Trollhätte-Gillet

Historia
och
Historier
om
”STRANNA”

Trollhätte-Gillets skriftserie

1

Trollhättan 1981. Andersson & Strandberg AB

Vad är Trollhätte-Gillet?

Trollhätte-Gillet bildades marknadsdagen den 13 oktober 1934. Stiftarna var uppräknade efter ålder, Emil Rhodin, Gustaf Persson, Carl Frendberg, Eric Johansson, Arvid Carlsson, Bertil Landberg och Erik Adamson.

Trollhätte-Gillets medlemmar vill

- höja och bevara intresset för hemstaden
- vårda och tillvarataga stadens skönhetsvärden
- verka för samhörighet mellan stadens innevånare och samhällstrevnadens höjande
- verka för Trollhättans utveckling samt genom Gillets sammankomster uppliva Trollhätteminnen och hågkomster.
- Politiska och religiösa frågor får ej förekomma på Gillets sammankomster.

Antalet medlemmar är maximerat till 300.

Inträde kan *endast* ske på rekommendation av tidigare medlem och den, som antages till Gillesbroder måste dessutom vara fyllda 30 år samt född i Trollhättan.

Inom Trollhätte-Gillet har vi sedan länge haft en önskan, att för framtiden skriftligt bevara vad som skett och sker i Trollhättan.

Genom vår hedersgillesbroder Werner Johnssons stora donation har det blivit möjligt att låta trycka "Historia och Historier om Stranna".
Stranna var i en gången tid namnet på nuvarande centrala Trollhättan. Namnet Trollhättan hänför sig nämligen till älven eller fallen och den första egentliga bosättningen skedde just på stranden, bygdemål Stranna.

Vi kommer att i häftesform ge ut inte bara valda delar av Werner Johnssons forskningar utan även andra mer eller mindre kända författares artiklar om Trollhättan.
Häftena utformas så att de kan bindas till böcker och tills vidare utkommer två häften varje år. Priset per häfte är endast 10:—.

Gillets medlemmar får häftet tillsammans med kallelsekortet till vår- resp höstgillet. Övriga intresserade kan rekvirera häftet genom att sätta in kr 13:— på postgiro 61 81 19-2.
Summan utgör kostnaden för ett häfte inkl porto och exp.avgift. Porto- och exp.avgiften kan reduceras vid samköp. Upplagan är begränsad.

Werner Johnsson

(1893 — 1980)

Minnestal

hållet av Arne Arodell på Håjums begravningsplats 11.10.1980:

Det är en glädje för oss, som sökt ordna denna minnesstund vid Werner Johnssons grav, att se så många ha mött upp, däribland fem av Werner Johnssons sju syskonbarn med anhöriga från Stockholm och Skåne. Och så alla medlemmar av Trollhätte-Gillet och Götiska förbundets Torstenssons-loge inkl sångkör samt de många elever till Werner Johnsson, som kommit.

I tidningarna fick vi nyligen kännedom om delar av Werner Johnssons verksamhet. Men här bör nog ändå rekapituleras lite ur hans mycket innehållsrika liv.

Werner Johnsson föddes 1893 vid övre delen av Drottninggatan i Stockholm, inte så långt från Strindbergs "Blå tornet". Han kom så småningom in på Norra Latin, där han tog studenten 1912. År 1917 var han i Uppsala färdig med en fin fil-mag-examen i tyska, engelska, romanska och slaviska språk. Han tänkte fortsätta i Uppsala att licentiera i språk. Men i våras berättade han, att under de sista krigsårens usla livsmedelssituation han helt enkelt skulle ha svultit ihjäl, om han inte snabbt sökt sig ut i praktisk

tjänst på landsorten. Han fick hösten 1918 en lärartjänst vid en privatskola i Sävsjö och hösten 1919 kom han så till Trollhättans Kommunala mellanskola, från år 1928 kallad "Samrealskolan" med Claes Wessberg som rektor.

Foto från 1920-talet.

1934 blev han lärare vid Trollhättans skolor för yrkesundervisning borta i "Gamla kvarnen" i kv Rödjan vid Drottninggatan med Karl Dahlin som rektor. Och när så år 1955 det Kommunala Handelsgymnasiet inrättades, blev han där adjunkt till sin pensionering 1959. Under alla de 40 åren undervisade han i tyska, engelska och franska, ibland också i andra ämnen. Han var exempelvis också mycket duktig i matematik.

Bengt Lindbom och Karl Dahlin avtackar Werner Johnsson vid dennes pensionering 1959.

De tjänstgöringsbetyg han fick som lärare var alltifrån första läsåret toppenbetyg, däribland "i förmågan att bland lärjungarne upprätthålla ordning"! Några disciplinsvårigheter lär inte ha förekommit under Werner Johnssons lektionstimmar.

Vid min genomgång av hans oerhört stora mängd handskrivna papper, som jag ombads påbörja redan innan han gått bort, fann jag också kuvert med något tjog teckningar. Han berättade då, att i franska — som ju var ett frivilligt språk för eleverna — kunde han göra undervisningen lite roligare. Eleverna fick var för sig illustrera något avsnitt ur en saga, exempelvis om "Vargen och Rödluvan". Så parlerade man nästa lektion på franska över Vargen och Rödluvans märkliga öden!

I det kommunala var han verksam i stadsfullmäktige 1939—54. Vidare i en rad kommunala nämnder och utredningar, därvid oftast som vice ordf. Och trollhätteborna fick åren före och efter 1940 åtskilliga gånger höra honom valtala på Drottningtorget för högerpartiet. Det hör dock till historien att han som ung var med i en socialdemokratisk ungdomsklubb. I Uppsala sade han sig ha ändrat politisk uppfattning.

Men man har nog en känsla av att han inte trivdes så bra med rent partiarbete. Då hade han bevisligen mycket större åhörarskaror vid sina många

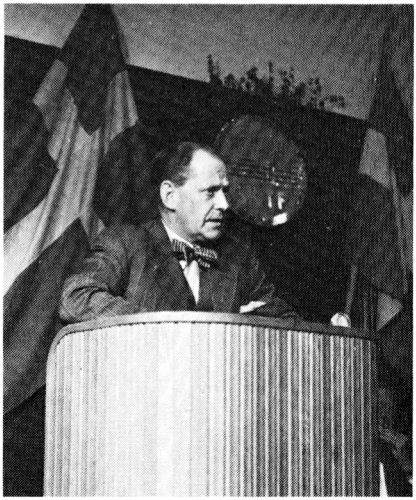

Werner Johnsson talar vid Kommunaltjänstemannaförbundets möte i Trollhättan på 1950-talet.

Werner Johnsson omkring 1950.

Adolf Berggren, Werner Johnsson och Josef Karlsson granskar diabilder. (1960)

föredrag om Trollhättan. Det var på 1930-talet han skulle skriva en uppsats om Lennart Torstensson från Forstena ute i Västra Tunhem. Han fann då — liksom Gustaf Lundén 20 år tidigare — att Trollhättan verkligen hade en historia, en högintressant historia, trots att staden kom till så sent som 1916. Och så började han — liksom Lundén — utnyttja sina lediga stunder och ferier att sitta på Kungliga Biblioteket och Kammararkivet i Stockholm, i landsarkiven och i kommunens och kyrkans arkiv.

Så tillkom alla de innehållsrika men samtidigt lättlästa böcker och skrifter åren 1942—1963. Werner Johnsson var även mycket noggrann och sina uppgifter kontrollerade han gång på gång. — Därtill hade han en verkligt elegant formuleringsförmåga. Även om man nu efteråt tycker, att han skrev bra redan i första manuskriptet, nöjde han sig inte utan filade och filade på texten. Det är nog inte något publicerat, som inte har åtminstone tre manuskript bakom sig. Och även det enklaste muntliga debattinlägg ville han gärna först ha skrivit. Men i regel framförde han det sedan, som om det varit helt improviserat.

Till hans bestående insatser i Trollhättan hör också, när han år 1949 motionerade i stadsfullmäktige och där genast fick gehör för förslaget att få till stånd ett bildarkiv för vilket han sedan blev en engagerad föreståndare

fram till år 1962. Arkivet omfattade då omkring 6.900 fotografier och bilder på människor och miljöer i Trollhättan, en liten del härav på färgdia. Och nästan varje år på 1950-talet ordnade han en offentlig visning av bilder ur arkivet. Till denna höll han mycket uppskattade föredrag, som nog många av oss minns med nöje.

När Trollhättan år 1966 skulle fira sitt 50-årsjubileum som stad, var det självklart, att Werner Johnsson skulle vara den förste, som skulle erhålla stadens då nyinstiftade kulturstipendium. Han mottog det ur landshövdingens hand.

Andra kommer kanske att berätta mer om hans musikalitet. Redan som gymnasist spelade han orgel på morgonbönerna i Norra Latin. När han kom hit till Trollhättan år 1919, skriver han själv i några personliga minnen, att han snabbt "kom att spela sig in i samhället". Och åren 1922—23 stod Werner Johnsson vid konsert efter konsert som dirigent för den nybildade amatörorkestern. Man spelade Bach och Brahms, Mozart och Offenbach, Strauss och Peterson-Berger och mycket annat. Och man fick strålande recensioner, inte minst dirigenten. Och i sin bostad sedan 1928, Kungsgatan 18, där han alltså framlevde hela 52 år, satt han varje dag och spelade en stund. När han i våras för sista gången lämnade sin gamla bostad, stod på pianot Beethoven och wienervals och annat i skön sämja.

Kring år 1965, när han alltså var drygt 70 år gammal, började den kroppsliga hälsan bli sämre. Våren 1976 blev han därtill starkt angripen av den s k "Viktoriainfluensan". Den astmaliknande andnöd som följde, kom periodvis att starkt påverka honom och medförde allt tätare och långvarigare sjukhusvistelser. Den 1 juli 1980 fick han sluta.

Men intellektet var klart in i det sista. Dagen innan låg han och funderade på, om det kunde vara Håjums by där uppe på höjden vid nuvarande Krematoriet, eller om det var Stave-

Werner Johnsson enl. "silhuettklipparen" Gustaf Larsson. (1917)

Tre skolprofiler: Gustav Vallinder, Werner Johnsson, Claës Wessberg.

reds by där borta vid Tunhemsvägen, som var äldst! Och om ett 10-tal gamla fotografier, som jag tagit med från hans gömmor för identifiering, kunde han genast ge klara besked!

Det anses ju numera oriktigt, att måla en människas porträtt enbart med de ljusa färgerna. Visst hade Werner Johnsson också sina gråa sidor — däremot absolut inga svarta. — Han var ju ett barn av den "gamla skolan" i många hänseenden. Och till den hörde ju, att läraren alltid var "bäst i klassen" och var den som visste allt och alltid hade rätt. Och när det nu inte förunnats honom att få ingå i en familj, där hustru och barn filade bort lite av kantigheterna, så blev det nog så, att ett lätt drag hos honom av intelligensaristokrati och av egocentricitet kom att avhålla många från att söka upp honom, när han inte själv längre orkade vara med ute. Han blev därför under de sista 15 åren mycket ensam. Därtill ibland lite pessimistisk inför tanken att han själv och hans livsverk nog för all framtid blev bortglömda. Men å andra sidan vantrivdes han nog inte heller med ensamheten. Han hade ju sin värld, sitt stora forskningsmaterial, sina böcker. Och så renskrev han på maskin dag efter dag, vad han en gång i arkiven skrivit av med en blandning av stenografi och klartext. Och detta sammanställde han till ytterligare artiklar, varav han endast velat publicera en del under sin livstid.

Till sist tror jag mig kunna berätta, vad som hände mig bara någon vecka före hans bortgång. Werner låg där i sin sjuksäng. Så lyste en road glimt i ögat till och han sade: "Det skulle allt varit bra intressant höra vad dom säger om mig, när jag gått bort!"

Och en annan gång samma vecka: "Om du en gång ska beskriva min levnad, så ska jag ge dig ett tips: Det var ett offentligt framträdande, som jag själv tycker jag klarade bra. Någon gång efter kriget kom en engelsk delegation till Trollhättan på studiebesök. Jag blev med kort varsel ombedd berätta om Trollhättan på engelska och det gjorde jag helt improviserat. Och det rönte stor uppskattning."

Men historien slutar inte riktigt där. När jag för en månad sedan gick igenom manus efter manus till hans många, många föredrag, så fann jag ett väl genomarbetat manus på engelska till just det föredraget! Minnet av detta manus hade väl — medvetet eller omedvetet — förträngts under de gångna trettio åren. Detta lilla tillägg gör väl bilden av den intellektuellt så välutrustade gamle magistern och föredragshållaren mycket mänskligare och mer nyanserad!

På Håjums begravningsplats vilar Werner Johnsson nära Gustaf Lundén (1882—1959). — Båda relieferna är utförda av konstnären Erik Sand. — Foto Kurt Grundberg.

Festtåg och majfirande i gamla Trollhättan

— Av Werner Johnsson (18/7 1943) —

Lusten att klä ut sig, att genom mer eller mindre groteska attribut roa sig själva och andra, är mycket gammal. Karnevalståg med lustiga figurer har funnits i många hundra år. Även i vår kyliga nord har vi alltemellanåt ägnat oss åt sådant. Ibland ligger det väl ett romantiskt inslag i det med prinsar och prinsessor, riddare och stolta jungfrur. Men även lusten att gissla aktualiteter har också funnits där. Man behöver bara tänka på studentkarnevaler, chalmeristkorteger och varför inte även Barnens Dagståg. Ett stående inslag i dessa dagars festligheter var alltid ett karnevalståg med en lång rad av fordon av det mest skiftande slag, där mer eller mindre kvicka aktuella anspelningar framfördes i frihet. Från de gångna åren minns man många sådana lustiga festtåg.

Då Barnens Dag första gången gick av stapeln i Trollhättan i september 1920, saknades givetvis icke heller ett sådant tåg, som för övrigt var pampigt värre. Det utgick från Karl Johans torg och inleddes av två beridna härolder med trumpeter, som blåste fanfarer. Mellan sig hade de en ung skön dam från ett herresäte öster om Trollhättan. Även hon var till häst och bar Trollhättans vapen på bröstet. Därefter följde raden av vagnar med de vanliga grupperna: en lövskrinda med småttingar, zigenarfölje, indianer m m. Dagsaktualitet hade "Noaks ark" med påskriften: "Skall landet bli torrt?" Man var i förbudsdiskussionens tid. Svaret kom i en följande vagn med hembränningsattiralj och bemanning. Mera lokalbetonade var Strömkarlen-"Paganini", som spelade fiol, omgiven av väna sjöjungfrur, numera välbeställda fruar i samhället. Och som sladd på tåget kom Chaplin-Wennerlund som hoppade och sprattlade lika bra som originalet, hälsad med stormande jubel.

Sådana karnevalståg hör dock icke enbart senare tider till. Tvärtom har de mycket gamla anor. Även i sågarebyn Trollhättan bestod man sig med sådana festtåg och det av ett format, som sannerligen icke skämdes för sig. Vid nöjestillfällen brukade man då för tiden hålla till på torget, "Spån", d v s västra delen av nuvarande Karl Johans torg. Vid midsommar hade man här majstång, kring vilken det dansades, en sed som nu tagits upp igen genom midsommardansen på Drottningtorget. Ej heller förtäring saknades. Det var Mekaniska verkstaden som skänkte 50 rdr härtill.

Man hade dock ibland en verklig festplats, fastän den inte låg i själva byn. Den var belägen på "Liderna" på västra sidan av älven, mitt emot hotellet.

Man använde sig av platån, där Forngården nu är belägen. Namnet hade uppkommit av de lider, som ledde ned till stranden, främst till Strömsbergs kvarn, dit allmogen från Naglum och angränsande socknar ofta hade ärende. Namnet finnes bevarat i Landbergsliden från Strömslund ned till Oskarsbron, och uppkallad efter disponenten vid Pappersbruket Leopold Landberg, som bodde på Högbo.

Redan tidigt tycks Liderna ha använts till festplats. 1856 skriver sålunda patron C. O. Holm vid Mekaniska verkstaden i ett brev, att nöjena på Liderna kommit riktigt i gång. Platsen användes fram till sekelskiftet till dans o d.

På denna plats förekom festligheter av ibland verkligt imponerande storlek. Yngre arbetare vid verkstaden och sågarna samt annan ungdom från samhället samlades där under många år den 1 maj för att genom sång och lekar fira vårens ankomst.

Som exempel kan anföras ett festtåg den 1 maj 1861. Det bestod av över 50 personer, som efter samling utanför byn först tågade längs Stora vägen, nuvarande Storgatan, som då var samhällets enda gata. Tåget inleddes av musikanter, efter vilka följde majkonungen och majdrottningen, den förre i generalsuniform med båthatt och plymer, den senare i praktfull mantel med diadem om pannan. Närmast efter dem kom den kungliga sviten i färgrika dräkter. Så följde den kungliga livvakten, företrädd av fanbärare och trumslagare. Alla var klädda i uniform — bl a rock och gula byxor och hade gevär med bajonett.

Därefter kom en helt ny grupp, ett rövarfölje i pittoreska dräkter, företrätt av en röd fana och ett skrällande klockspel. Avslutningen av tåget utgjordes av en grupp sångare och allra sist kom musik, som dock var av mera primitivt slag. Det var ett hemmagjort positiv, bestående av en stor låda på en kärra. I lådan var en orgel, som trakterades av en pojke.

Stort besvär hade man att komma över älven. Någon bro fanns ännu inte. Oskarsbron tillkom först 1889. Hela karnevalståget måste därför fraktas över per båt, och det torde ha varit en ganska underlig syn att se hela följet i sina dräkter ute på älven.

När man kommit upp till Liderna, intog konungen och drottningen sina platser vid ena ändan av planen, och sviten grupperade sig omkring dem. Plötsligt bröt rövarföljet fram ur skogen, bemäktigade sig drottningen och förde bort henne. Larm slogs, och fyra kanonskott lossades. Konungen

samlade livvakten och satte efter rövarna, som efter en kort strid övermannades. Drottningen återfördes i triumf till festplatsen, åtföljd av det fångna rövarbandet.

Därmed var den första avdelningen av programmet slut, och kvartettsångarna sjöng några sånger. Så spelades det upp till dans, och den pågick ett stycke fram på kvällen.

Majfirande av detta slag tycks ha förekommit under en följd av år. Man höll sig emellertid icke till samma motiv utan varierade dem. Man tog sådana t ex ur svenska historien. Ett stycke fram på 1860-talet uppförde man sålunda "Blenda och Värendskvinnornas strid mot danskarna".

Utan tvivel vittna dess festligheter om ett verkligt kulturellt intresse, som man kanske icke väntat sig att finna i den fattiga sågarebyn. Att de omfattades med livligt intresse, framgår även av det faktum, att folk i stora massor från angränsande trakter strömmade till för att beskåda evenemanget.

Vid Grinnsjö på Hunneberg bodde en gammal man, som hette August och hans gamla syster Ida som hushållade för honom. Så blev August sjuk och Ida fick fara till doktorn för att få någon medicin till August.

När Ida kom till doktorn så sa denne att det inte var gott att säga vad det var för fel på August, utan bad henne komma tillbaka med ett urinprov.

Så kom då Ida tillbaka och doktorn konstaterade att August hade äggvita. När Ida kom hem och meddelade August detta sa han: Doktorn pratar sina dumheter, vi som inte har hatt en höna här på Grinnsjö på 20 år!!!

* * *

Silhuettklipparen Larsson skulle en gång klippa av en dam, som han, av klädseln att döma, trodde var en mycket fin dam. När han gjort i ordning sax och papper för klippning säger han:

Var vänlig och rikta blicken på tallen där borta. Damen tycktes inte begripa meningen så Larsson upprepade sin begäran med något högre röst, men utan resultat. Då blev Larsson arg, spotta en av sina bekanta blaskor i backen och röt:

Hu sa glana på föra där borta!!!

Då begrep damen.

JOHN BÖRJESSON är ett äkta Strannas barn, född och uppväxt i den äldsta delen av Trollhättan — Stavremosse — och alltså en genuin "uppigenomspojke".

Redan i mycket unga år fick han tillsammans med pappa Svante uppträda på godtemplarebasarer och liknande tillställningar. Efter att i flera år ha varit amatörskådespelare och revyförfattare debuterade han 1917 som proffs hos den välrenommerade teaterdirektören Anders Frithiof. Men efter ca 10 år vid olika sällskap ledsnade John på det föga lönande teaterjobbet och återgick till sitt gamla yrke — målarmästarens.

Sedan han återbördats till hemstaden vaknade hos honom många glada barndoms- och ungdomsminnen och han lät dem ta form i små versalster vari han på ett äkta och upplevt sätt skildrar miljöer och typer i det gamla Trollhättan.

Hans opus äro fyllda av godmodig humor och skarp iakttagelseförmåga och tillkomna i all anspråkslöshet för att roa gillesbröderna. Med alla skäl kan man nog beteckna denna charmfulla inventering av det gamla Trollhättan som ett stycke kulturhistoria.

KpS

"Förste söndan i maj"

En utav trollhätteboras stora dar är förste söndan i maj
Då blir vi alla så spänstiga och lätta och en glömmer av att en bara ä
en före detta malaj
Ä gamla gubbar å käringar
Jaggu, ä dom inte som första årets beväringar,
och fastän både ryggen och bena värker,
så den möran hoppas det lätt ur både nattskjorta ä särker.
För se reväljen
de ä säkrare vårtecken än både björken och sälgen
å far själv i huset han börjar vri sej oroligt långt innan de börjar dagas
»Att inte mor går upp, Männska vet ju de att kaffet de ska ju lagas.»
Och rätt va de ä så ä han uppe å rumsterar i köket och börjar kaffet
ljudeligt mala,
å han har fått'et å pösa långt innan de tuppen har satt sta å gala.

Så går han ut på går'n å tittar på vär't, å himmlen den ä molnfri å fin
å djupt inni honom sjunger den nu aktuella melodin.
Ja, de vell säja, en av de två.
För vilken som är reveljen eller tapto har han ju aldrig kunnat skilja på.
För säkerhets skull går han ut på gata å gör ett par slänga
sen töcker han de kan vara lagom att bju mor kaffe på sänga.
Och de ä nog inte fritt utan att han väntar sej lite beröm,
men den blick som han äntligen fick den va inte öm.
»Om ja kunde begripa karn, som inte ligger still å sover när han kan få,
men du hade la nåt kvar på flaska kan jag förstå».
»Ä du galen männska, en sån här da', då ä en ju gla ändå.
Men de förstår du inte för du ä en utböling».

»Å vet hut, en utböling, vem ja, va».
»Ja, va du kanske inte långt uppe från Gustava».
»För ser du, en annan som minns musiken, sen en va en liten köling,
en töcker änna en har rätt å säja utböling.»
»För ser du för oss är det inte bara en rolig å granner demonstration
Nä, för strannas folk ä de något av en religion.»
Men nu får jag ge mej iväg. Gustav å jag skall vara med änna ner ifrå
Svarta maa.
»Ja orkar i springa me' runt i själva gamle stan får i allt vara glaa.»
Och som en virvelvind ut genom dörra for han
»En sån här da är han galnare än pojkarna», myste moran.
Och när han kom ut träffa han ju snart andra gubbar
och det blev ett mystiskt besök bort i en vedbo där de nog allt feck sej
ett par nubbar

och dom prata om potätesättning och feske och sina eker och båta
ja, i vet sånt där som gubbar pratar om vår'n när dom blir riktigt såta.
Men musiken den glömde dom ju inte förty
nä, dom stanna allt lite här och var, för att riktigt kunna ly
och en av dom tyckte nog allt till slut att han något svagt kunde höra,
men de skratta de andra åt och sa att de va bara som de susa i öra.
Men de va allt nåt, för rätt va de va så hördes de riktigt tydligt
å nu va de väl alldeles bakom kröken
Då stanna gubbarna och lyssna, andäktigt som en gör när en första gången
hör lärka eller göken
Och som jublande lärkor svinga tonerna sej upp emot skyn
för i da, i da, är det fest i den gamle sågarebyn.
Och så fick de bråttom å tränga sej in uti roten
och de blev ett väldigt hoppande en stund innan de alla kom på den
rätte foten.

Och dom nicka och vinka åt alla bekanta,
som stod uppi fönstera eller som gatera kanta.
Och trummorna dom malde som en maskin, i ett, i ett,
de va som dom pumpat nytt blod i en, för bröstet de blev så vidunderligt lätt.
Och när fanjunkarn höjde staven och trumslagarn slog an
då lystra dom, ja jaggu va de inte som om dom själva hade vart mä och spelat minnsann
Och när musiken gjorde halt framför gamla tingshustrappa
då la dom in hela sin oändliga tacksamhet i nävarna när dom klappa
Och dom följde musikanterna fram till bussarna när dom skulle fara upp till Strömslund.
Men då kände de allt att dom va lite stela i hasera och att de skulle bli gott å komma hem på soffa och få hälla sej en stund
För te kvällen, då skulle dom göra om bravaden
men då blev de ju bara Storgata rätt ner i den verkliga stora paraden
och på Tårta trängde dom sej längst fram och stod i första raa
och lyssna te vårlåtarna som va så sprittande glaa
Och när för den siste tapton dom slog apell
då visste dom, att nu va de riktigt kväll.
Och om i ögena de kändes lite vått, för de dom inte skäms,
för nu va de slut sa Bemz!

ERIK ADAMSON, känd och välkänd för de flesta trollhättebor, är född den 27 augusti 1895 i den lilla stugan, som låg i hörnet av Spannmålsgatan/ Österlånggatan ("Spångatan").

Erik Adamson var under 54 år anställd hos Stridsberg & Biörck, de sista 30 åren som inköpschef. Han är initiativtagare och en av stiftarna till Trollhätte-Gillet.

Han skrev sin första Trollhätterevy redan 1915 och under åren 1915—1946 tillkom tillsammans med olika medarbetare inte mindre än 13 Trollhätterevyer. Han har skrivit visor och kupletter till Röda Kors- och Barnens Dags-cabaréer 1923—1929.

I Tidningen Trollhättan hade Erik Adamson egen spalt "Stan för dan" varje vecka under åren 1924—1929, och under senare år har han skrivit artiklar om gamla Trollhättan.

I Par Bricole var han ordensskald 1945—1960 och skrev under denna tid 7 ordensspex, som uppfördes 1945—1970.

Under olika signaturer, "Karl på Spångata, KpS och E.A." har under åren 1915—1980 tillkommit ca 800 visor, kupletter och andra versopus.

Erik Adamson vore en verkligt värdig mottagare av Trollhättans kommuns kulturpris!

p h

På min mammas gata

— Om Spannmålsgatan i Trollhättan i forna tider av Karl på Spångata — (1972)

Spannmålsgatan som nu är en av Trollhättans bredaste tvärgator var minsann ej sådan förr. Biten mellan Österlånggatan och Kungsgatan var så gott som oframkomlig med häst och kärra för cirka 70 år sen och kallades då för hals- och benbrytaregatan.

Ur minnet skall jag försöka beskriva hur gatan och bebyggelsen kring den såg ut i min barn- och ungdomstid. Om vi börjar vid kanalen på gatans södra del med de ojämna husnumren så fanns på Spannmålsgatan nr 1 ett spannmålsmagasin och dessutom det höga trähuset som länge stod kvar om än i stympat skick. I detta hus bodde i första våningen pastor C. A. Källner, förutom i ett rum åt gatan, vilket var Tidningen Trollhättans första annonskontor. I andra och tredje våningen bodde tidningens grundläggare Ernst Karlinder och där fanns även tidningens redaktion. Tidningens förste redaktionssekreterare var Sigge Strömberg, sedermera känd som författare av Styrman Karlssons flammor och andra böcker. Han kom

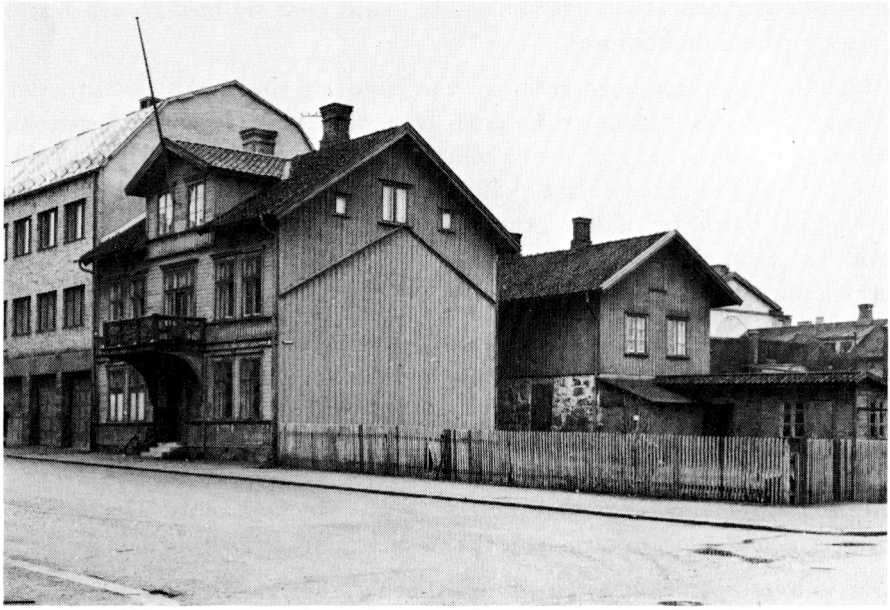

Spannmålsgatan 1. I andra våningen i trähuset låg Tidn. Trollhättans första redaktion.

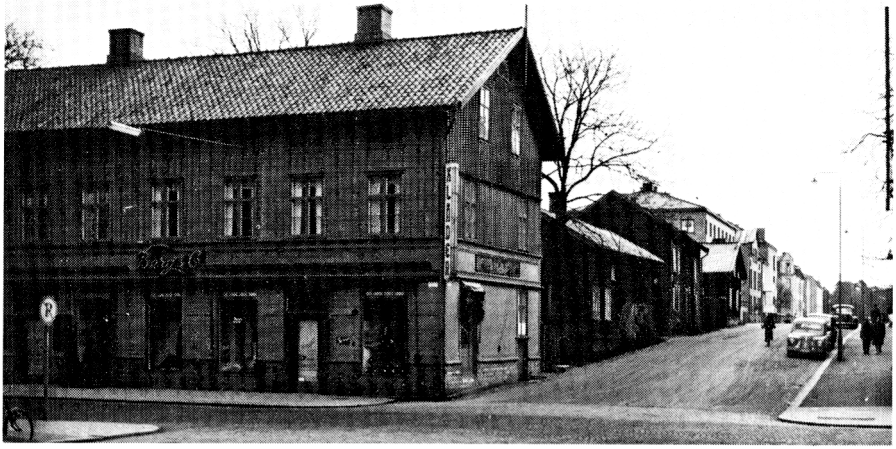

Spannmålsgatan 10 och 12. Sett från Storgatan.

efter sin trollhättetid till Åhlén & Åkerlunds förlag och blev den då nystartade veckotidningen Allt för Allas förste redaktör. Efter Strömberg kom Karl Williams (Kalle i Dalen). Det goda samarbetet mellan redaktion och annonskontor bekräftades genom att Williams gifte sig med fröken Karin Jansson på annonskontoret.

På andra sidan det höga trähuset var ännu ett spannmålsmagasin, som upptog en del av gatans nr 3, resten fram till Storgatan var öppen tomt och så var även fallet med denna tomts sträckning utefter Storgatan. Tomten som var kullerstensbelagd, kallades Björnbergs gård. Här ställde bönderna sina hästar och sålde sin potatis. Inne på tomten låg ett litet trähus och där hade "Kalle på trappa" sin välkända diversehandel med den beryktade silltunnan.

Går vi tillbaka till kanalen och följer gatans norra sida med de jämna numren så låg på nr 2 "Boställarns" hus där nu Odd Fellow-gården ligger. Nästa, nr 4 och 6, bestod av de Ågrenska fastigheterna där nu kommunens stora parkering är. I det större av de Ågrenska husen var Trollhättans första telefonstation inrymd och den förestods i många år av fröken Sofia Ahlfors. Gatans nr 8 var obebyggd ända till åren före andra världskriget, och på den tomma tomten hade Ekmans Konditori en sommarservering.

Går vi över Spannmålsgatan till nr 10 och 12 där HSB nu har tre fastigheter fanns tidigare Wilh. Anderssons gård (sedermera Bergs) med bonings-

hus, magasin och stall. Där posten är belägen låg ett litet rött hus som beboddes av flera familjer, särskilt minns jag min vän Sven Larsson, vars pappa Emil skötte bastrumman i gamla hornmusikkåren Harmonia.

På Spannmålsgatan 5 är hörnhuset (förr kallat Wahlgrens), där charkuteriet finns, nästan oförändrat sedan sekelskiftet. Vid detta hörn samlades traktens gummor i sina schalar och huvuddukar på söndagsmiddan för att titta på dagens begravning. På den tiden gick ju alla utom den hänsovne så det tog rätt lång tid från det tåget först blev synligt vid Marbo-Nilssons (Nya Sparbankshuset) tills det kom till Wahlgrens hörn. Var den bortgångne medlem i Arbetareföreningen så spelade dess hornmusikkår i täten och då gick det ju ännu saktare, men det blev också mer att se på. Var det någon i grannskapet som dött fick man dessutom se när Amanda kom ut med en sup och en sockerskål till kusken.

Det större huset på nr 5 har ändrats rätt mycket sen forna dar. I första våningen där damfriseringen nu finns hade fabrikör Schinkler en smedja och där skodde man hästar. Under första världskriget hade en företagsam herre någon slags tvålfabrik i smedjan dit gummorna fick sälja sina pottors nattproduktion. Det lär ha blivit skönhetstvål. Mitt emot låg Wilh. Anders-

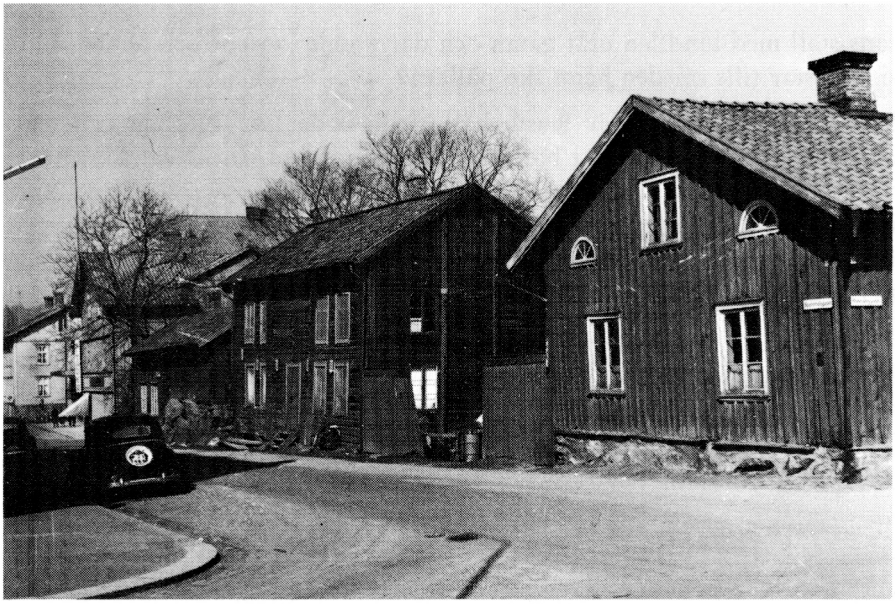

Spannmålsgatan 10 och 12. Sett från Österlånggatan.

Spannmålsgatan 5 (Wahlgrens hörn).

sons stall med bindslen utåt gatan och där kunde lantbor och åkare binda sina hästar tills smeden hann sko pållarna.

Spannmålsgatan nr 7 där Rusth håller till, hade Isac Nejman och hans bror sin första affär kallad Norrköpings Fabriksbod. Intill var Öhlanders affär och på andra sidan porten Thoréns möbelaffär, som även hade lager i det gamla stora magasinet på andra sidan gatan. Innan nr 7 var bebyggd var tomten inhägnad med ett stort plank. Under första världskriget hade Livsmedelskommissionen hyrt en lokal i nr 7 och jag minns än i dag den långa paltbrödskön som gick ända ned till Storgatan.

Spannmålsgatan nr 9 ägdes av Aug. Karlsson. Han brukade ibland jaga änder uppe i älven och jag minns när han kom hem med ett knippe skjutna änder. Vi tyckte alltid det var så konstigt att han hade ett par hängande i vedbon tills vi fick kläm på att det var vettar som skulle locka änderna.

Spannmålsgatan nr 11 ägdes av Alfred Olsson. Det var en trevlig farbror som ibland tog fram klarinetten och spelade en bit. I hans lilla trivsamma hus, som stod i hörnet av Spannmålsgatan—Kungsgatan hade han finrummet tapetserat med frimärken. På hans tomt byggdes sedan restaurant

Minerva. (Varför bytte dom bort detta fina namn och döpte om krogen till Gyllene Oxen, samma namn som mjölkbaren i Mellerud?)

Spannmålsgatan nr 14, hörnet av Spångatan nr 34, ägdes av min mormor Maria Persson och där är jag född. Spannmålsgatan nr 16 tillhörde Thore Svennungsson som hade vedaffär där. Sedermera överlät han tomten till fabrikör Oskar Bergström, som där byggde ett stenhus. Här hade Bergström mekanisk verkstad och smedja i många år tills han flyttade till nr 20 A.

Vid Spannmålsgatan nr 18 byggdes ett ångbryggeri av Axel Johansson, tidigare anställd på Gullöfors. Detta bryggeri övertogs sedan av direktör Bourdin. I hörnet av huset fanns på den tiden en trappa som gick ned till källaren där "Anders i bryggeriet" stod för försäljningen. I hörnet mitt emot vid skolgården stod den vandrande pissoaren och där kunde de törstiga halsa en bärsa så länge kuren stod kvar. Dåvarande stadsingenjören Rommel hade mani på att flytta bekvämlighetsinrättningen då och då. Än stod den här och än stod den där. Denna vandrande kur var ju

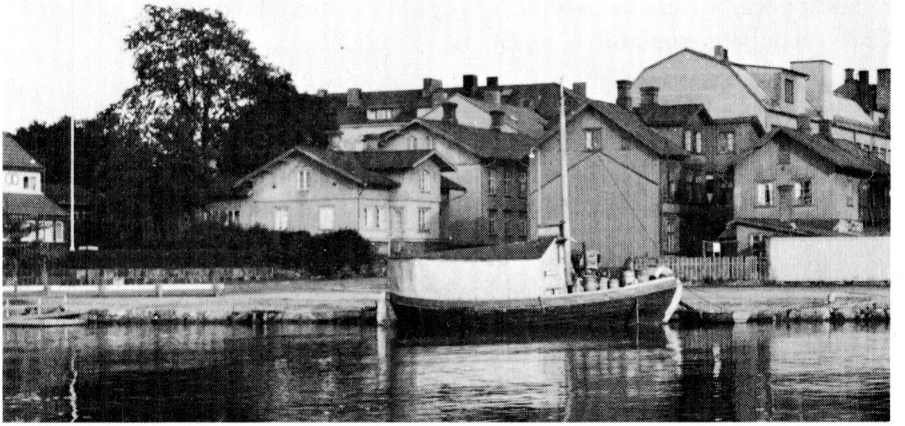

Strandgatan och Spannmålsgatan. Fotot är taget från Spikön.

Hörnet av Spannmålsgatan/Kungsgatan år 1951.

ett härligt revyuppslag och jag hade också apparaten med i den första Trollhätterevyn. Detta föranledde den gamle revydirektören John Liander att säga, när han på Sveateatern fick se kuren, mycket har jag burit in på scen, men en sån här har jag hittills inte forslat in. Ny Tids Trollhätte-redaktion var i flera år inrymd i Spannmålsgatan 18, där min gamle vän Carl Frendberg, signaturen Smén, residerade.

I Schinklers lid fanns en avloppsbrunn (ungefär mitt för nuvarande Hälsokost!) som tömdes allt emellanåt av en kommunalarbetare. Han kom med en kärra med en stor tunna och öste upp det illaluktande innehållet i kloaken med en stor skopa på långt skaft. Det doftade inte rosor precis. Men något måste göras för att inte allt skulle rinna ned i kanalen där vi hämtade vårt dricksvatten på den tiden. I Spannmålsgatans början vid kanalen fanns en stor pump med hjul varmed man vevade upp vatten från kanalen. Vattenledningen i Trollhättan kom ju till senare.

Här hämtade alltså trollhätteborna i dessa kvarter sitt vatten. (En liknande pump fanns vid Garvaregatans mynning.) Man hämtade sitt vatten med hinkar och ok. Själv hade jag en fin grej, som min far hade gjort, bestående

av en lång granslana med två krokar för hinkarna och hjul för framdrivningen samt en tvärribba för styrningen. Vid pumpen träffades folk och pratade. Det var samling vid pumpen. Haglunds charkuteri vid Storgatan 28 hade en man som bar vatten till deras behov. Han var snäll och hygglig, men var inte något slängd i räkning. Han kallades allmänt för Ingeskitens Karl. Vi småpojkar tyckte det var livat att fråga Karl vad han hade betalt för vattenbärningen. Han svarade alltid oförändrat: — Ja, ser ni pojkar, jag har 3 enkroningar, en 50-öring, en 10-öring och en 5-öring i veckan för jag bär vatten. Att han hade 3:65 kunde han aldrig räkna ut. Från kanalbanken vid Spannmålsgatan kunde man ro eller segla över till älvstranden vid Källstorp. Sundet mellan Spekön och Prästskedesholmarna var då ej igenfyllt. Vid kanalstranden låg många små roddbåtar och ekor.

Ingenjör Albert på Strömsberg hade flera ekor målade i de tyska färgerna: svart, vitt och rött, och i aktern två korslagda flaggor, en tysk och en svensk. Det var ett omtyckt nöje av traktens pojkar att kajka i ekorna. Men det var inte rådligt att hoppa ikring i "tyskens" ekor för dom hade den gamle Jonas hand om. Han var postbud och handelsbud åt ingenjör Albert och bodde i en liten stuga som låg på den plats där rektor Wessbergs villa nu står.

Hörnet av Spannmålsgatan/Kungsgatan år 1974.

Spannmålsgatan 20.

Det fanns några små segelbåtar också som flitigt utnyttjades på söndagarna. Jag minns två: Najaden och Frigg, som lastade med käk och ölbackar från "Kröjlans" seglade, ibland kryssade, i väg upp till öjera, till Långöna, Grötholmen och Lövön med glada ungdomar.

Man kunde roa sig själv på den tiden!

Långe Lundin träffar en kollega, som ska till Vänersborg för att sitta av fylleböter.

Långe Lundin: Var försekti för all del å ta inga penga mä dej, du kan allri tro så riskabelt det e. Du kan veta jag kom in å hade 60 reksdaler i planeboka. Ä di sa te mäk: Du behöver la inte setta här, du har ju pänga å betala mä, å så tog di 45 kroner ifrå mej å så körde di ut mej. Ä där stod jag å hade bara femtan kroner kvar i planeboka, å resa hem feck ja sjölv betala, så var försekti och ta inga pänga mä dej!!!

* * *

Förr i tiden var det vanligt att arbetarna rakade sig endast på lördagarna. Så en måndagsmorgon kom en av smederna orakad till verkstan.

Då säjer basen: Att du inte har rakat dej vid helgen?

Sme'n: Jag vågade inte låta barberarn raka för han var så fulle.

Det var tråkigt, säjer mäster, vilken barberare går du till?

Sme'n: Jag rakar mej allt själv!!!

Ur "Stan för dan" i Tidn Trollhättan 29/8 1925

Vår aktade lekmannaarkeolog har återigen upptäckt en hel del fornminnen. Om ett av hans senaste besök ute i bygderna handlar följande kväde.

En ann som ä bonne får sträva å mola
och plöja å gräva å harva i jola.
Å slita å släpa varevia da,
så att en si bärgning ur jola kan ta.

När sola går upp får ur sänga en kliva,
å bums sej till fält eller lagård begiva.
Sen ä de ett knog å ett flygande fläng,
till sent fram på kvällen en kryper i säng.

Se kräka ska ansas å skötas för jämna,
i helg som i söcken en ej får dem lämna.
Å stuga å svinhus å hönshus å stall
får omses, så att de ej går mot förfall.

Den endaste vila en ann får sej unna
de e bara blott söndas ättermedds'stunna.
Då slår en sej ner på en bänk var en kan,
å röker si pipa å grunnar ett grann.

Men bäst som en setter där fridfullt å rökar,
så får en la se en som står bort å bökar,
å plockar bland hönshusets tuvor och sten,
å när en hör ätter, han heter Lundén.

Det låter, som om han va rapper i tonga,
när kvickt han slår käft mä mi käring å onga.
De töcks, som om käringa fått för'n respekt,
åtminstone har ho i truten blitt bräckt.

Jag frågar, va attan han vill här på gården,
han svarar han sköter om fornminnesvården.
Han säjer mitt hönshus är 6.000 år,
å jordpärekällarn av gravar består.

Å lagårn den vilar på vikingagravar,
vari de finns vapen å smycken i travar.
I dasstrappa blir han förtjuster, Lundén,
för si den ä uppbyggder av "offersten".

Å stenfoten ätter e torparestuga
han säjer e fornminnen, som heter duga.
Den ä inget mindre än domarering,
där folket för tusentals år sen höll ting.

Var sten, som han finner från stenåldern stammar,
var jordkulle, han som ett fornfynd anammar.
Han runstenar ser överallt där han går,
ja, Lukas han har nu blett änna försvår!

De värsta för oss som hans fornfynd ska hysa
de e la att han alltihop vill fridlysa.
Såväl boningshus med veranda, terrass,
som ävenså svinhus å hönshus å dass!

Karl på Mellangår'n

Prästen i Åsaka var på väg till körka och på vägen gick han in till en gammal gumma, som bodde ensam på ett litet ställe, som bara födde en ko.

Gumman var så glad för koa hade kalvat å nu skulle allt pastorn vara så god och smaka på longemoset. Och prästen han åt och tyckte det var gott.

Så sa gumman: Nu ska pastorn gå med till lagårn och titta på kalven.

Nä, men kalven lever väl inte, mor har ju bjutt på lungmos, hur hänger det ihop, sa prästen.

Jo, sa gumman, pastorn kan aldrig tro va de är möcke å ta vara på när e ko har kalvat.

* * *

August i Linveden filosoferar: Se öm en får e piga sum slör i lagom kaffe te halv, så kan en vära säker på att ho har tjänat på bättre ställe.

* * *

Det var husförhör på Linveden å prästen frågte e gumma um ho kände te något om Abraham och Sara. Nä sa gumman, de gör ja inte. De måtte la var nöt nyinflöttat fölk.

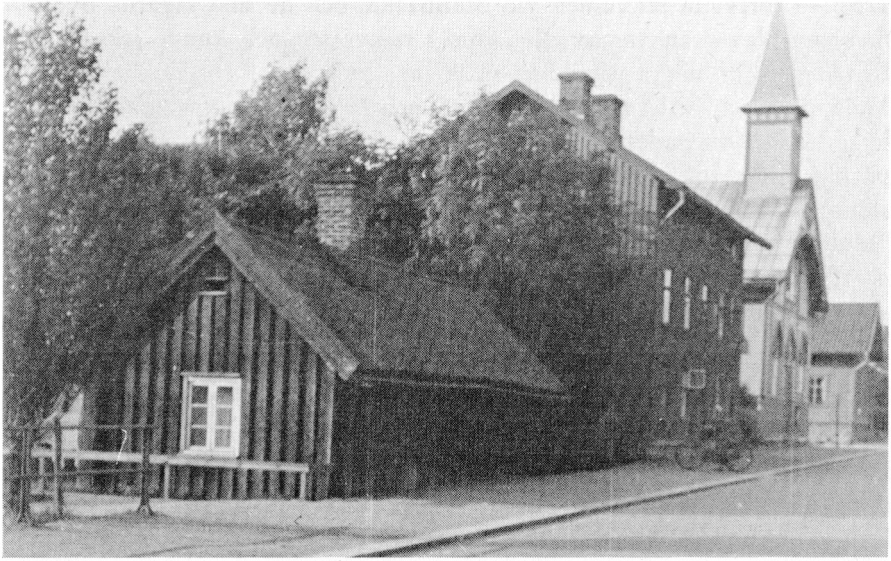

Betty Backs stuga på 1930-talet, sedan Österlånggatan höjts och försetts med kantsten. Betty hade avlidit redan 1918.

Betty Backs stuga

Från kanalen till "Gröna Plan". Ett stycke trollhättehistoria av Werner Johnsson.

På Forngården, Fornminnesföreningens område med "Gröna Plan" invid Strömsberg väster om älven, står ett gammalt sågaretorp, Betty Backs stuga, typisk för bebyggelsen i Trollhättan vid 1800-talets början. Stugan, som har flyttats flera gånger, har varit ägd och bebodd av familjen Back under mer än 100 år.

Stugan dyker upp i handlingarna första gången i början av 1800-talet. Den var då belägen vid den ännu i dag befintliga brovaktarestugan, strax söder om Kafledammen och bron över kanalen. Det är möjligt att den är ännu äldre såsom en av mjölnarstugorna på denna plats som finns på Meurlanders karta 1794 men därom finns tills vidare inget belägg.

Tomten noteras i Slussbolagets handlingar år 1803 som "ny" och arrenderades av David Jochnick. Den övergick emellertid följande år, 1804, till Jakob Back, nattvakt på Wikströmska sågen nr 3. Denna hade anlagts 1778 och tagits i bruk 1780. Då Kafledammen anlades — den stod färdig

1751 — försvann strömmen vid Stallbacka, och de små sågarna ovanför dammen blev utan vatten eller kom i bakvatten och kunde icke drivas. Privilegiet för några av dessa slogs ihop och en större såg anlades på Malgön. Så var fallet med sågarna 3, 9 och 11 som på slutet voro sammanbyggda. De innehades av rådman Bahrman i Vänersborg men överfördes på hans måg Johan Wikström. 1796 fick Wikström kammarkollegii tillstånd att förändra denna såg till "finbladig". "Lilla Grevsågen" och "Malöga såg", som likaledes tillhörde Wikström, sammanslogs till "såg nr 4" som inrättades 1799.

Jakob Back var född i Steneby 1745 och gift med Kerstin Nilsdotter, född i Bohuslän 1745. De hade ett par döttrar, bland dem Lisa Jakobsdotter, född i Bohuslän 1772. När Jakob Back med familj flyttade till Trollhättan är obekant men torde ha varit i slutet av 1700-talet.

Lisa Jakobsdotter blev gift med soldaten Nils Pettersson, om vilken inga data föreligger. Han var emellertid död före 1818 då hon anges som änka. En son, Petter, föddes 1805, och modern och sonen var bosatta hos hennes far i stugan nära Malgön. Familjen tycks ha haft en viss standard eftersom den kunde låta Petter Back få gå i den i januari 1818 öppnade Götiska Förbundets "Fattigfriskola" på Trollhättan. Han slutade där den 24 juni 1820, då han enligt matrikeln "admitterades till Herrens Heliga Nattvard och utgick från skolan för att söka arbete". Han kunde då "hela bibliska historien, katekes, svensk historia till Sigismund, Sveriges geografi och något i europiska. I räkning kunde han till regula de tri hela tal säkert". Jakob Back avled den 15 juni 1821 och kvar i stugan fanns nu Petter Back med mor och mormor. Han var då sågare på såg nr 3.

Kafledammen i närheten av stugan hade nu blivit otät och måste förstärkas. Dessa arbeten sattes igång 1822. Mr Allan, förvaltare vid Dicksonska sågarna, och konstmästare Norström gjorde undersökningar och en major Lundström tillkallades. Man behövde plats för dessa arbeten och i Slussbolagets protokoll för den 13 december 1822 anfördes: "Platsen utmed kanalen, varest de s k Nattvakten Backs hus äro belägna, bör som nödvändig för arbetena med dammen genom husens bortflyttande göras ledig". "Som Backs befinna sig i torftiga omständigheter utgår 33 1/3 rdr Bco i flyttningshjälp".

1823 erhöll sågaren Petter Back arrendekontrakt på tomten "2.8" (senare Jupiter 4) som innehöll 15 kv famnar berg och husplats samt 115 kv famnar odlingsbar mark, för vilket årligt arrende erlades med 6 runstycken

Betty Backs stuga står sedan år 1938 i Forngården.

per kv famn för husplats och 1 sk d:o för odlingsbar mark, allt Bco. Det är tydligt att Backs då har flyttat huset från platsen vid kanalen till kv 2.8, där familjen var skriven enligt 1818—1833 års husförhörslängd.

Familjen bestod, utom av Petter Back, av mormodern och modern. Som Petter Back var den ende manlige medlemmen, ställdes kontraktet på honom trots att han var knappt fyllda 18 år.

Petter Back gifte sig 1826 med Maria Bengtsdotter. Hon var född 1798 på Önafors och inflyttade från Vänersborg 1826. De hade sonen Niklas, född 1827, död 1834, dottern Stina-Lisa, född 1832, död 1840, Johanna, född 1834, och Brita, *född 1839,* senare kallad *"Betty"*. Mormodern dog 1827 och modern dog samma år.

Backs hus torde ha legat på nuvarande brandstationens gård eller en bit ut på gatan.

I augusti 1864 flyttades stugan på nytt och nu till Jupiter 6, enligt patron Holms anteckningar för 90 rdr. På tomten skulle byggas "Nya Gymnastik- och Festivitetsbyggnaden" som beslöts på kommunalstämma den 25 juli

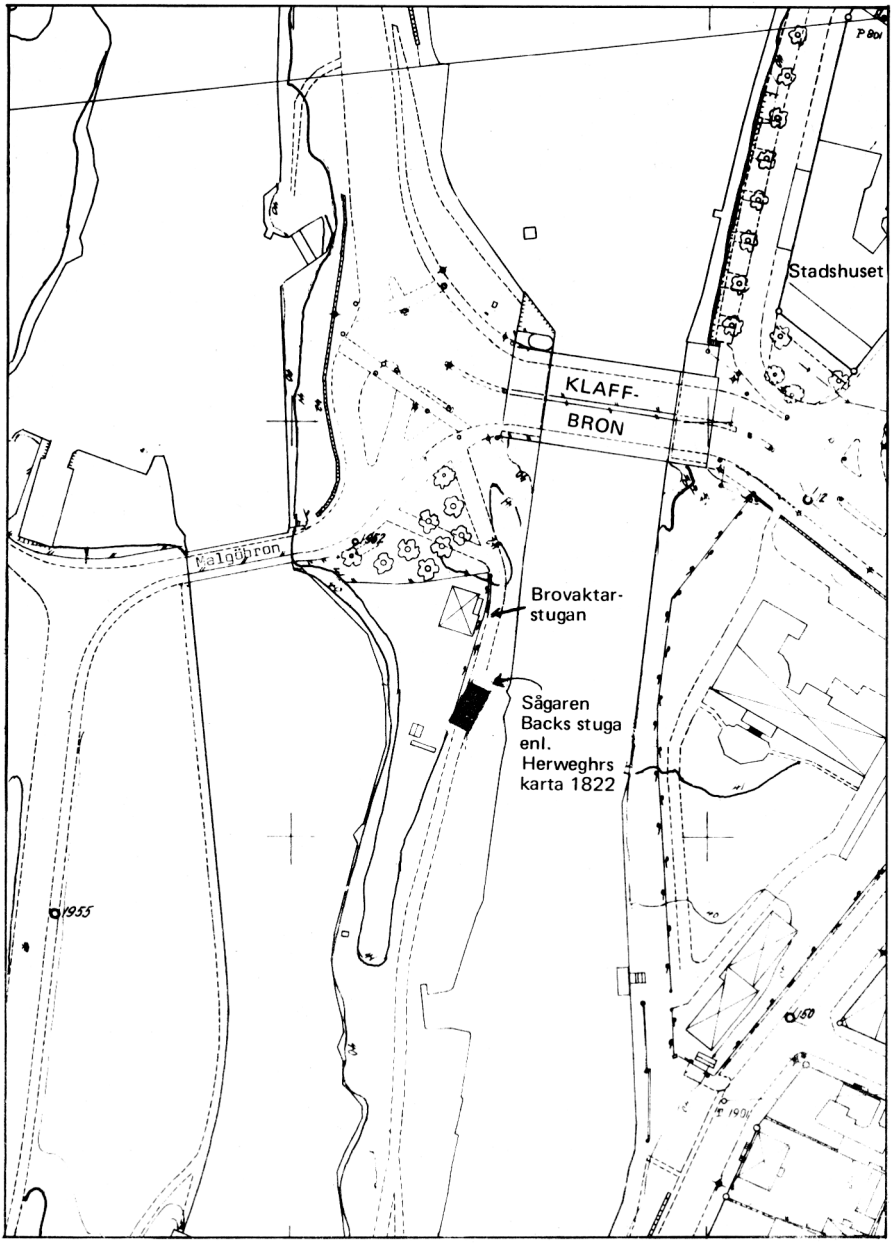

På denna karta från 1977 har läget på Backs stuga före år 1823 lagts in enligt lantmätare Herweghrs karta av år 1822.

1864. Förhistorien till "Träskolans tillkomst finns skildrad i "Trollhättans skolor genom tiderna".

Tomten mot Österlånggatan, eller "Bergsgatan" som den en tid kallades, fylldes ut år 1869, och likaså vägen till fattighusen i Juno 1 med sten från sprängningen av Skolgatan.

Om Petter Back föreligger mycket få uppgifter. Han var sågare på såg nr 3 till att börja med. 1843—1858 var han dagvakt hos Sam. Andersson på Dicksonska sågarna. Något uppdrag i kommunens tjänst hade han icke. Han dog 1 mars 1867. Änkan Maria Back dog 1875. Hon var då antecknad som "fattighjon".

Efter föräldrarnas död bodde Betty Back ensam i stugan. Systern Johanna var först anställd hos mamsell Setterberg men flyttade sedan till Göteborg där hon gifte sig och blev "fru Larsson". Som änka flyttade hon tillbaka till Trollhättan och var bosatt i Strömslund. Betty Back hade en tid en "futt" vid verkstaden där hon sålde kaffe och annat. Mest bekant blev hon för eftervärlden genom sin knäcktillverkning i stugan. Som den var belägen invid Norra skolan var det väl skolbarnen där, som var de största kunderna. Kunde man lämna en gammal skrivbok, vars blad användes till knäckomslag, erhöll man en knäck gratis!

1870 finns en A. H. Myrin, Hullsjö, antecknad som ägare av huset. 1889 övertog kommunen tomt och hus. Som utrymme saknades i kommunens skoltomt för uppförande av nödiga uthus i följd av då tillbyggda skolsalar hade Kommunalnämnden tillstyrkt den 5 augusti 1889 inköp av Betty Backs tomträtt för 300 kr med tillträde 1 oktober.

Betty Back beskrives som en liten och krokig gumma, som var mycket snäll men som man hade stor respekt för. Hon dog 3 februari 1918. Dödsannonsen infördes av systern Johanna och dennas barn.

Från 1918 till 1930 fanns det hyresgäster, men som stugan var föga lämpad till bostad efter de allt större pretentionerna på 1920-talet blev den från 1930 förrådsrum för Fornminnesföreningens samlingar. 1936 skänkte staden stugan till Fornminnesföreningen, som 1937—1938 flyttade den till Forngården som ett intressant exempel på ett sågaretorp från kanske slutet av 1700-talets Trollhättan.

Till slut en historia om stugan, som inte är så märkvärdig men som har sina poänger. Någon gång på 40-talet hade jag i mina forskningar fått fram att Betty Backs stuga redan en gång förut flyttats, till Jupiter 6.

Carl Frendberg, som var platsredaktör för Ny Tid, skrev en notis om detta och bifogade den bekanta bilden av stugan mitt för Norra skolan. Tyvärr råkade tidningen vända upp och ned på bilden, så att stugan stod på skorstenen med grunden upp, och till råga på allt var underskriften: "Betty Backs stuga i sitt nuvarande skick på Gröna Plan"! Det utlöste glada skratt av "Calle Smen", "Lukas", "Karl på Spångata", Arvid Carlsson, Carl Herman Andersin, Frans Österman och många andra, som på 1940-talet var intresserade av hur det en gång var på gamla Trollhätte Strand.

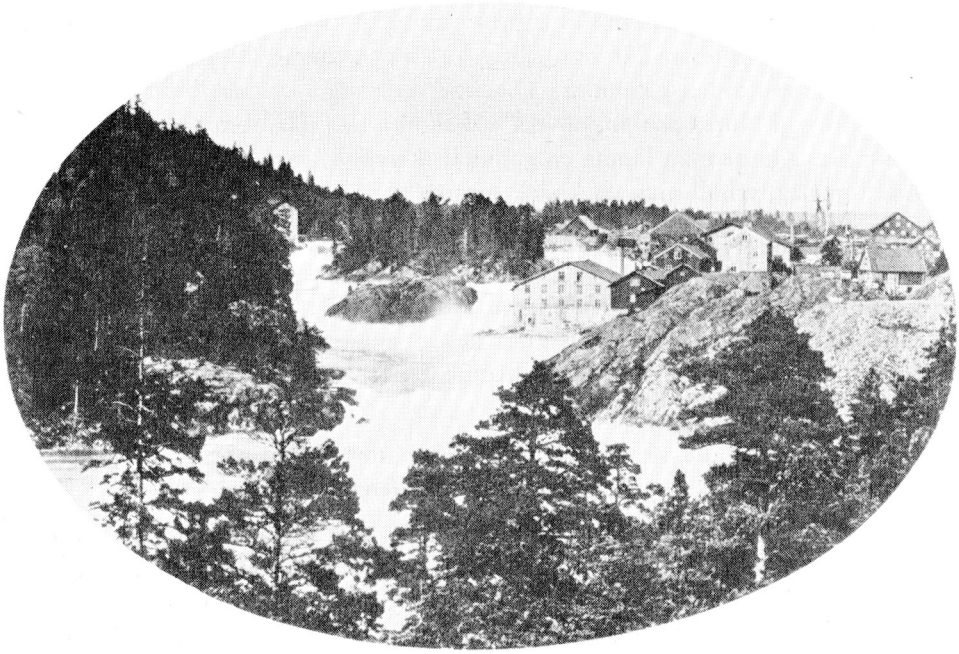

Trollhättans industrier låg vid fallen = kraftkällan.
Bilden är från 1870-talet.

Trollhättans folkmängd genom tiderna

Denna sammanställning fram till år 1916, då Trollhättan blev stad, har år 1979 gjorts av hembygdsforskaren, fil. mag. *Werner Johnsson* (1893—1980). Siffrorna efter år 1916 har hämtats ur Trollhättans kommunala statistiksamling.

Stranden utmed Göta älv eller "Trollhättan", som *älven* och *fallet* kallades i äldsta tider, var mycket oländig och någon bebyggelse förekom nog ej här. När fiskar- och jägarbebyggelsen på öarna dragit bort och jordbruk blivit näringskällan, flyttades bebyggelsen in på slätten. Stranden blev "en utmark, Trollhättebergen kallad".

1300—1400-talen

Vid mitten av 1360-talet uppfördes Ekholms slott. Det raserades troligen i början av 1500-talet. På stranden fanns Stallbacka och "Trollhätta kvarn". Det är möjligt att det funnits någon enstaka stuga eller möjligen någon mer kvarn på stranden. Men därom vet man ingenting.

1500-talet

Åtminstone mot slutet av 1500-talet fanns "Hjulkvarn". Möjligen fanns även några andra kvarnar och stugor utmed älven.

1600-talet

Under detta århundrade börjar bebyggelsen.

I hela Gärdhem fanns mantalsskrivna:

1638	270 [1]	*I Trollhättan*		1756	200 [5]	1763	160 [6]
1639	259 [1]	1650	40-50 [3]	1757	180 [5]	1765	140 [6]
1642	234 [1]	1685	80-85 [4]	1759	160 [5]	1766	162 [7]
1646	139 [2]	1732	85	1760	160 [5]	1774	135
1647	147 [2]	1750	150 [5]	1761	165 [5]	1776	137
1732	491 [2]	1755	150 [5]	1762	140 [6]	1777	162

[1] Hur många av dessa, som bodde vid Trollhättan, angives icke.
[2] Minskningen kan bero på att barn under 15 år och åldringar över 63 år ej medräknats.
[3] Uppskattning med ledning av kvarnarnas antal,
[4] Uppskattning med ledning av födelse- och doplängd.
[5] Uppskattning.
[6] Uppskattning efter mantalslängd, där barn under 15 år och åldringar över 63 år ej är medtagna.
[7] = 85+77. Den senare siffran är barn och åldringar.

1780	214 [8]	1859	1.851	1890	5.178 [13]	1920	14.724
1782	287	1861	1.871 [11]	1896	5.461	1921	14.913
1784	275	1867	2.224 [12]	1897	5.629 [14]	1926	15.921
1786	199	1869	2.683	1900	5.500	1931	15.013
1790	250	1871	2.650	1903	5.992	1936	15.023
1794	181	1875	3.148	1904	6.065	1941	17.551
1796	270	1876	3.333	1906	6.280	1946	21.674 [17]
1798	259	1877	3.504	1907	6.483	1951	24.264
1802	225	1878	3.704	1908	6.746 [15]	1956	28.446
1806	204	1882	3.926	1910	7.941	1961	32.051
1818	490 [9]	1883	3.982	1911	7.858	1966	35.451
1830	600 [10]	1884	4.143	1915	8.620	1971	48.156 [18]
1846	800 [10]	1887	4.703	1916	13.985 [16]	1976	50.275 [19]
1852	1.000 [10]	1888	4.794	1917	14.430	1981	49.600
1854	1.300 [10]	1889	4.969	1919	14.892		

[8] Ökningen kan bero på Brobolagets tillkomst med körslor på "träbron", som gav många arbete.

[9] Exakt uppgift.

[10] Uppskattning.

[11] Enl. Lundén. Trollhättan är nu egen församling.

[12] Mantalslängd införd i tidning.

[13] Viss utflyttning till Strömslund i Vassända-Naglums församling har samtidigt börjat ske.

[14] Viss utflyttning till Skoftebyn i Gärdhems församling har samtidigt börjat ske.

[15] "Sveriges största by".

[16] Härav 5.084 från Skoftebyn, Strömslund m. fl.

[17] Inkl. 1.047 personer från södra delen, "Edsvid", av Vassända-Naglums kommun, inkorporerad 1/1 1945.

[18] Inkl. 3.941 personer vid sammanläggningen med Södra Väne kommun 1/1 1967, inkl. 3.709 personer vid sammanläggningen med Flundre kommun exkl. Äsbräcka 1/1 1971.

[19] Inkl. 329 personer vid sammanläggningen med Lagmansereds församling inkl. Bottenområdet i St. Mellby 1/1 1974.

Stafvered
Mars
Pallas
Rödgan
Strömkalen
Vulkan
Ceres
Aeqvel
Neptun
Jupiter
Hebe
Mercur
Najaden
Apollo
Juno
Ärgy
Diana
Hackelbo
Minerva
Odin
Rone
Septuna
Venus
Thor
Svea
Harbrinn
Diana
Jätten
Fjellet
Jeppen
Gryfvet
Gullön
Öxnen
Pilen
Eken
Oxen
Fisken
Hörnet
Aegel
Gullfjärdet
Stenqvistfjället

Om "silhuettklipparen" Gustaf Larsson (1854–1917) – ett trollhätteoriginal

— Av Arne Arodell —

Gustaf Larsson — här nedan ofta betecknad GL — föddes år 1854 i *Sparlösa* församling, nära Levene, i Skaraborgs län.

Han var gift med *Stina-Lisa Hellsing* (1859—1944), född i *Hjulsjö* församling, Västmanland (mellan Lindesberg och Filipstad).

Gustaf Larsson har redan år 1890 flyttat med hustru och fyra barn från hustruns födelsebygd i Hjulsjö hit ned till Trollhättan. Här föddes ytterligare två flickor, innan familjen vid jultiden 1896 äntligen kyrkobokfördes här.

I en lokaltidning från 1892 meddelas, att silhuettklipparen Gustaf Larsson då fanns på Trollhättans hotell — tydligen för att stå till tjänst med "avklippning".

Barnen:

Makarna fick tillsammans sju barn, en son och sex döttrar.

Sonen SVANTE (1889—1973) var i ungefär 50 års tid verksam inom fiske och fiskodling, därav 23 år såsom ord. tillsyningsman för Hushållningssällskapets fiskodlingsstation vid Olidehålan. — Han har sonen Gösta, f. 1926, slipare vid NOHAB.

En av döttrarna, Linnéa, dog redan som liten. Makarnas övriga fem döttrar, varav tre ännu lever 1981, är:

EDLA (1880—1954), violinist, musikpedagog vid Rickard Anderssons musikskola i Stockholm.

EDIT (1883—1915), gift med arkitekten Georg Filén. Efter Edits död gifte denne om sig med Edits syster Elvi, se nedan.

ASTRID (1886—), änka efter framlidne banktjänstemannen John Asplund (1882—1960). Astrid flyttade från Trollhättan till Stockholm år 1905. Se mer om henne nedan.

LISA (1892—), änka efter framlidne verkstadsingenjören Sigfrid Törnebohm, Huskvarna. Lisa nu bosatt i Stockholm.

ELVI (1895—), änka efter framlidne arkitekten Georg Filén. Elvi bor nu i Hägersten, Stockholm.

Gustaf Larsson framför framlidne handlanden och kommunalmannen Johan Petersons hus vid Storgatan, där stadshuset (numera Hotell Swania) åren 1913—16 uppfördes. Fotot är taget av John Detterberg år 1904.

Var bodde de?

I vart fall åren 1896—1904 hyrde familjen i Carl Nordbergs hus Diana 3, Österlånggatan 50 (där numera uppfarten till Tempos parkeringsplats ligger). Larsson står vid införandet i församlingsboken 1896 angiven såsom "Målaren, silhuettklipparen".

Åren 1904—14 bodde familjen på tomten Diana 5, hörnet Österlånggatan—Polhemsgatan, där sedan Konsums nya varuhus byggdes och år 1948 togs i bruk. Smeden vid "Verkstan", Leonard Pettersson, ägde år 1904 fastigheten, som då var bebyggd med ett större hus inrymmande bostad för honom med familj samt för fröken Dahlgrens tillverkning av konstvävnader m. m. Huset låg högt uppe på ett berg — där nu Polhemsgatan går fram — och kallades ofta "Slottet" på grund av det framträdande läget ovan Torget (nu "Tårtan"). Efter Leonards död år 1919 ägdes fastigheten av dottern Hulda Pettersson.

Till "Slottet" hörde ett gårdshus inrymmande ett rum och kök. Där hyrde Gustaf Larssons familj åren 1904—14. "Slottet" från baksidan mot gården samt gårdsbyggnaden har Gustaf Larsson målat av i olja på en tavla, som sonen Svante Larsson år 1948 skänkte Konsum vid invigningen av det då nya varuhuset (nu bibliotek).

Familjen Larsson flyttade år 1914 till Olle Johan Nilssons gårdshus på Minerva 4, hörnet Österlånggatan—Magasinsgatan. Egentligen lär det inte ha varit Larsson själv utan endast familjen, som fick flytta dit. Gustaf

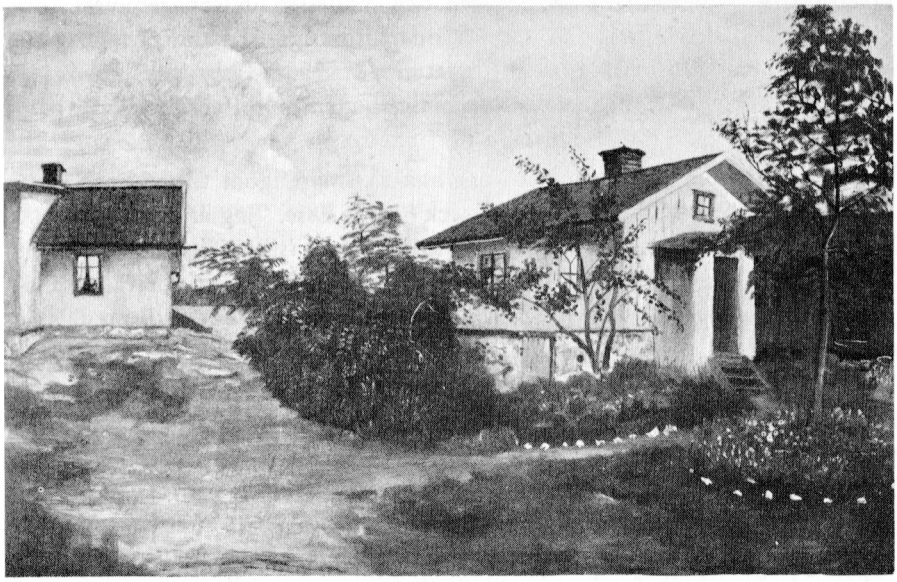

Oljemålning av Gustaf Larsson, Diana 5 (där nu Biblioteket ligger) inne på gården. T. v. smeden Leonard Petterssons hus "Slottet". I gårdsbyggnaden t. h. hyrde silhuettklipparen Gustaf Larssons familj åren 1904—14.

står dock också officiellt skriven där, som "målare, silhuettklippare". När han 1917 avled på vad vi i dag kallar "Stavregården", stod han ännu skriven på Minerva 4.

Gustaf Larsson och Albert Engström

Det har inom Larssons släkt varit känt, att GL en gång i tiden också varit tillsammans med Albert Engström. Den av alla gamla trollhättebor välkände, numera bortgångne köpmannen Birger Johansson har funnit, att Engström beskrivit sammanträffandet i sin bok "Glada historier och gubbar".[1]) Ur den må här citeras, vad som bör ha tilldragit sig omkring år 1890:

Engström, som just rumlat om med en del studenter i Uppsala, hade klivit ombord på fartyget Fyris 1."Jag tog fram min skissbok, som jag redan på den tiden alltid bar i fickan. "Si, där borta har du en konkurrent", sade Esse och fäste min uppmärksamhet på en underlig figur längst borta på akterdäck. Han föreföll något dragen och talade högljutt medan en liten sax blixtrade i hans högra hand. Den vänstra höll ett svart papper. Han klippte silhuetter och var just i färd med porträttet av en fet bonde i rättarkrans. Jag tecknade av artisten och modellen. Klipparen var iförd en fantastisk slokhatt, hade röda kinder, spetsigt artistskägg och stort knollrigt rött hår. Han gjorde silhuetter för 25 öre stycket. För varje inhåvad slant försvann han ner till matsalongen och återkom varje gång allt rödare i hyn. Han drack lageröl.

Under avjagandet av terrängen kom han så småningom till oss och uppfordrade Esse att sitta modell. "Nä tack", sade Esse, "jag är redan klippt". Ty Esse var verkligen nyklippt och fin som en fästman i håret.
"Men mig kan ni få klippa", sade jag, "men då byter vi porträtt". Och jag rev ut min enkla skiss ur boken och presenterade konkurrenten, vars ansikte drog sig till ett brett leende.

"Ja, inte ä dä förskönat, då ska fan veta", sade han, "men kör te — å så bjuder ja på öl, om harrarna vill. Ja har tjänat en bra slant på môran," tillade han på utpräglad knalledoniska. "Mitt namn är silhuettklippare Larsson", föreställde han sig. "Annars är jag från Nasko (Falköping), men nu ska ja te Stockholm, för där har ja fått arbete."

På ett par minuter var mitt porträtt färdigt, inte dåligt alls, men vi avböjde ölet. Larsson återtog sitt vällovliga näringsfång. Hans svada var

— — — — —

[1]) Utgiven av Bonniers 1962. Berörda kapitel benämnt "Lyckoslanten".

lustig och övertygande och hans vandringar till matsalongen regelbundna. Och så glömde vi snart Larsson.

När vi kommo till Stockholm, var mina pengar slut. Framemot kvällen befann jag mig i närheten av Hornstull, då en röst bakom mig hejdade mina steg. — "Harren! Hörnu harren!" — Jag vände mig om. Där stod silhuettklippare Larsson.

"Ursäkta, harren, men vi känner ju varandra. Har harren te ett glas öl? Ja ä torsti som fan!"

Jag förklarade min situation för den besvikne konstnären.

Nå, det var ju egentligen inte så farligt med honom — han hade fast anställning vid ett gyckel som höll till i ett tält inne på en gård vid Hornstull. Det var skjutbana och vaxkabinett och trolleri och Den Feta Qvinnan. Som extra attraktion satt Larsson i en skrubb och klippte silhuetter för 10 öre stycket, fast direktören, som också var trollkarl och akrobat och dansk, tog 25 öre av publiken. Men husrum och mat fick man, fast utan öl. Livat var det för resten och mycket folk ibland. Där förevisades också en dvärg från Småland under namn av General Colibri. Dessutom sjöng en annan smålänning bondvisor. Han hette Bondeson.

Gustaf Larsson. Fotot är troligtvis från 1890-talet.

Det var med ett ord en gammal "Fröjd", som det kallades på den tiden och ambulerade mellan de större marknaderna i landet, fast den nu försökte sin lycka i Stockholm. Han Larsson, han förstod mig så väl, han

hade själv varit mycket värre däran än jag — å hundratals gånger — men vafan gör det, bara en inte tappar sugen utan håller jämn eld på rökcegaren. Och nog kunde jag få kinesa ett par nätter i gungstolen, för det fanns en sådan i rummet, där Larsson, Bondeson och General Colibri bodde och mat hämtades från ett kafé mittemot — vi artister måste hjälpa varandra — vem skulle annars göra det? Nog skulle jag få äta mig mätt på fläsk och potatis och svagdricka alltid! Se, just nu hade Larsson inga pengar, för han hade förstört några dars förskott och dansken var snål, men jag kunde få rita porträtt av publiken, det skulle dra, bara jag inte gjorde dem för fula, di dumbommarna, inte förstår di sej på sånt, inte! Om en timme börjar föreställningen — nej, ingen fara, å nej, Larsson släpper di inte, de vet vad di har, men inte va di kan få — jag säger bara ett ord åt fru Sörensen, det är den feta kvinnan, för henne har jag tumme med och mot henne törs inte deriktören knysta ett halvt franskt bröd, för då tar kärleken slut med en levandes gång... Nu ska Engström se på föreställningen å sen går vi hem, kvarteret ä i samma gård. Här vilar inga lessamheter, kom mä bara!

Jag höll på att falla Larsson om halsen. Hur var det min vän styrmannen hade sagt, när jag såg dyster ut: "Häng inte huvet man, inga baroner ombord å inga präster i bramsalningen!" Jag var räddad. Larsson hade givit mig en andraplatsbiljett. Ridån gick upp och direktören började trolla vid tonerna från ett väsande positiv. — — —

När föreställningen var slut hänvisades publiken till vaxkabinettet. Under tiden klippte Larsson silhuetter, medan hungern började rasa i mina inälvor. Vårt kvällsmål bars in i en mathämtare av gammal stil och jag började äta. Det var biffstek med lök, biffstek! O, du milde Gud, tack ska Du ha! Och en tvåkannekruka med svagdricka. Jag åt tills jag inte orkade mera, ögonen ville falla ihop, jag satte mig i gungstolen och somnade. — — —

Jag vaknade vid ett buller. Den feta kvinnan tågade in...

Men då sa Larsson: "Låt Engström va i fre, fru Sörensen! Han behöver sova, stackarn. Han har varken sovet eller ätet på nåra dar och nu har han stoppat magen full mä mat. Han är artist, han kan dra folk, bara han får vila ut lite. Han gör porträtt, han som ja. Han är jävligt styv på blyhartspänne, dä har ja sitt!"

— — — —

Albert Engström avslutar sin skildring med att han — i kontrast mot Gustaf Larsson — någon tid senare "var välbeställd informator i prästgården i Mörlunda och kunde själv förtjäna pengar till en akvarellåda och härligt, härligt papper, som kändes ljuvt under fingrarna".

"Bäsk" ser på Gustaf Larsson

I en artikel den 5 nov. 1913 ser tidningen "Trollhättans" redaktör Ernst Karlinder, sign. "Bäsk", på några trollhätteoriginal. Om Gustaf Larsson skriver han:

"Originalen äro de enda riktiga människorna" har en djupsinning man yttrat. Och sanning är det, om man tänker på den roll dessa spela i den jämnstrukna massan. Ett original i djupaste mening är den, som, oberoende av allt och alla, endast gör vad *han* anser lämpligast.

Man klagar över att originalen försvinna mer och mer. Är detta sanning, är det en sorglig sanning, ty originella människor äro kryddorna i livets stora äggröra, roliga gubbar i mänsklighetens torra och tråkiga bilderbok.

Trollhättan har sina original, det är mig en glädje att kunna konstatera. Det är därför helt naturligt, att de skola förevigas i detta nummer av vår tidning, som — vi hoppas det — om 500 år kommer att framdragas och läggas under en förgylld glasmonter i stora riksmuséet.

När den dagen kommer, skall vännen och periodiske medarbetaren, bohêmefiguren med konstnärsglimten, skämtaren och alltid törstige "Våran Larsson", silhuettklipparen, m. m. åter visa sig i solskenet med sax och slokhatt, långrock och röd näsa, den senare dock icke synlig på grund av färgfotograferingens relativt låga ståndpunkt just nu. Och då vi vid ifrågavarande tillfälle, trots hans oförbrännelighet, säkert ha rätt att skriva devisen på hans fyra bräder, vilja vi som intyg sätta: "Han levde glad, medan han levde".

Om Gustaf Larssons oljemålningar

I samband med att Trollhätte-Gillet vid Marknadsgillet den 12 oktober 1974 firade sitt 40-årsjubileum hade också ordnats en konstutställning i Lilla Stadsfullmäktigesalen med verk av Rudolf Flink, John Hedaeus, Holger Karlson, Gustaf Larsson och Erling Svensson, alla med nära anknytning till trollhättebygden.

Till utställningen hade jag lyckats spåra upp 14 av Gustaf Larssons oljemålningar, daterade 1904—1912. Senare har jag fått kännedom om minst 18 till, alltså tillsammans 32 verk, men det finns säkerligen fler inom landet. Den äldsta av GL daterade är nu från år 1893. Den har ägts av den kring sekelskiftet mycket verksamme bankdirektören Oscar Fischerström.

Den hittills äldsta kända av Gustaf Larssons oljemålningar, gjord 1893. Vintermotiv från Fisktorget strax väster om kanalbron före år 1916. — På älven sågar man is för isupplag till dåtidens kylskåp.

De sista fem åren av sitt liv synes GL — såvitt hittills är känt — ej ha lämnat några daterade oljemålningar efter sig. Perioden med oljemåleri synes därför omfatta åtminstone åren 1893—1912.

Vid utställningen, som besågs av flera hundra personer och där många uttalanden av mig bandinspelades, fanns även konsthistorikern Christian Aarsrud, Vänersborg. På min önskan delgav denne publiken sina intryck av GL:s utställda verk. De kan sammanfattas ungefär så här:

1. Larsson har — även då han utnyttjade ett motiv flera gånger, såsom vattenfallen — ändock uppenbarligen strävat efter att på de olika dukarna variera sitt huvudmotiv. Han har sålunda varje gång placerat sig på ett nytt ställe. Det fick inte bli någon "massproduktion".

   Ett av Larssons bästa verk torde vara den målning över fallen och Önans industrier, som han målade år 1912 och som i färg återges på omslaget till Erik Wengströms bok "Trollhättan — ung stad" år 1975. Skildringen av vattnet och molnen samt utnyttjandet av diagonaler i motivet visar ett fint artisteri och ger dramatik åt motivet. Visst är

det ett naivt måleri, därtill ibland med "söndagsstämning", men alls ej bara detta.

2. Det är mycket märkligt, att GL satt ute i naturen och målade, också om vintern, vilket från flera håll omvittnats. De flesta konstnärerna vid denna tid arbetade inomhus efter fotografi eller skiss, i synnerhet vid vintermotiv.

— — —

Ett par av Trollhättans nu utövande konstnärer ifrågasatte vid anblicken av Larssons tavlor, varför denne vid utställningen rubricerats såsom "amatörmålare". De ansåg att flera av verken genom sin teknik och friskhet verkligen var god konst och att GL därför borde benämnas *konstnär*. Denna uppfattning delades av andra konstkunniga besökande vid utställningen.

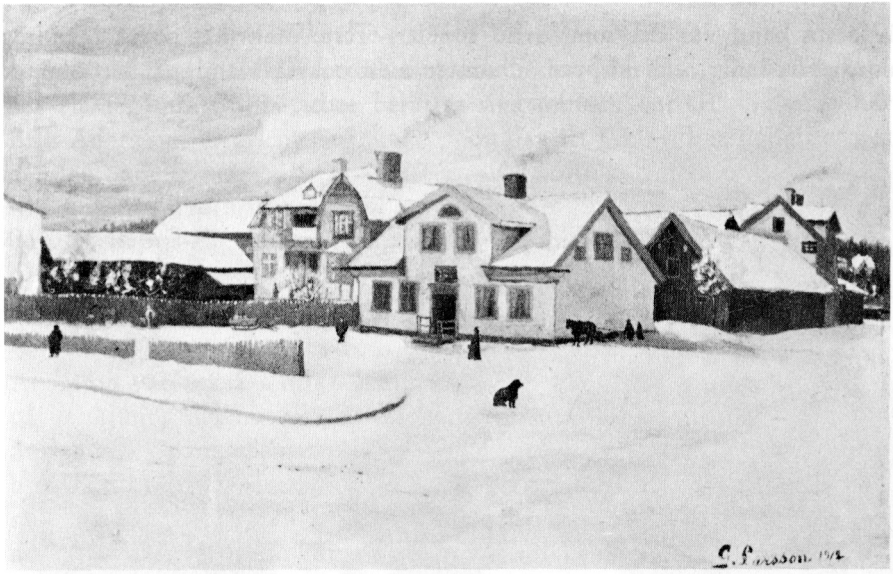

Oljemålning av Gustaf Larsson: Sjöfrun 1, där sedermera Järnbolagets stora fastighet byggdes, hörnet Storgatan—Spannmålsgatan. Det vita huset på tavlan byggdes 1840 av snickaren A. Apelskog, farfarsfar till Åke Apelskog. Åren 1862—67 hyrde där Trollhättans första apotek. 1870 köptes huset av Aug. Olofsson från Björnsgården, som tog namnet Björnberg, därav "Björnbergs gård". 1900 köptes det av John Johansson, som ägde det också då tavlan målades i början av år 1912. Villan bakom t. v. finns kvar år 1981, inne på gården. — I ljusa huset t. h. bodde red. Karlinder och där startade Tidn. Trollhättan, Revs 1973.

Till utställningen hade också kommit Gustaf Larssons dotter Astrid, f. 1886, gift Asplund men nu änka. Med henne följde sonen, driftingenjör Bertil Asplund, båda från Stockholm.

Den mycket livfulla och glada damen, som år 1905 vid 19 års ålder lämnade hemmet i Trollhättan för att bosätta sig i Stockholm dit de två äldre systrarna redan flyttat tidigare, mindes särskilt väl hur glatt och roligt det varit varje gång fadern kommit hem från sina många och långa resor. "Han var en bohem — han levde glada livet — precis som Anita Ekberg — fast han kastade sig nog inte i någon fontän — såvitt jag vet!", kommenterade GL:s dotter Astrid.

Hemma hade han ofta sjungit, något som modern också var duktig i. Och dottern Edla hade starka musikaliska anlag. Som framgår av avsnittet om GL:s barn ovan blev hon musikpedagog vid en välkänd musikskola i Stockholm.

I första hand var det sommartid som GL reste omkring, också i andra nordiska länder, och klippte silhuetter men också ibland på beställning

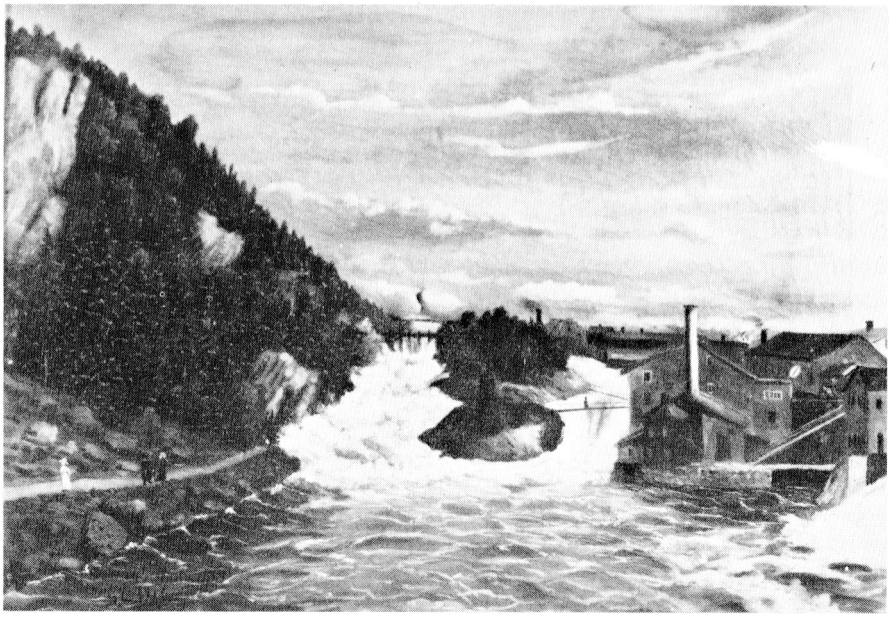

Fallen och Önans fabriker. Oljemålning av Gustaf Larsson 1912. Anses vara ett av hans bästa konstverk.

målade tavlor. Också på vintern kunde han hastigt ge sig i väg från hemmet på nya resor.

Som en kuriositet berättade också Astrid Asplund, att fadern varit noga med att flickorna skulle vara välskötta om fingrarna. Det vita närmast nagelbanden skulle vara väl synligt!

Uppenbart är, att det var Gustaf Larssons hustru Stina-Lisa, som nästan helt och hållet fick klara sitt och barnens uppehälle ensam. Hon var mycket glad och synnerligen duktig, strävsam och prydlig.

Gustaf Larssons hustru Stina-Lisa (1859—1944).

Vad har gamla trollhättebor att berätta?

I samband med 1974 års utställning och under åren som gått sedan dess har flera gamla trollhättebor berättat sina minnen om GL. Sålunda har Erik Adamson, "Karl på Spångata", omtalat att GL — hur underligt det än kan låta — omkring år 1910 en tid varit sekreterare i Blåbandsföreningen i Trollhättan. Erik Adamson satt bredvid honom. Man höll då till i Baptistkapellet vid Österlånggatan, ibland i Missionskyrkan. Men det var nog ej många månader han var med där. Reglerna inom nykterhetsorganisationerna var nog väl stränga för att GL under längre tid skulle passa in där!

Adamson var också som 16-åring vittne till när GL i början av år 1912 på beställning målade av John Johanssons hus på Sjöfrun 1, hörntomten Storgatan—Spannmålsgatan. Där skulle senare år 1912 det stora stenhus byggas, som i många år inrymt bl. a. Järnbolaget, nu Telebutiken. Där satt GL med sitt staffli i vinterkylan och målade. Adamson och många andra pojkar stod och såg på. Det var en bemärkansvärd tilldragelse, berättar Adamson, varje gång GL kom hem till byn och satte upp sitt staffli!

Det var inte alltid GL uppskattade uppmärksamheten från de kringstående. Det kan mångårige Gillesbrodern Sigurd Larsson berätta efter sin mor: En gång satt GL vid staffliet ett par kvarter längre norrut vid Storgatan, vid "Göta", där polisstationen låg på GL:s tid. En rad vuxna personer stod omkring GL, då en polis närmade sig. GL bad denne "skingra

folket", så att han kunde få arbeta i fred. Alla lommade av utom ett par ur trollhättesocietén. "Det gallde allt Harrskapet också", fräste Larsson. Framlidne köpmannen Birger Johansson har berättat, att GL vid målning av ett motiv från Stavremosse ville ha med lite hästlort på gatan. Det borde liksom höra till motivet! Två pojkar fick då hämta lite sådant i sina mössor. De fick fem öre var för besväret!

Någon snusdosa lär GL inte ha använt utan nyttjade bröstfickan på kavajen eller överrocken.

När han klippte silhuett på någon ung dam ville han gärna ha en kyss. Men det lär sällan ha lyckats!

En gång skulle han måla en soffa åt en dam. Hon tyckte, att sådant kunde GL göra billigt, för GL söp ju ändå upp pengarna. — Jaså, då tänker Frun leva högt på mina dårskaper!

Flertalet tavlor tycks köpare ha beställt av GL med uttryckligt angivande av önskat motiv. Men en del målade han först och sökte sedan sälja, ibland på lotteri. I en tidningsnotis i tidningen Trollhättan 2 febr. 1911 meddelar "Våran Larsson", "Professorn", att han utlottar en tavla.

Fotografi efter en oljemålning utförd av trollhättekonstnären Gustaf Larsson år 1897. Johan August Löfgren, Trollhättan, såg när konstnären målade tavlan och köpte även en lott på den för 25 öre. Efter en tid kom konstnären hem till Löfgren med tavlan och sade: Herrn har vunnit tavlan.

Några silhuetter från Höstmarknaden å Skansen i Stockholm. Klippta av Gustaf Larsson. Här ser vi "patron" med sin krinolinutstyrda fru, fästefolk, adjunkten med en värdig vestgötamatrona m. fl.

Silhuetterna

Det som gjorde GL allra mest känd, i första hand här i Trollhättan men också ute i landet, är hans silhuetter. Hur många tusen sådana han gjorde under sina 63 år i livet går nog aldrig att slå fast. Tyvärr är konstarten och formatet sådant, att de nog oftast hamnat i en skrivbordslåda. Sedan har nog alltför många gått förlorade vid upplösning av dödsbon e. d.

Till utställningen 1974 hade jag endast lyckats få fram ett 10-tal. Nu har jag kännedom om ett 20-tal, mestadels porträtt. Det skulle vara värdefullt, om denna artikel kunde ge läsarna anledning göra min förteckning över kända GL-silhuetter fylligare.

De många och långa resorna finansierades genom att de gav GL tillfälle "klippa av" sina medresenärer och andra. På 1800-talet tycks det ha kostat 25 öre, på 1900-talet 50 öre.

GL hade en förbluffande teknisk skicklighet att snabbt återge profilerna — ofta också något av modellernas karaktär.

Efter 1891 — under Artur Hazelius intensiva arbete med att bygga upp Skansen och alla dess utåtriktade aktiviteter i Stockholm — har GL varit där och i helfigur återgivit typer han iakttagit. Ett par sådana fina studier återges i detta häfte.

Han var enligt många uttalanden också på exercishedarna och klippte av beväringarna, troligen till något lägre pris. Härom har "Tutarns Erik"

berättat nyligen i TT. — Likaså har Gustaf Munther år 1977 i TT skrivit: "En person från Trollhättan, som var populär bland turisterna, var silhuettklipparen Gustaf Larsson. Han fanns alltid på plats nere vid Vassen (Åkersvass). Han klippte porträtt snabbt och billigt samt underhöll kunden med samtal samtidigt. Enda kravet var att kunden skulle stå stilla och ej ändra en min."

Till Åkersvass kom också många skäggiga skeppare med skutor och brokig besättning. Ofta ville de ha sin skuta med skeppare avmålad i den miljön. — Men vem har en sådan tavla?

Birger Johansson berättade, att GL ibland följde med lustbåtar till Kinnekulle och annorstädes för att kunna klippa silhuetter.

Framlidne magister Werner Johnsson (se klipp sid. 6 "Stranna" 1) har berättat för mig, att han under studietiden i Uppsala ett par somrar fick följa med sina föräldrar till Fjäderholmen nära Lidingö vid farleden till Vaxholm. Där fanns då och in i sen tid en sommarrestaurang med en del stugor till uthyrning åt sommargäster. I en av dessa bodde familjen Johnsson, troligen sommaren 1916. GL hade samma sommar fått in en tidningsnotis i Stockholm om att "Silhuettklipparen från Stockholmsutställningen 1897" år 1916 hade sin ateljé på Fjäderholmen. GL fick klippa av hela familjen Johnsson. Men tidigt en morgon fick Werner se en festlig syn. I dörren till ett uthus stod GL i bara kalsongerna och *klistrade* fast en bit tyg på sina trasiga byxor!

År 1917 — något halvår före GL:s död — utgav hans gamle vän och "kumpan", Johan Leksell (1874—1932), en tryckt serie om åtta silhuetter,

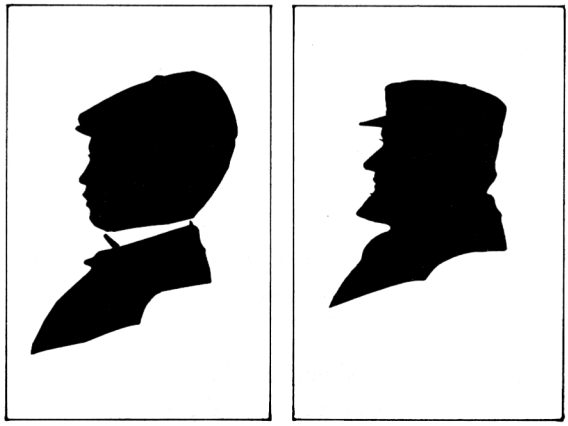

Gustaf Larsson: t. v. Gustaf Munter d.y., klipp fr. 1914, t. h. Gustaf Munter d.ä.,, som var slussvaktare. Klippet är från 1896.

Brita Ersdotter blåser på lur på Skansen. Klipp av Gustaf Larsson.

där GL av Leksell avporträtterades i skilda situationer. Serien är inslagen i rött kartongpapper och har ett företal av GL, som där kallar sig "Patron Larsson från Trollhättan". GL kände tydligen att hans dagar snart var räknade. En av silhuetterna bär underskriften: "Leksell klipper Lasse, som utbrister: Nu sir jag, att inte denna häringa könsta dör mä mej — nu får du ta ve".

Johan Leksell — liksom E. A. Ljungh (1854—92) — anses nog av sakkunskapen ha kommit längre än GL i denna speciella konstart. De finns båda beskrivna i det stora bokverket Svenskt konstnärslexikon 1957, däremot ej Gustaf Larsson. Men han är tillräckligt stor för att med aktning nämnas i kretsen.

Gustaf Larssons bortgång

Hösten 1917 blev Larssons hälsa allvarligt bruten av tbc. Han vårdades först på Vänersborgs lasarett. Ett par månader senare — på Stavregården — tillstötte lunginflammation. Tidningen Trollhättan kunde snart meddela budet om hans bortgång:

"Den 8 december 1917 gick han ur tiden. Larsson var 63 år gammal. De sista åren har det varit ganska tyst kring 'våran Larsson'. Hans marknad var förlagd till andra trakter, men hem kom han slutligen för att dö i den stad, där han kanske var mera känd än de flesta och där alla varmt senterade hans egenartade humor och ovanliga konst. 'Våran Larsson' var ett geni i mångt och mycket. Hans rykte nådde vida i Sveriges land."

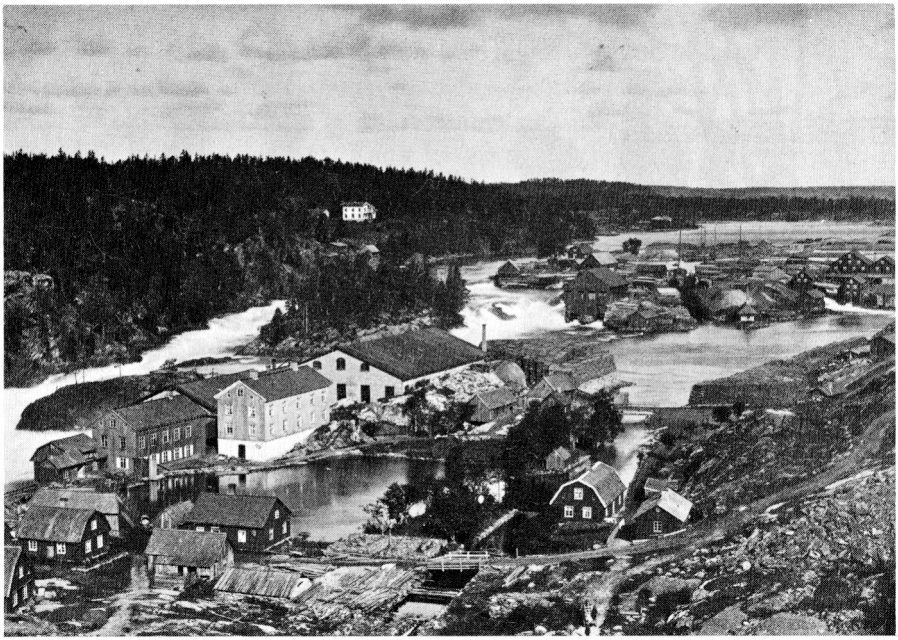

Trollhättan omkring 1870. Fr. v. Önan med trämassefabriken, Malgön med Dicksonska och Wikströmska sågarna. I förgrunden Tröskelns kvarn. Det vita huset i bakgrunden är Strömsberg.

Strövtåg på gamla Trollhätte Strand

— Av fil. mag. Werner Johnsson —

(Urspr. publ. i Tidn. Trollhättan 1963)

Trollhättan har i hög grad ändrat utseende under de senaste decennierna. Stora ytterområden har tillkommit men även inom den centrala delen har stora förändringar skett. Skillnaden mellan staden för endast 35 år sedan och nu är så stor, att man nästan kan tala om en ny stad.

Utsträcker man jämförelsen mellan förr och nu ännu längre tillbaka i tiden, till förhållandena på sågarbebyggelsens tid, blir skillnaden enorm. Den framträder kanske skarpast om man ställer befolkningssiffrorna mot varandra: omkring 600 på 1830-talet mot 35.000 1963 och drygt 40.000 i tätorten år 1980.

Att i fantasin ströva omkring i Trollhättan för 100—150 år sedan är därför som att komma till en helt annan värld. Av dåtidens bebyggelse finns det just icke mycket kvar och de personer, som då byggde och bodde

här och som gjorde sin insats för samhället, är blott namn och knappast det även för gamla trollhättebor. Men som ett led i utvecklingen fram till våra dagars samhälle, erbjuder dåtida förhållanden en hel del av intresse och en skildring kanske väcker till livs några gamla minnen.
För turister var vattenfallen och slussarna det enda sevärda. Själva samhället var ju inte mycket att titta på. Men för inbyggarna på Trollhätte Strand var industrierna på Malgön och Önan betydligt viktigare, då dessa gav dem deras — om än torftiga — utkomst.
Bebyggelsen var koncentrerad till "Spån" och "Stora vägen", d. v. s. Karl Johans torg och Storgatan. De första stugorna hade byggts utefter älven, där de placerats utan någon särskild ordning på bergknallarna. Det var små låga envåningshus och några rätt skröpliga uthus. Med tiden byggde man väl något större hus som omfattade både "stuga", kammare och kök. Men ännu 1823 såg ett sågarhus ut som den på Forngården återuppförda Petter Backs stuga (se sid. 27—32 i "Stranna" 1).
En resenär A. von Treskow skildrar i sin "Reisebilder" ett besök i Trollhättan 1837. Den bild han ger av samhället är ju just inte någon skön-

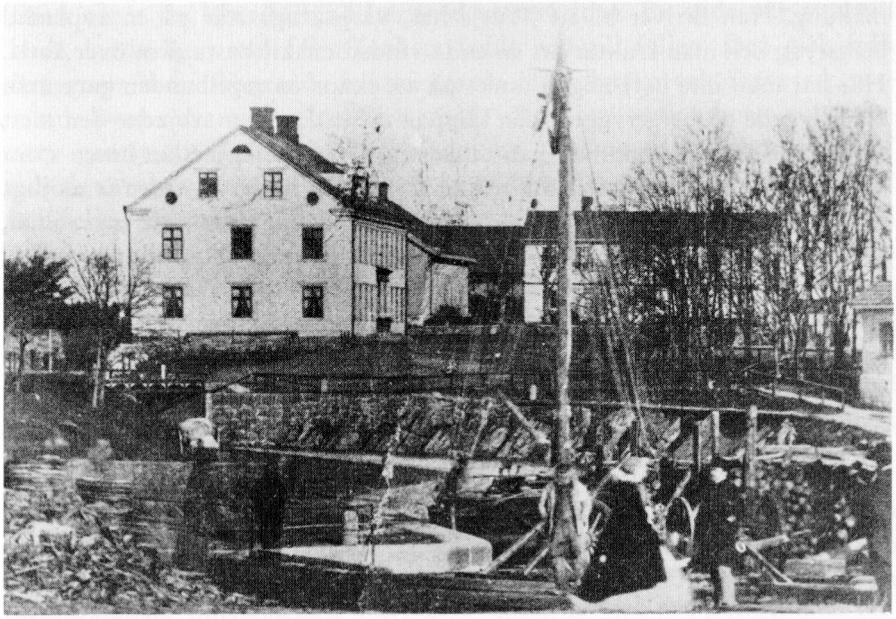

Trollhätte Värdshus 1863. I bakgrunden Petersonska huset och Klubben.

Tröskelns kvarn — Onans trämassefabrik. I bakgrunden Gullön och Strömsberg — Malgön med Wikströms sågarna

målning. Han skriver bl. a.: "Varje hus, varje stuga står på en avplanad bergsrygg och man fruktar att en enda vindstöt skall kasta dem över ända. Här har man inte haft någon tanke på att skapa en regelbunden gata utan man byggde på bergsryggen, där klippan tillät det. Byn erbjuder den mest förvirrade anblick som man kan tänka sig. Ofta finnes mellan husen stora klippblock, som man nattetid inte kan skilja från huset. Hur det är möjligt för en familj att stå ut vintertid i en så eländig stuga utan att frysa ihjäl, tycks vid betraktandet vara obegripligt. Där naturen icke självt har sörjt för en grund, har man byggt den av lösa, sammanplockade stenar. Vad det en kvadratfot stora fönstret skall tjäna till, vet jag icke. Taket består av en betäckning av grästorv, där ängarnas vilda blomster blomma. Det är genombrutet av en skorsten, som bildas av på varandra lagda stenar. Sällan kommer någon rök ur den. Framför huset solar sig svinet med några grisar och på tröskeln leker barnen med en hund eller en katt."

Beskrivningen ger inte någon alltför ståtlig bild av Trollhättan på 1830-talet.

Det fanns emellertid, enligt Treskow, ett hus i samhället som gjorde skäl för namnet hus, och det var gästgivaregården. Där är det av många orsaker anledning att dröja och ta den till utgångspunkt för strövtågen.

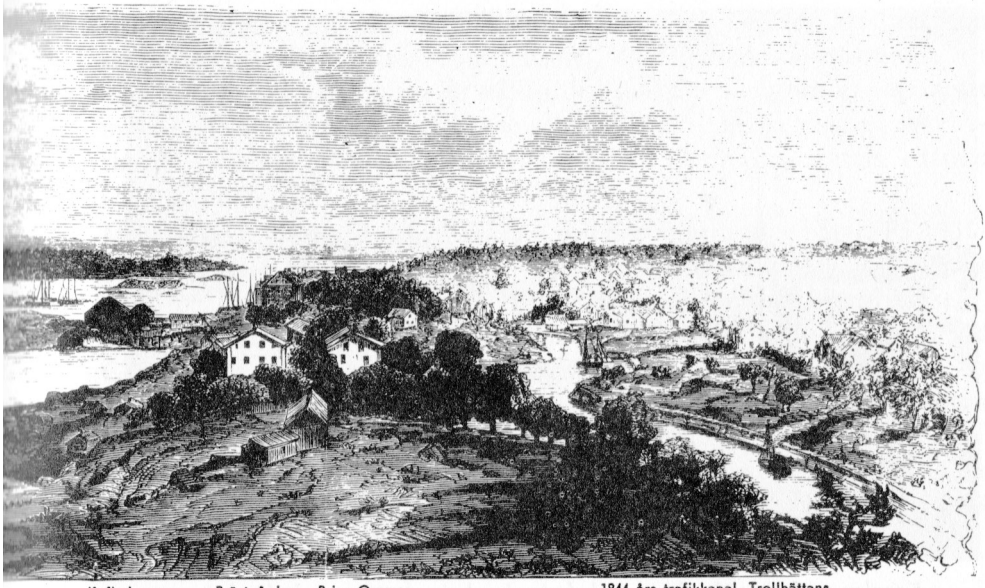

Kafledammen med Dicksonska sågarna — Prästgården I bakgrunden Grand hotell — Prins Oscars skola — 1844 års trafikkanal. Trollhättans gamla bebyggelse

Först något om byns förbindelser med yttervärlden. En enda väg stod till buds, landsvägen som från Tunhem ledde ned till fallen. Den gick från Bryggums bro i slingrande bukter genom Halvorstorp och Stavered, passerade över nuvarande järnvägen strax väster om stationshuset och fortsatte genom kv. Pallas. Vidare genom kv. Vulkan förbi "Barnmorskas" och genom nuvarande Röda Kvarn, sneddade över kanten av kv. Jupiter och följde sedan i åtskilliga bukter nuvarande Storgatan fram till dragbron vid värdshuset. Den kallades genom byn "Stora vägen" till skillnad från de många gångstigarna som ledde upp till stugorna på bergknallarna. I nuvarande Garvaregatan gick sedan början av 1700-talet en smal körväg ned till älven och sågarna vid "Nordkap". Krokig och smal var vägen och vid dåligt väder nästan ofarbar. Men med hästskjuts kunde man ju alltid ta sig fram och de flesta fick ju gå till fots. Pretentionerna var icke så stora på den tiden.

En annan tillfartsmöjlighet av mera betydande slag fanns dock, nämligen älven. Här var sommartid en livlig trafik med seglare och pråmar som drogs från trälvägen. På 1820-talet började ett nytt slags farkoster dyka upp på älven, ångbåtarna.

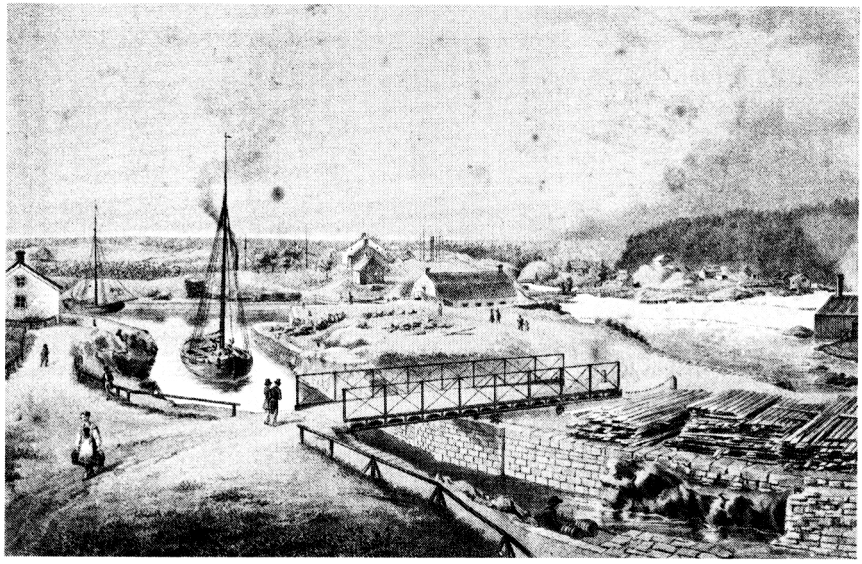

Kanalen med bron. I mitten av bakgrunden bolagskvarnen och där bakom Prins Oscars skola. Efter litografi av C. J. Billmark 1841.

Den första ångbåten

Den passerade genom Trollhätte Kanal och hade det götiskt klingande namnet Braut-Anund. Om denna kan kanske några uppgifter vara av intresse. Samuel Owen i Stockholm hade börjat bygga ångbåtar på 1810-talet. Göteborgarna ville icke vara sämre utan här skulle också det nya underverket introduceras. Ett bolag, Wenerns Ängfartygsaktiebolag, bildades med 17.000 rdr i aktiekapital. Ängmaskinen kunde man emellertid inte bygga i Göteborg. Att ta den från England ställde sig för dyrt och Samuel Owen hade inte tid att bygga någon. En herre i Helsingborg åtog sig uppdraget. Han framställde nog en ångmaskin men den hade bara det felet att man inte kunde få i gång den. Själva båten kostade 12.600 rdr och den odugliga maskinen 11.400 rdr och Samuel Owen begärde 9.000 rdr för att reparera den. Bolaget fick gå i konkurs. Ett nytt bolag bildades och till slut fick man ordning på maskinen. Efter en del provturer i Göteborgs skärgård bl. a. till Marstrand, skulle man så företa en långfärd på Vänern. Den ägde rum i oktober 1823, då båten gick till Karlstad och tillbaka med avbrott här och där för reparation. Bland annat låg man 14 dagar i Trollhättan, där den säkert begapades av den tidens trollhättebor. För övrigt kan en lustig episod nämnas i samband med denna färd.

Intressenterna skrev till Trollhättedirektionen och begärde att dragbron skulle ändras så att båten kom igenom. Vartill direktionen svarade att man bort bygga båten efter de ställen den skulle passera och ej begära att man skulle ändra kanalen efter deras båtar. Ändringarna vidtogs emellertid på ägarens bekostnad. Grosshandlare G. H. Ekman var styrelseledamot i bägge bolagen.

Men snart byggdes allt större, säkrare och bättre utrustade båtar. På 1830-talet hade man fått i gång en ganska regelbunden trafik. Mellan Göteborg och Stockholm gick hjulångarna "Erik Nordewall", "Amiral von Platen", "Thomas Telford" och andra, uppkallade efter framstående ingenjörer vid Göta kanalbygget. Den bekante skalden Wilhelm von Braun, som då var bosatt i Vänersborg, berättar i ett brev att han en dag var nere vid hamnen och där träffade en god vän, som var på resa med en av kanalbåtarna. De gjorde sällskap till Trollhättan, under vilken färd en del livgivande fludium intogs i restaurationen. I Trollhättan steg Braun av och återvände med gästgivarskjuts.

En resenär

F. A. Ewerlöf skildrar i sin bok En ångbåtsresa på Götha Canal sommaren 1837 en färd genom Trollhättan, som ger en bra bild av hur en sådan färd tog sig ut för 144 år sedan. Han skriver bl. a. "Vi reste från Göteborg

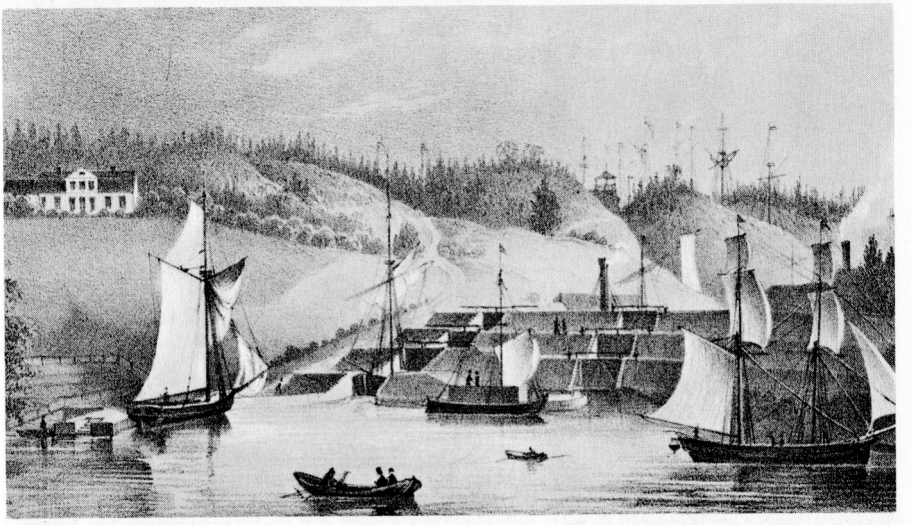

Nils Ericsons hus, Åker, och 1844 och 1800 års slussleder. (Ur Trollhätta-Album 1846).

kl 5 fm och kommo till Trollhättan vid halv tretiden. Vi reste med ångfartyget Amiral von Platen. Det fordrades ungefär en kvarts tid för att fylla en sluss och låta fartyget gå därigenom. Passagen genom slussarna och Canalen tog ungefär tre timmar, varför vi gingo i land vid Åkersvass. Den romantiska nejden är präglad av en stor, ömsom vild, ömsom leende natur. Först besöktes höjden vid majorsmekanikus Ericssons boställe — d. v. s. Åker — varifrån man har en förtjusande utsikt. Från Åkersberg vandrade vi, ledsagade av ett par barfota ciceroner till Polhems sluss, där vattnet bildar en vacker kaskad. Till Toppön kan man gå på en över fallets ena arm slagen järnbrygga. Skummet stänkte högt i skyn och bildar ett fint regn, på vilken solen ritar regnbågar. De små pojkarna sprungo tanklöst omkring på klipporna vid fallet för att roa oss med att störta ned brädstumpar, vilka tumlades av den breda forsen som svavelstickor och försvunno i djupet.

Vid Trollhättan är flera sågverk, en docka för skeppsbyggnad och reparationer, en mindre manufaktursmedja och en skola för de många arbetarnas barn, kallad Oscars friskola.

Trötta av den långa fotvandringen togo vi slutligen några förfriskningar i det närbelägna värdshuset, vars inre dock icke svarade mot den prydlighet, varmed kanalbolaget, vars direktion här har sina församlingsrum, har utrustat det. Under tiden kom ångbåten rykande och plaskade fram mellan träden. Vi fortsatte vår kosa förbi en mängd timmerflottar och skutor som lågo till ankars. Kl. 9 em. kommo vi till Vänersborg, där vi hade första nattstationen.

Polhems sluss. I bakgrunden Prästgården under byggnad, år 1872.

Amiral von Platen blev färdig 1834 och på hösten samma år insatt i trafik mellan Stockholm och Göteborg. Den var byggd som en fiol med intagningar i sidorna, där hjulen var placerade, så att skovelhjulen icke skulle hindra passagen i trånga farvatten.

*

Och därmed får vi stanna för denna gång. Men strövtågen fortsätter i nästa nummer, och handlar då bl. a. om Trollhätte Värdshus och om gästgiverirättigheterna.

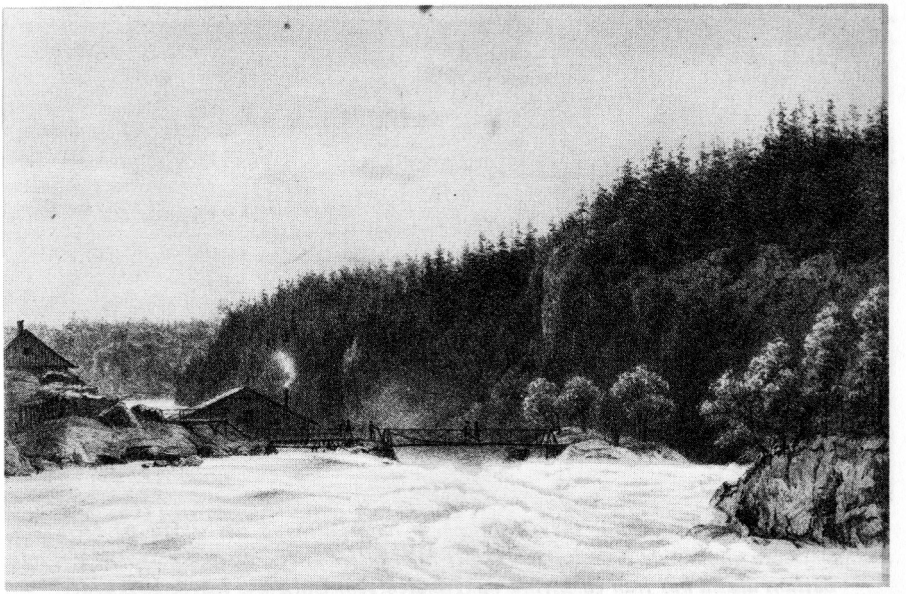

Bron mellan Önan och Toppön över östra Toppöfallet. Bron byggdes av Kanalbolaget, under ledning av övermekanikus Nils Ericson, 1834—1835. Bilden hämtad från Pittoreskt Sverige I 1861.

Kronprins Oscars friskola, byggd 1834 invid vägen mellan kanalbron och kyrkan. Den låg i vägen vid sprängningen av den första kraftkanalen från Malgöbron till Olidestationen och måste rivas, troligen i febr. 1908. Efter målning av Gustaf Larsson strax före rivningen.

Oljemålning av O. Hermelin, 1883. Konstnären har ställt upp sitt staffli på östra älvstranden, nära nuvarande Kanaltorget. Huset till vänster är Nordkap, Skolgatan 2, Trollhättans äldsta hus från ca 1747. I bakgrunden syns Gullöfors fabriksbyggnader på Spikön och Malgön.

En sundhetsinspektion i Trollhättan år 1885

— Av Rolf Rhodin —

"Kongl. Medicinalstyrelsen" förordnade 1885 förste stadsläkaren i Stockholm Klas Linroth, från 1898 generaldirektör för medicinalstyrelsen, att verkställa sanitär besiktning av Trollhättans kommun. Linroth, som ägnat den allmänna hälsovården stort intresse, verkställde sin besiktning i juli 1885 och upprättade därefter ett protokoll, som ger oss en god inblick i det sanitära tillståndet i Trollhättan för närmare 100 år sedan.

I följande avskrift av inspektionsprotokollet har författaren till denna artikel låtit införa en viss rubriksättning för att ge läsaren en klar översikt och i samma avsikt har rörande kolerafallen en schematisering skett men för övrigt får protokollen tala för sig.

*

"Inspektionen förrättades den 20 juli 1885 i närvaro av v. ordf. uti ställets hälsovårdsnämnd Herr J. O. Forsell, ledamoten i nämnden ordf. i kommunalnämnden ingeniör Stridsberg samt t.f. distriktsläkaren med. kand. C. H. Ljunggren.

Trollhättans kommun är varken stad eller köping men största delen av invånarna, vilkas antal nu uppgavs till omkring 4.500 men som vid 1880 års folkräkning uppgick till endast 3.844, bor sammanhopad utefter östra stranden av Trollhätte kanal och Göta älv strax ovan fallen på ett långsträckt område av ringa bredd. Folkmängdstätheten på 1 kvkm uppgives av statistiska centralbyrån (1880) till 410 personer eller mer än uti någon av Älvsborgs läns städer. Stället är indelat uti kvarter, skilda genom gator, av vilka flertalet dock ännu icke planerats.

Uti Trollhättan avledo åren 1871—1880 tillsammans 616 personer eller i årligt medeltal, räknat på en medelbefolkning av 3.251 personer omkring 19 ‰.

Rörande sjukligheten är följande anmärkningsvärt.

Koleran

har besökt Trollhättan varje gång hon företagit strövtåg uppför Göta älv. Enligt tillgängliga uppgifter inträffade år

1834	129	sjukdomsfall	och	34	dödsfall
1850	96	„	„	43	„
1853	23	„	„	10	„
1854	5	„	„	2	„
1857	77	„	„	32	„
1859	4	„	„	3	„
1866	115	„	„	31	„

Stället är således i ovanligt hög grad utsatt för denna farsot och har anledning att på grund därav förbättra sina sundhetsförhållanden.

Tyfoidfebern

Även tyfoidfeber är en vid Trollhättan synnerligen vanlig sjukdom. Under de 20 åren 1865—1884 ha antecknats 1.133 fall (och dock saknas uppgifter för tvenne av dessa år). Då denna sjukdom årligen återkommer, manar den i än högre grad än koleran till vidtagande av kraftiga hälsovårdsanstalter.

Övriga infektionssjukdomar äro ock mycket allmänna på platsen.

Hälsovårdsnämnden och dess verksamhet i allmänhet

För Trollhättan blev hälsovårdsstadgan gällande år 1881. Nämnden består av 5 ledamöter. Protokollen bära vittne om att nämnden gjort sig mycken

möda och allvarligt strävat att åstadkomma förbättring uti renhållningen. Till för pass ett år sedan har hon dock åtnöjt sig med att uppmana och råda. Vid en den 20 maj i år företagen sundhetssyn visade det sig dock, att så litet åtgjorts, att nämnden fann sig föranlåten att uti icke mindre än 73 fall vid vite eller vid äventyr av åtal göra föreläggande, mestadels beträffande avträden och svinstior. Vid en nyligen utförd efterbesiktning hade långt ifrån allt blivit rättat i enlighet med nämndens föreskrifter, varför hon beslutat vid domstol åtala ett stort antal personer. Man hoppas, att sedan så skett, nämnden skall vinna mera gehör. Då Trollhättan lyder under landsrätt, kommer dessa mål att draga länge ut på tiden — en olägenhet, som förut avhållit nämnden från att anlita detta medel för att göra sig hörd.

Nämnden har även brukat utfärda offentliga uppmaningar eller kungörelser, vilka upplästs från predikstolen och i tryckta exemplar utdelats i alla gårdar.

Till sitt förfogande för epidemisjukvård och främjande av hälsovården har nämnden ett anslag av 500 kronor.

Hälsopolis

För utövande av hälsopolisen har nämnden bland samhällets medborgare utsett 20 oavlönade tillsyningsmän med uppdrag att övervaka renhållningen inom 2 à 3 kvarter vardera genom att hos nämnden göra anmälan, då brister iakttagas. Dessa personer ha dock icke uträttat något nämnvärt. Man anförde, att det mötte svårigheter att förmå dem göra anmälningar rörande sanitära brister uti grannars och vänners gårdar. Nämnden har därför på senare år vänt sig till ställets tvenne poliskonstaplar med uppdrag att utöva en nödtorftig hälsopolisuppsikt, varför till dem utdelas gratifikationer.

Den 9 mars detta år fattade nämnden dessutom beslut att tilldela polismännen 50 öre för varje anmälan med bevis för att skämt kött eller kött av självdöda djur utbjudits till salu. Samma belöning skall utdelas för anmälan om anmärkningsvärd osnygghet uti slakterierna. I övrigt utövar nämndens ledamöter själva hälsopolisen genom att tid efter annan företaga sundhetsbesiktningar.

En särskild, avlönad, hälsopolistjänsteman skulle utan tvivel i hög grad underlätta nämndens möda och verksamt bidraga att bringa ordning uti renhållningen på gårdarna med vad därtill hörer.

Vatten

Rörande vattentillgången hänvisas i huvudsak till vad Trollhätte hälsovårdsnämnd anfört uti sitt svar på Medicinalstyrelsens cirkulär av den 22 sept. 1884.

Mot vattnets beskaffenhet uti Göta älv och kanalen synes mig ingen väsentlig anmärkning vara att göra. Annorlunda förhåller det sig med de brunnar, som inom samhället begagnas. Deras vatten förklarades visserligen av de kringboende för gott men till färgen var det brunaktigt och till smaken oangenämt. En sådan brunn (uti kvarteret Vulkan) låg uti en tämligen skålformig fördjupning mellan omgivande doseringar och på sluttningarna lågo avträden och svinstior till åtminstone tvenne gårdar. En annan brunn, till vilken inga direkta tillflöden kunde komma från avträden eller svinhus, hade ett liknande vatten. Personer, som begagnade vattnet, meddelade, att detsamma vid torka bliver än brunare och får en salt smak. Att dessa dåliga brunnar begagnas, då man uti älven har en outtömlig tillgång på ganska gott vatten, beror därpå att det för en stor del av samhällets invånare faller sig obekvämt att hämta vatten ur älven.

För att förbättra sundhetsförhållandena vid Trollhättan synes det mig i främsta rummet behövas en vattenledning med möjligast största utsträckning. Man anförde väl, att en sådan skulle medföra för kommunen en alltför dryg kostnad. Så länge intet förslag därtill uppgjorts, torde man dock icke böra fästa alltför stor vikt vid sådana uttalanden. Särskilt tillåter jag mig fästa uppmärksamheten på några omständigheter, vilka i min tanke skulle göra det jämförelsevis lätt att i Trollhättan åstadkomma en vattenledning. Älvvattnet skulle i värsta fall utan filtrering kunna utspisas. Vattenfallet bör lämna en obegränsad tillgång på drivkraft för ett pumpverk, så att ett vattenverks drift ej bör medföra avsevärd kostnad. Enligt mig lämnade upplysningar betala Trollhättans husägare i assuransavgifter med hänsyn till eldfara sammanlagt mellan 10.000 och 12.000 kronor årligen, vilken avgift troddes skola nedsättas till omkring hälvten, om vattenledning anlades till alla husen. Besparingen för samhället representerar således räntan på ett kapital av omkring 100.000 kronor, vilket, om det icke försloge till ett vattenverks utförande, dock skulle därtill lämna ett betydande bidrag. Då härtill kommer att kommunen såsom sådan saknar skulder och att i kommunalskatt betalas föga mer än en krona per bevillningskrona, så torde man kunna räkna på att ett framåtgående samhälle på 4.500 invånare för befordrandet av sundheten skulle vara

villigt underkasta sig den ytterligare kostnad, som för anläggning av en vattenledning kan bliva erforderlig.

På grund av ovanstående föreslår jag, att Trollhätte kommun måtte uppmanas att låta uppgöra förslag till och eventuellt utföra en fullständig vattenledning för den tätare bebyggda delen av samhället.

Avlopp

Avloppen utgöras i allmänhet av öppna diken utefter de ordnade vägarna eller gatorna. Delvis är fallet gott, delvis sämre. Ett stycke underjordisk avloppstrumma (från Storgatan genom en tvärgata ned till älven) har nyligen utförts och meningen lär vara att bygga flera. Trumman har utförts sålunda, att en ränna sprängts i berggrunden resp. grävts, dess botten har avvägts och försetts med ett betonglager, varefter sidorna murats av stenskärvor i cement och ovanpå löst lagts flata hällar.

Från de enskilda gårdarna är avloppet ofta mycket ofullständigt eller saknas helt och hållet. Marken består av en småkullig och oregelbunden bergplatå med talrika fördjupningar mellan kullarna utan dränering. Då nu husen i en del av samhället byggts snart sagt utan plan och gatorna icke ordnats, är det också lätt att förstå, att mycket stora svårigheter måste vara förenade med åvägabringandet av förbättring. Det nuvarande tillståndet är dock så mycket betänkligare som platsen är ganska tätt bebyggd, om ock med små hus, och avträdena och de allestädes befintliga svinstiorna, såsom nedan visas, är så dåliga, att en betänklig förorening av grunden äger rum, så att platsen nu likaväl som tillförne skulle erbjuda en synnerligen lämplig jordmån för en utbrytande koleraepidemi på samma sätt som den säkert är skuld till tyfoidfeberns hemsökelser.

En plan för avloppens ordnande inom hela samhället bör snarast möjligt uppgöras och anläggningen av underjordiska kloaker fortsätta, därvid dock bör tillämpas av erfarenheten godkänt byggnadssätt såsom med glacerade rör.

Renhållningsväsendet

Uti hela Trollhättan torde vid besiktningstillfället icke ha funnits mer än ett enda fullt författningsenligt inrättat avträde (i Krönleins gård). Underlag under avträdena saknades konstant utom i nyssnämnda gård, där ordentliga avträdestunnor funnos. Mestadels hade man trälårar av olika storlek, växlande alltefter sittplatsernas antal mellan ett par och 10 à 12

fots längd. Om dessa lårar än kunde kallas flyttbara, så voro de likväl uti intet enda fall lätt flyttbara. Tömningen sker också genom utgrävning in loco, varvid naturligtvis ingen fullständig rengöring kan ifrågakomma. Avträdeslårarna voro heller icke täta, ty som regel visade det sig att orenligheten flöt ut genom springorna. Mångenstädes visade det sig ock, att de länge på samma plats stående lårarna ruttnat, så att de icke utgjorde det ringaste skydd för marken. På ett ställe hade man av tegel murad behållare men även genom teglet trängde avträdesorenlighet ut och jag hade tillfälle se huru den var till stort obehag för grannar, över vilkas gårdar den tog sig väg. Flerstädes iakttog jag avträden utan något som helst kärl för orenlighetens mottagande, denna föll direkt på marken.

Såsom desinfektionsmedel i avträden förordas av hälsovårdsnämnden kalk, vilket ämne av nämnden tillhandahölls till nedsatt pris.

För sopor, svinmat o. d. saknades särskilda täta och flyttbara kärl enligt hälsovårdsstadgans föreskrift. Man kastade dem i allmänhet under avträdena eller i en inhägnad bakom svinhuset.

Bortforsling av orenlighet försiggår genom gårdsägarnas försorg och verkställes av jordbrukare. Då en stor del av gårdsägarna endast på så sätt inneha sina lägenheter, att de för vissa år betala tomtören till markens ägare, har (enligt uppgift) denne i en del fall bestämt att orenlighet icke får bortföras utan har han förbehållit sig att för eget jordbruk få avhämta densamma. Detta sker då endast sällan och vid lägligt tillfälle.

Avträdena böra åtminstone i mån av nyanläggning förses med täta underlag av asfalt eller cement, de nuvarande trälårarna ersättas med täta tunnor av enahanda modell — en för varje sittplats samt med täta kärl för sopor. Vidare bör, om renhållningen skall bliva tillfredsställande, bortforslingen av latrin och sopor göras till en kommunal angelägenhet eller överlämnas till ett bolag med bestämda förpliktelser.

Husdjursskötsel

Svinhållning har uti Trollhättan en synnerligen stor utsträckning, jag tror, att man icke misstar sig om man säger, att åtminstone vartannat hus är försett med svinstia. Säkert är att man mångenstädes kunde gå ur gård och i gård utan att i en enda sakna svinstia. Hälsovårdsnämnden har på flera sätt sökt motverka det onda, som följer härmed. Ett nyligen väckt förslag, att åtminstone under den varma årstiden förbjuda eller inskränka svinhållningen, har av nämnden hänskjutits till kommunalstämmans av-

görande, vilket visar hur ömtålig denna sak ansetts. Kommunalstämman har också uttalat sig mot ett slikt förslag. Emellertid är det otvivelaktigt, att svinhållningen inom kommunen är en mycket stor sanitär olägenhet och att rörande densamma hälsovårdsstadgans föreskrifter icke iakttagits. Uti många trångt bebyggda gårdar såg jag svinstior och i ett par fall antecknades, att stian låg på mindre avstånd än 20 fot från gatan.

Tätt underlag fanns ingenstädes, vadan orenligheten som regel sågs flyta ut på gårdar och planteringsland. Svinhusen i sin helhet voro med knappt nämnvärda undantag i högst uselt skick även i så måtto, att de ej kunde anses erbjuda djuren nödigt skydd under den kalla årstiden.

Svinhållningen bör inskränkas till gårdar, som icke äro trångt bebyggda och stiorna överallt förbättras, så att de få täta golv och lämna djuren nödtorftigt skydd för köld.

Slakterier

Ett sådant besiktigades. Det bestod av ett enkelt skjul med stora springor i golvet och saknade avlopp.

Epidemisjukvård

Behovet av ett epidemisjukhus jämte hälsovårdsnämndens ansträngningar att söka åstadkomma ett sådant äro tillräckligt tydligt framhållna uti nämndens skrivelse till medicinalstyrelsen och bestyrktes av innehållet uti nämndens protokoll. Både förslag om uppförande av en epidemisjukstuga och om förhyrande av en till epidemisjukvård användbar lokal ha utav kommunalstämman avslagits, vadan ännu saknas tillfälle att isolera och vårda smittosamt sjuka annorstädes än i hemmen. Hälsovårdsnämnden har emellertid anskaffat 10 järnsängar med full utredning.

Desinfektion av bostäder eller smittade klädespersedlar har ännu icke skett i Trollhättan.

Ett mindre epidemisjukhus bör snarast möjligt uppföras. Om ett i sådant syfte uppgjort förslag skall följas synes det mig dock angeläget, att bottenvåningen icke får direkt kommunikation med vindsvåningen, vilket kan förekommas genom att låta trappan mynna direkt utåt i stället för i nedre förstugan. Även köket synes böra ha egen utgång.

Klas Linroth

Vidimeras
G. A. Wijkmark

NÅGRA KOMMENTARER:

Sundhetsinspektörens berättelse ger oss en god inblick i de sanitära förhållandena i Trollhättan för närmare 100 år sedan.

Naturligtvis måste man få bekymmer med avloppen i en mark, som "består av en småkullig och oregelbunden bergsplatå med talrika fördjupningar utan naturlig dränering", en beskrivning som väl överensstämmer med 1700-talskartornas topografiska bild av "små berg med små skog bevuxne". Då samhällets bebyggelse i början av 1800-talet drog sig över Stora vägen (Storgatan) kunde man förvisso bygga på hälleberget men fick i gengäld bekymmer med dikesgrävning från tomterna. I detta sammanhang kan man ju undra, varför inspektionen ej alls omnämner det stora, sedan århundraden bestående diket längs Kungsgatan. Förklaringen torde vara, att bebyggelsen ännu ej nått fram till detta område.

Dödligheten (mortaliteten) i vårt land under decenniet 1861—1870 anges i statistiskt material vara 20,16 på 1.000 invånare samt för tiden 1871—1880 till 18,27. För Trollhättans del anger protokollet 19 ‰ för det sistnämnda decenniet. Trollhättans mortalitet låg alltså i nivå med den för hela landet gällande.

År 1834 kom österifrån den förhärjande koleran till Sverige, varvid även Trollhättan drabbades. Av dem som det året insjuknade här avledo 34. Samhällets kyrkogård hade dittills varit begravningsplatsen i Gärdhem men i samband med denna koleraepidemi fick Trollhättan sin egen begravningsplats, den gamla kyrkogården. Koleran återkom till landet i flera större och mindre epidemier under 1800-talet. Läroböckernas uppgifter om 40—50 % dödlighet stämmer med det för vårt land uppgivna procenttalet närmare 50 %. Av de i Trollhättan fram till 1880-talet insjuknade, s:a 449, avledo 155, d. v. s. c:a 34 %, således en mortalitet understigande den för riket gällande.

Tyfus (tyfoidfeber, nervfeber) torde jämte tbc vara den för Trollhättan under 1800-talet vanligaste, allvarligaste infektionssjukdomen, vars orsak helt kan tillbakaföras på urusla sanitära förhållanden. Protokollet ger oss en känsla av att de flesta av samhällets invånare borde ha insjuknat. Tyfus är en tarmsjukdom, vars smitta överföres via tarmtömningarna. Om dessa, såsom i Trollhättan tydligen ofta varit fallet, tillåtes infektera dricksvattnet, är risken stor för uppkomsten av en tyfusepidemi. För åren 1865—1884, d. v. s. en 20 års period, uppges ha inträffat 1.133 fall, varvid dock ett par års statistik saknas. Detta ger oss c:a 60 fall per år, ett

antal, som räknat per invånarantal, vida överstiger det för hela landet gällande.

Med förvåning läser man sundhetsinspektörens lovord över kanalvattnets beskaffenhet men vi förstå dem, då han beskriver vattnet i de brunnar, som grävts. Ett typexempel på den risk, som många tomtbrunnar kunde medföra, är de till kvarteret Fisken och Hörnet i början av 1900-talet begränsade fallen av nervfeber. Då smittkällan lokaliserats till en brunn och denna genom hälsovårdsnämndens försorg blivit avstängd, upphörde sjukdomsfallen omgående.

Hälsovårdsnämnden startade i Trollhättan år 1881. Det arbete, som nämnden under 1880-talet utförde med doktor G. A. Wijkmark i ledningen samt under 1890-talet tillsammans med doktor C. Alfr. Andersson, understödda av kommunalmannen Ernst Stridsberg, är ett pionjärarbete av stora mått. Principen var hela tiden att ge invånarna kunskap om enklaste hygieniska föreskrifter samtidigt som man hos samhällets styrande organ sökte möjlighet till isolering av de insjuknade, den viktigaste behandlingsmetoden för att hindra smittospridning. Det dröjde dock åtskilliga år, innan samhällets första epidemisjukhus stod färdigt. Hygienens och bakteriologiens utveckling hade ej hunnit bli till sådan allmän kännedom, att ett fattigt samhälle vågade offra kapital för investering i hälsovårdsinriktade, sjukdomsförebyggande åtgärder.

OMTÄNKSAMT

Konung Gustaf V brukade jaga älg varje höst på Halle- och Hunneberg. Han anlände då i den fina kungliga järnvägsvagnen med sitt jaktsällskap bestående av utländska furstar och inhemska grevar och baroner direkt till Lilleskogs station. Där mottogs han av landshövdingarna i Älvsborgs och Skaraborgs län samt jägmästaren i Hallebergs och Hunnebergs revir och naturligtvis en massa nyfikna. Från järnvägsstationen promenerade jaktsällskapet med konungen i spetsen den korta vägen till Lilleskogs klev.

Där väntade kronojägare Rask med häst och vagn för att köra den gamle monarken uppför den branta backen. Då kungen stigit upp i vagnen och satt sig så sa kronojägaren:

"Um hanses majestät velle lätta lite på röva, så sa ja' lägga unner ena höputa, så setter han bätter." Och kungen lättade.

* * *

FÖRNÖJSAMHET

En av de sista jaktdagarna lät kungen kalla till sig kronojägaren och sa då till honom: Jag är mycket nöjd med kronojägarens arbetsinsatser under de här dagarna och även vid tidigare jakter och jag skulle gärna vilja ge kronojägarn någonting som minne. Är det något särskilt, som han önskar sig?

Kronojägaren: Näe tack, inte ett sket, ers majestät.

Trollhätte mart'na

— Skriven till Trollhätte-Gillets Marknadsgille 1959 av John Börjesson —

När messommar va över så sa de gamla: Jaha nu har vi ingen högtid
förrän Trollhätte martna.
Och som de gamla sjonga så kvettra de onga
så marknan ble änna liksom en nationalda
som alla som så hava kunde fritt skulle ha
För oss ongar att skaffa marknadspengar var det stora problemet
det var ju att plocka ben och skrot, men vi va många i gamet
Och äntligen va de dan före dan, och på freda eftermedda va vi
nere och mötte "Turisten" ve kaja.
Han va så överlastader av pepparkakskäringar och hisingsbönder
att mastera svaja.
Och vi hade la tur
vi fick se en fembente kalv, som dom hissa upp i en bur
Och jätten Eman och två dvärgar, som skulle visa sej i ett tält
fick vi också se, de va la snällt.
Och så va de môran, och vi räkna över våra fattiga öre,
och fantisera lite smått om va vi skulle kunna få för'e.
Å ve Teoder Nilssons hörne vekka syn, de va som ett sagoland
me alla stånna, me folk som välte fram mellan Fistolettes å Grand.
Å de va som en symfoni av pipor å blåser av alla de läten,
granna påfågelsfjädrar, byster å körker å katter å andra gipsbeläten.
Ja, de va så grant, så en hade la köpt allt om bara penga hade
räckt te
men en va ju gla för allt, som en feck se.
Gumma Grandin å Bergenduffa bjö ut sina gosaker, men dom ble
inte hörda
nä, dom kunde en ju se här varenda lörda.
Hos Patrik i Murtur va en hop pojkar som togs
för en kunde ju inte säja att dom slogs,
dom tog varandras mösser och kasta i de öppna äpple- och päre-
säckarna,
när de sen skulle ta upp dom stog di där å knevla å lerka
å då fastnade allt förstås ett äpple eller e pära i perka
När Patrik försto va de va fråga om sa han: Vet i inga levandes
hut ongar,

ska i stå här å ställa mett framför ögena på en
men ja skall anmäla er för skollärarn, de kan i je er skråen.
Ä överlärare Karlinder feck klå äppletjyvar på löpande band,
så de va åtskilliga små rumpor han satte i brand
Men nu börja de allt i pepparkakstarmen å skrika
så alla andra intressen fick ge vika.
Vi valde ut e lita gumma, som satt bakom si kista på huk
å ho hade bunnsjal å huveduk
å den pepparkaka den smaka rektigt martna
Ja va la för åpen så ja feck en bete i svulje, så de för ögena svartna
men e de martna, så ä de martna, å de ska en känna
en feck la bli försektigare e anna vänna.
Om de skulle bli e munnagiga eller knivköp den frågan blev nu aktuell
de skulle inte vara en pannkakekniv utan en riktig me två bla'
å korkeskruv, i minns la att då hade dom vanliga korkar i en sockerdricksbutell.
Hos gubben som satt å gjorde stämplar å sigill va vi allt framme å tyka för te se hur han bar sej åt
å vi fråga allt va de kosta men han svara aldrig påt.
De va väl dåtidens jass som vi spisa
när vi hörde visgubben sjunga si senaste för i år nytryckta visa
den handla om kärlek å mord
å vi sög i oss vartendaste ord
å när han sjöng om lejonbruden å tösa som trampa på bröt
de kan ingen tro så vi njöt.
Titteskåpet, de va också värd att skåda.
han gubben, förevisarn, han kunde hålla låda.
Men fonegrafen, eller talmaskin, den kunde vi inte fatta
de va ett glasrör me piggar på, så den såg ut som e kratta
å där satt de gummislangar i
å när en satte i dom i öra
då kunne en riktig musik få höra
men de konstigaste va att en såg inte musiken, en bara hör den
de va en lita låda mä en rulle på, men han va allt rädder om' en
för han sa: Gu nåde er ongar om i rör den.
Ja, så där geck en å strök hela dagen lång
en hade inte tid å gå hem å äta en gång.

De vattna sej allt i mun, när en geck omkring å såg allt gott
men en löckligare medbroder kanske kunde dela mä sej — en
äppleskrott.
Ja, nog va vi fattiga — nämen va vi de — va vi inte rika?
Vi hade förnöjsamheten och barnasinnet tillika.
Och för var gång så tyckte vi allt att denne marknan va den bästa
så när de va slut å vi geck hem, då vänta vi redan på nästa.

Johan Grönberg berättar:

De va en kär som va stämde te tinget för barnuppfostran, å när målet roptes på så geck han fram å erkände. Senna när de bara hade gått e lita stunn så va de ett såddet mål igen. Ja, han tog allt på säk de mä. Senna änna imot di sulle sluta, je de va de sista målet som va, å de va ett såddet mål igen . . . Jo, då, han hade allt vart framme där mä. Då seger domarn ten: Det vore väl bättre ni skaffa er en hustru, för det här är ju för bedrövligt.

Då seger den anklagade: Ja de har jag allt försökt det mä, men de ble allt sämre, för då feck ja stryk å hennases gubbe!!!

* * *

Jepp-Adel och Wennerlund medverkade i Barnens Dag förr om åren. Men så till sist tyckte Adel att han gjort nog och då han blev anmodad att vara med sa han: Nä det ska sjuttan vära spektakel mera för Trollhätte-herrskapera än en har vart. Nu får allt Wennerlund stölla sek ensammen i år.

* * *

Köpman Oscar Josefsson var inne på gamla Grand och telefonerade till en kollega i stan.

Handlanden: Det var förskräckligt vad det hörs dåligt.

Josefsson: Det är nog den förbaskade Hellberg som står och lyssnar som vanligt.

Hellberg i växeln: Här lyssnas inte!!!

(Hellberg var portier på gamla Grand).

* * *

En bonde i närheten av Trollhättan hade en ko som skulle kalva. Bonden och drängen Johan gick därför ut i lagårn för att invänta den lyckliga tilldragelsen. Det kanske bör upplysas om att drängen inte var så särskilt snarvacker. Ja, dom vänta och vänta men utan något resultat. Till slut sa bonden: Det är så gott att du går ut Johan för så länge koa ser däk, så kanske ho tror att ho har kalvat!!!

* * *

Det var på en krog i gamla Trollhättan. Innehavarinnan hade en karl till hjälp för vedhuggning, vattenbärning o. d. Denna karl kallades för Klampen. En dag hade pigorna tvättat så Klampen hade fått bära extra mycket vatten. På kvällen skulle personalen få extra förplägnad och då frågade värdinnan Klampen vad han ville ha: en sup, eller en kaffehalv eller en toddy. Då svarade Klampen: Jag kan ta supen nu och dricka kaffehalven medan toddyvattnet kokar.

Erik Adamson har många strängar på sin lyra. Här är en prolog, som han skrev till metallarbetarnas avd. 112 50-årsjubileum 1952.

Prolog

Det var hårda tag i början och motstånd från många håll,
om det kan man läsa i gamla och gulnade protokoll.
Det var smått och armt och fattigt bland folket i sågarbyn,
då kom mäster Palm till Stranna och gav folket en annan syn.
Av det grobara frö han sådde, det spirade en planta späd,
och agitationen den växte vid svarvar och hyvlar och städ.
Det fanns pionjärer den tiden, som stredo för frihet och rätt,
och många fick sparken från jobbet, för att "facket" de företrätt.
Det fanns unga och friska kämpar, men även betänksamma män,
när ungdomen fram ville rusa, höll gubbarna ofta igen.
Vi hedra de första som styrde, då kampen var farlig och hård.
Åt dem ha vi rest i vårt hjärta en tankarnas minnesvård.

Trollhättan nationalpark?

"Vid vår riksdag har för ej länge sedan väckts ett förslag att förvandla Trollhättan till en nationalpark.

Den tanken innehåller åtskilligt beaktansvärdt, och det vore godt, om den på något sätt kunde blifva verklighet. Sådana vattenfall höra till ett lands klenoder, och detta icke blott ur materiell synpunkt, utan ock — ja än mera — *ideell.* Men för att vattenfall skola behålla sin skönhet, erfordras ovillkorligen, att de få behålla sin ursprungliga, af människohanden oförderfvade infattning. Industriella verk och anläggningar förvanska den lätt. Det är emellertid hopp om, att framtiden skall taga hänsyn härtill. Omöjligt lär icke vara att förena nyttans kraft med naturskönhetens. Låtom oss hoppas, att så ske kan! Måtte en hvar, som tager befattning härmed, vara nog fosterländsk att icke skada denna Sveriges äkta pärla!"

Gustaf Retzius
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1896

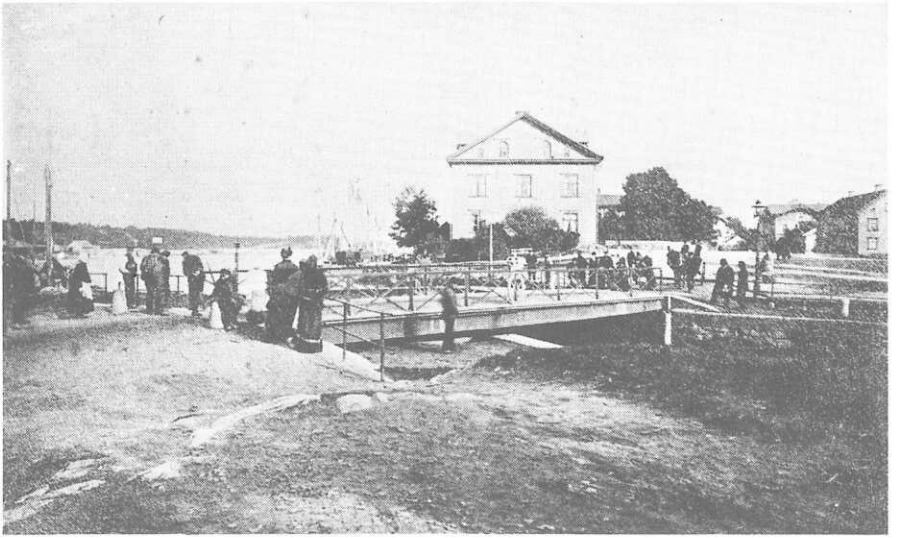

Hotellet på 1880-talet. "Vinnebrona" från år 1872.

Strövtåg på gamla Trollhätte Strand (2)

— Av fil. mag. Werner Johnsson —

(Urspr. publ. i Tidn. Trollhättan 1963)

De gamla gästgivaregårdarna

i nuvarande kv. Parken, d. v. s. direktionsbyggnadens tomt, började bli gamla och tillfredsställde icke de anspråk som förnämligare turister kunde ha på ett gästgiveri. Planer på att bygga ett nytt större värdshus kom upp redan i början av 1820-talet. Det första förslaget till värdshus upptog en byggnad öster om Stora vägen, på nuvarande Karl Johans torg, framför ladugården, som hörde till det gamla gästgiveriet. Den 5 maj 1826 fanns i Götheborgs-Posten följande annons: "Entreprenadauktion för uppförande av en större gästgivaregård den 7 juni 1826. Ritning jämte beskrivning finnes på Herr Kommerserådet G. H. Ekmans kontor i Göteborg eller å Olidan i Trollhättan." Vid denna auktion hade emellertid endast en spekulant infunnit sig nämligen Gustaf Jochnick. Det kunde då inte gärna bli någon auktion utan Jochnick skulle inkomma med anbud under den närmaste tiden. Nu ändrade man placeringen av värdshuset och fann att det skulle vara bättre om det låg väster om vägen. Om man lade värds-

huset framför ladugårdsbyggnaden, blev risken för eldsvåda större och elden kunde lätt sprida sig till alla ekonomibyggnaderna. Eldsvådor var mycket farliga saker på den tiden. Den 6 juli bestämdes att "det nya värdshuset skulle ligga mellan Vindbron och Gustaf Jochnicks hus". Fasaden skulle dock alltjämt ligga mot vägen. Jochnick kom aldrig med något anbud. Han skulle tala med sin kompanjon. Han var tydligen bulvan för någon annan, vilket var vanligt redan på den tiden.

Ny auktion hölls därför den 28 augusti, varvid arrendatorn av gästgiveriet, brukspatron Niklas Pettersson, stannade för lägsta anbudet 4.900 rdr bko. Grunden skulle läggas av slussbolaget och material fick utan avgift fraktas genom slussarna. Konstmästare Norström fick order om att börja sprängning och avröjning av tomten, tillslagning av stenfot m. m.

Enligt bestämmelserna i kontraktet skulle Pettersson ha värdshuset färdigt vid 1829 års slut. Det gick nu inte. I oktober 1829 heter det i direktionens protokoll att "Pettersson icke med vederbörlig drift kunnat verkställa färdiggörandet av nya gästgiveribyggnaden." Beträffande husets yttre bestämdes att på värdshuset skulle uppsättas "kurar" som skulle täckas med koppar, vilket senare ändrades till bly "såsom varaktigare".

Niklas Pettersson kunde ej slutföra bygget. Pengarna räckte inte. Det fullbordades av Slussbolaget. Han miste också arrendet, som övertogs av Anders Lundgren den 25 mars 1831 för 1.000 rdr rgs.

Trollhätte Värdshus var då till en del färdigt, men det dröjde ännu flera år, innan det blev helt i ordning. En finare skylt sattes upp först 1834.

Norra sidan av Karl Johans torg kring sekelskiftet. Där ligger nu Sparbankens och Telegrafverkets hus.

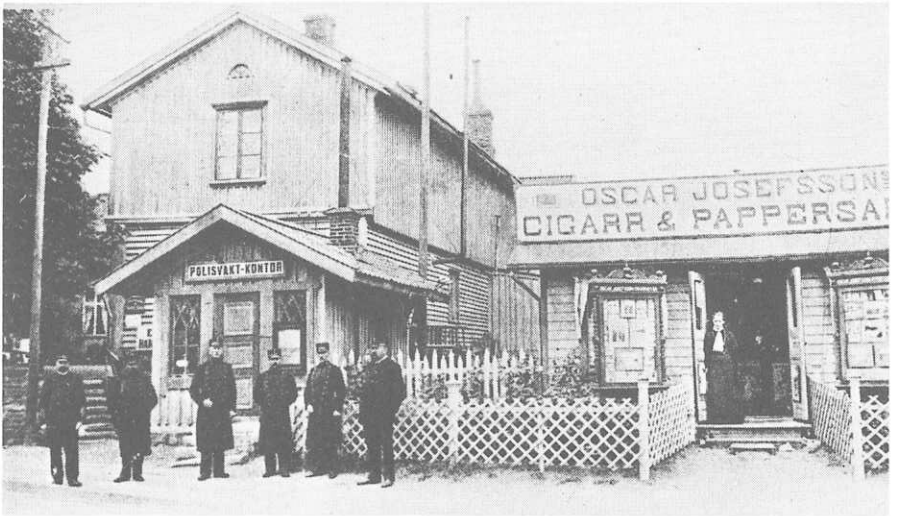

Polisvaktkontoret 1900-05. Fr. v. Wijk, Johansson, Rundberg, Werner, Fredriksson och Larsson. I dörren Teckla Josefsson.

I brev till Samuel Strand skriver den 9 dec. 1833 hans gode vän S. A. von Döbeln, som var anställd på G. H. Ekmans kontor i Göteborg; "En grann skylt till det ståtliga värdshuset har någon tid varit färdig här på Contoret. Jag föreställer mig att uppsättningen skall ske med pomp och ståt och således representationstillfälle för K. Bror. Hela regementsmusiken skall uppbådas att pipa och blåsa och ge fanfar vid skålarnas tömmande och Bror måste hålla tal."

Den 25 oktober 1833 hölls avträdessyn på nya gästgiveribyggnaden. Avträdande var Slussbolagets direktion och tillträdande Lundgren.

Anders Lundgren var född 1794 i ett torp på Pinnekroken i Naglum, nu Vårvik, vilket han för övrigt senare köpte tillsammans med Niklas Svensson på Källstorp. Efter att ha haft anställning i Göteborg återvände han till Trollhättan 1831. Han blev Trollhättans förste handlande med handelsboden i gamla gästgiveribyggnaden. Tillsammans med Nils Fredrik Pasch i Sjuntorp, som var gift med hans syster Brita, startade han 1840 Bomullsspinneriet på Önan. Efter hans död 1861 innehades det av sonen ingenjör Axel Lundgren vid Nydqvist & Holm och mågen förvaltare Gustaf Hedlund.

Marknad på Spån 1910-11.

Värdshuset

var i två våningar med vindsvåning. Av rummen en trappa upp förbehöll sig direktionen salongen och tre andra rum. Sammanträdesrummet hade två fönster och mellan dessa två pelare, vardera med lampetter och två stolar vid varje pelare. Soffan var 6 alnar lång med två stolar vid vardera änden. Framför soffan stod direktionsbordet med grönt nedhängande kläde. Hela möbeln var gult lackerad, klädd med gul bombassin på soffa och stolar. I taket hängde en praktfull kristallkrona. Så nog var där elegant. De övriga rummen var lika fint möblerade i enhetliga färger, grönt, blått och brunt. von Döbeln skriver spydigt den 26 maj 1831: "Herrarna tänker tydligen framträda som ovanliga gästgivare. Revisorerna skall smörjas."

På nedre botten i värdshuset fanns förstuga, Lilla källarerummet, Stora källarerummet, matsal, 3 rum, kök, rum innanför köket och pigkammare. I andra våningen fanns 5 rum utom direktionens 4 och i tredje 4 rum jämte vindskurar. I varje rum i andra våningen skulle finnas en enkel säng med vävbotten, 1 aln 10 tum bred, 3 alnar 6 tum lång, med tagelmadrass, bolstrar, tre dynor, dubbelfilt och sängtäcke. Vidare en liggsoffa med sängkläder, en draglåda = byrå, ett bord, en väggspegel, två toalett-

speglar, två kommoder med nattbäcken och tvättställ, två par ljusstakar, två ljussaxar, två vattenkaraffiner och stoppade stolar. För fönstren skulle finnas snygga rullgardiner och fönstergardiner. Vindsrummen var enklare möblerade. Rum nr 1 hade två sängar, de övriga var enkelrum.

Ursprungligen var det väl meningen att flytta från gamla gästgiveribyggnaderna, men de kom att användas länge än. Gamla allmänna byggnader ha ju en benägenhet att bli långlivade. I den västra byggnaden inrymdes krogen till en början. Senare blev där handelsbod, lokal för flickslöjdskolan och mycket annat. Den östra blev doktorsbostad, då dr Rinman flyttade in där 1849.

I juli 1833 fick man användning för det nya värdshuset då kronprins Oscar kom på besök under en resa i Västsverige. Med sig hade han en svit på åtta personer och i uppvaktningen deltog Trollhätte direktion, landshövdingen i Vänersborg, landshövdingen i Göteborg, överstar i närliggande regementen med flera, allt som allt inemot 40 personer, som skulle förplägas och logeras.

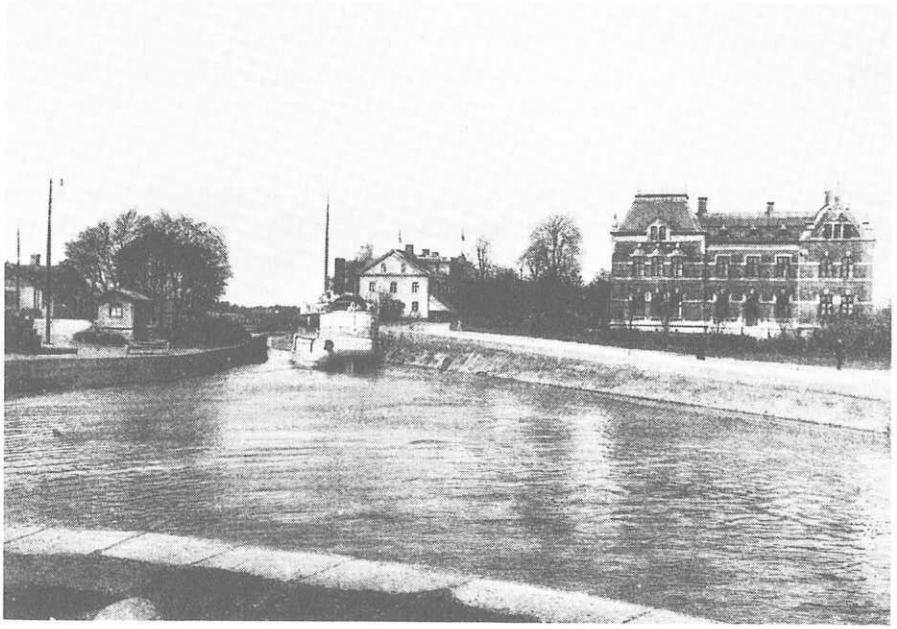

Foto från sekelskiftet. Till vänster brovaktarestugan, som ännu finns kvar. I mitten Grand Hotel och till höger Kanalverkets (nuv. Vattenfalls) byggnad även kallad "Schwans villa".

Men i slutet av 1830-talet

kom själva kungen Karl XIV Johan med uppvaktning och övernattade i Trollhättan på väg till Norge. Det var en stor apparat som avsevärt skiljer sig från nutiden. Hur ett sådant besök tedde sig kan vara värt att bevara till eftervärlden. Man for i resvagn och det var en försvarlig rad. Med kungen kom hans uppvaktning: H. Exc. greve Brahe med kammartjänare och jägare, kabinetts kammarherre greve Lewenhaupt med betjänt, kabinettskammarherre Weidman, hovmarskalk baron Koskull, statssekreterare Grip med betjänt, kabinettssekreterare Ihre med betjänt, andre sekreteraren i Kungl. kansliet baron Manderström — den senare utrikesministern — förste livmedikus Edholm, major Lagerstråle, löjtnant Leyonflyckt. Vidare fanns uppassning och ekonomiavdelning: hovmästare Hellström, hovkvartermästare Hybner, bokhållare Lundgren, köksmästare Landroth, taffeltäckare Holm, kockar, konditorigesäll, källardräng, 2 kökslärlingar och en skafferidräng. Hovbetjäningen utgjordes av 4 löpare, 5 hovlakejer och hovstallet av 2 livkuskar, en vagnmästare, 2 hingstridare, 4 livpostiljoner, 5 livgardister och hästjägare.

Alla dessa skulle inlogeras, vilket sannerligen inte var det lättaste i det lilla samhället. Bl. a. fick skolan tas i anspråk. Hela mottagandet, inkvarteringen och trakteringen måste organiseras. Petter Wallström fick order att uppgöra "ritning" över alltsammans.

Själva mottagandet var så ståtligt som möjligt. Ute vid Gärdhem mötte medlemmen av direktionen överstelöjtnant Warberg i full parad och anmälde sig för konungen å direktionens vägnar. Närmare Trollhättan var poster utsatta, som skulle signalera vid konungens ankomst. Utefter Stora vägen hade uppsatts 30 marschaller. Hela värdshuset var eklärerat. Över ytterdörren till värdshuset var två lamprader med transparang! I trapporna stod soldater på vakt. På kanalbanken brann tjärtunnor.

Ankomsten till värdshuset hälsades med salut från kanoner, som fraktats hit från Vänersborg. Regementets musikkår på 15 man blåste allt vad de orkade och en uppställd tropp under en underofficer skyldrade gevär.

Sängar och sängutrustning fick lånas ihop i Trollhättan och annorstädes. Särskilt betonas att greve Brahe skulle ha en stor säng både på längden och bredden! Trollhättefamiljerna fick ta emot synnerligen förnäma gäster. Värdshusets vanliga förråd av porslin, glas o. d. räckte inte till utan man fick låna. Bl. a. skulle anskaffas 12 dussin flata tallrikar, 12 dussin djupa,

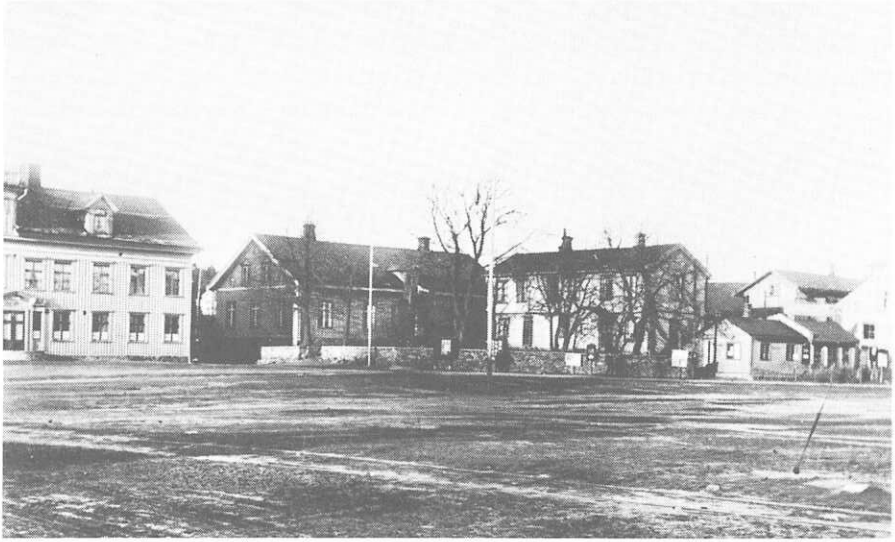

Grand Hotel, handl. Johan Petersons hus, "Klubben". Polisvaktkontoret är just rivet. Omkring år 1911.

36 dricksglas, 36 vinglas, 36 champagneglas, kaffekoppar, tebrickor, kaffekannor och gräddsnipor.

Och så maten: 1 fransyska, 1/2 kalv, 1 lamm, 4 höns, 4 kycklingar, 3 orrar, 6 hjärpar, 4 tjog färska ägg, 5 skålpund gott smör, 1/2 kanna turska bönor, 2 kannor sockerärtor, 2 kappar potatis, 25 kronärtskockor, färsk frukt m. m. Viner fanns det också tillräckligt: rödvin, champagne, sherry, madeira, portvin. Men där fanns också seltersvatten.

Ja, nog var det en märkesdag i den jämngrå tillvaron i sågarbyn. Och nästa dag var hela den långa raden av dignitärer och andra borta, på väg till nästa rastställe.

1836 lämnade Lundgren arrendet och efterträddes av Sven Fogelberg. Han var född 1810 vid Äkersvass, där fadern varit slussmästare.

I gästgiverirättigheterna

ingick också skyldighet att hålla hästar för körning. Då man började bygga den nya slussleden på sommaren 1838 ville officerare vid Trollhättans arbetsstation använda dessa för skjuts inom stationen. I anledning därav bestämdes att vid Trollhättan skulle finnas 15 hästar men att ingen fick

begagna dessa till körning endast till Åkersvass, Åkersberg eller inom kanallinjen, utan endast till andra gästgivaregårdar. De på Trollhättan boende fick icke anlita gästgivareskjuts utan endast mot beting. Hästbeståndet ansågs väl litet och närbelägna skjutsskyldiga hemman skulle vara skyldiga hålla reservhästar.

Den 25 mars 1841 efterträdde Johan Peter Hemgren Fogelberg som arrendator. Han var från Vänersborg och född 1806. Han innehade det i tre år, varefter han flyttade till Vänersborg, där han sedan blev rådman och stor pamp. Hemgren ville tydligen driva värdshuset efter modernare principer. För att höja värdshusets renommé började han kalla det Trollhättans Hotell. För resandes bekvämlighet anskaffade han en omnibus som enligt annons den 13 juli 1843 i Wenersborgs Weckoblad "går alla dagar som ångfartyg anlände från Göteborg mellan Åkersvass och Trollhätte Hotell.

Vägen där omnibus framgår är anlagd utmed kanalen, och fallen kunna beses efter ankomsten till hotellet. Då ångfartyg anlända från Stockholm, går omnibus med passagerare från hotellet ned till sista slussen. Avgift 8 sk bko per person."

Hemgrens moderna idéer bar sig emellertid dåligt, ty sommaren 1843 gjorde han konkurs, där Kanalbolaget bevakade sin fordran på 1.000 rdr rgs, utgörande arrendet för 1843.

Det nya arrendet söktes av Hemgrens hustru, bruksinspektor Alex Friberg och handlanden L. Hoppenrath. Innehavare blev *Friberg* från den 25 mars 1844. Han var född i Synnerby den 16 mars 1818. Efter en tid som gästgivare ägnade han sig åt industriell verksamhet som chef för Pappersbruket och var en av pamparna i 1860- och 70-talets Trollhättan.

Till slut en skildring

från slutet av 1840-talet, som belyser förhållandena på den tiden. Smeden A. C. Schinkler på Staveredsmosse 2.3, d. v. s. nuvarande Österlånggatan 11, som arrenderade Manufaktursmedjan på Malgön, hade begärt att få krog- och traktörsrättigheter i sitt ägandes hus på Mossen. Kanalbolaget fick yttra sig om hans begäran och skrev: "Krogrättigheten som Kanalbolaget meddelat Alex Friberg, synes fullt motsvara behovet även i avseende på servering av lagad mat, som likväl högst sällan efterfrågas, emedan de vid sågverk och i Trollhätte Bolags arbete anställda, bestå för det mesta om icke helt och hållet av husägare och deras barn och tjänare, vilka bo och äta inom familjen och endast några fabriksarbetare utgöra

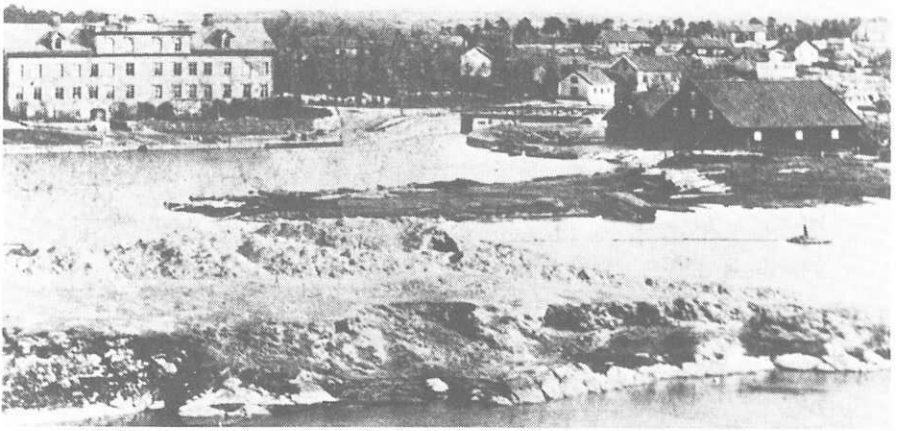

Omkring år 1870: T. v. hotellet, i mitten dr Rinnmans bostad (där Vattenfalls förvaltningsbyggnad nu står). T.h. Dicksonska sågarna.

undantag, som på närbelägna ställen äro inackorderade för erhållande av kost och logis. Det skulle bli ett tillhåll av sysslolösa dagdrivare och fyllhundar och andra brutala personer, som därigenom skulle öka den nuvarande osäkerheten på denna del av landsvägen. Bönder och vägfarande allmoge stanna ytterst sällan i Trollhättan över natten utom mäldsökande, vilka då alltid hava sitt tillhåll i kvarnen. En krog på Staveredsmosse med dess utfattiga befolkning skulle säkerligen i än högre grad utblotta och demoralisera den redan förut fattiga och mindre ordningsälskande befolkningen därstädes." Schinkler fick heller inget tillstånd.

Några fruar från Skoftebyn var på torget och köpte spädgrisar. Jepp-Adel fick i uppdrag att köra alla dessa grisar till sina respektive ställen. På hemvägen mötte Adel en bekant, som frågar: Är du ute och skjutsar turister Adel? Då svarar Adel med sin skrikande stämma: Nä det är Skoftebyungar som är ute på skolresa.

* * *

Karl-Axel i Rörstorp har oförskyllt fått besök av en läsarpräst — som kanske egentligen hälsade på hans hustru, vilken var lite frireligiös. — Prästen vojar sig över ungdomens flykt från landsbygden och talar salvelsefullt om den goda jorden och lantbrukets välsignelse.

Då säger Karl-Axel: Mina gossa' di ska då inte behöva gå i jola å slita, nä di ska bli resepredikanter, för de e ett renligt och bra yrke!!!

En liten visparad skriven för Marknads-Gillet 1975

— Av Karl på Spångata —

Teckningar av Erling Svensson.

Gamla Grand Hotel

I

Melodi: Det var på Fredriksberg...

Stamgästen:

Än jag minns vårt Grand Hotel, matsal'n och kaféet.
Hellberg hälsa glad och snäll, — jag kan ännu se'et.
Kusken Hagberg körde då Faust, Margareta,
spända för en fin landå, vagn för "societeta".
Oste-Sven kom från station med en flock turister,
tog dem med till Oscarsbron: Platt-tysk, Engelsk Mister.
Källarmästarn vid entrén bockade och sken.
Det var Gamla Grand i forna dar.
Och folk från fjärran land kom par vid par.
Med vurst och charabang de kom till Grand.
Då var det fest och klang på Troll'te strand!!!

(Hellberg var portier, Oste-Sven vaktmästare)
(Faust och Margareta var Hotellets vackraste hästar)
(Vurst och charabang åkdon)

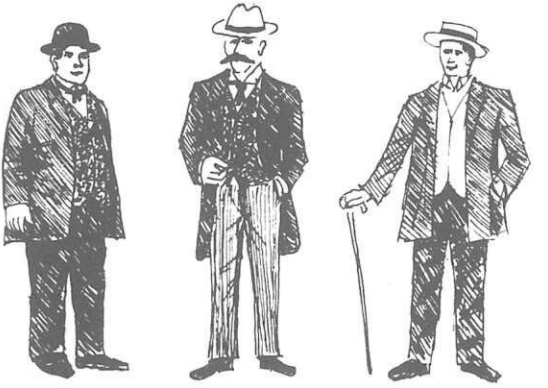

Stamgästen Bruksspatron Bruksbokhållarn

Brukspatron: II

I den gamla Sågarbyn var jag Brukspatronen,
som gick runt på husesyn och jag angav tonen.
I mitt Verk på älvens strand allt jag själv bestämde.
Stort och smått jag tog om hand, stundom jag nog skrämde.
Men mitt folk jag hjälpte dock när dom ville bygga.
Med ett eget hem dom ock kände sej så trygga.

Kunderna jag bjöd ibland mat och tår på tand.

Det var på Gamla Grand i forna dar.
För folket här på strand där festligt var.
Och ifrån såg och kvarn vid fallens rand
kom ofta Strannas barn till Gamla Grand!!!

Bruksbokhållarn: III

Nån gång efter veckans knog gick jag ut och festa.
Och jag Grands förnäma krog brukade då gästa.
Grands berömda "Sexa" då kosta en riksdaler
och till det man kunde få fyllda snapspokaler.
På hotellterrassens rum vid trafikkanalen
satt jag sommarkvällen ljum, sjöng för personalen.

Jag på krogen invid bron glömde brukspatron.

Det var på Gamla Grand i forna dar.
I månsken Fagerstrand låg underbar.
Det var på Gamla Grand i punschbersån.
Så många vänskapsband knöts där i vrån!!!

(Sexa = supé)

Verkstadsgubben: IV

Ner på Verkstan jobba jag i den gamla Smia,
svett och sot varenda dag var det då för tia.
Yrkesstolthet hörde till, arbetet i ära.
Ingen hets och ingen drill, fastän basar svära.
Kvalitet vi satte först i allt jobb vi gjorde,
men i värmen blev man "törst", drack mer än man borde.

På min fritid hände de' jag blev sångare.

Det var på Gamla Grand i forna dar.
På Glas-skåpet ibland jag tog en klar.
Men Krönleins öl gick åt i kannavis.
Och allt emellanåt kom en polis!!!

Diskerskan:

V

På vårt Gamla Grand Hotel skötte jag om disken.
Slog jag sönder fick jag skäll, jag fick själv stå risken.
Under dan jag slicka glas, slattar ur buteljer,
det för mej var jämt kalas, vardagar och helger.
Kocken sa: Jag älskar dej, ljuvliga Johanna!
Du ska få en stek av mej, bara du vill stanna.
Och med korgen full av mat gick jag hem kavat.
Det var på Gamla Grand i forna dar.
Jag tände kärleksbrand hos mången karl.
Ja, på vårt Gamla Grand jag trivdes gott.
Fast disken sprack ibland, båd' fat, karott!!!

VI

Det var på Gamla Grand i forna dar.
Och folk från fjärran land kom par vid par.
Med vurst och charabang de kom till Grand.
Då var det fest och klang på Troll'te strand!!!

Verkstadsgubben

Diskerskan

Min mormors hus

— Av Karl på Spångata —

Min mormors hus var beläget i kv. Juno nr 4 i hörnet av Österlånggatan 34 och Spannmålsgatan 14.

Byggnaden, vars yttre mått var ca 12×8 m, innehöll på nedre botten 4 rum, ett stort gemensamt kök och en tambur.

Från Österlånggatan kom man in i tamburen, som var 3×1½ m. Från den gick en dörr till vartdera rummet vid gatan och en dörr till det stora gemensamma köket. En trappa ledde upp till vinden. Däruppe fanns två rum och fyra skrubbar (garderober).

Rummen i bottenvåningen var 4½×3½ m. Takhöjden ca 2 m. Rummen hade två fönster, ett åt vartdera gatan. De uppvärmdes av öppna spisar, s. k. fyrar med brasor (kakelugnarnas föregångare). I fyren kunde man också laga mat. Man ställde där en järnring med fötter i eldstaden, satte därpå kokkärlen och eldade under med små vedträn och pinnar.

Då hus av denna typ ofta hade en familj i varje rum, fick varje husmor även en sådan eldring att använda i det gemensamma köket. Man ställde

Erik Adamsons mormor, Maria Persson.

dem på den främre öppna delen. Vanligen kokade man sin potatis på kökets ring och lagade till sovlet i sitt rum.

Hur kunde fyra husmödrar samsas i ett kök? Ja, det ville till att man hade god grannsämja. Men om två av gubbarna jobbade hos Nydqvist och två hos Stridsbergs gick det bra, för på Verksta'n hade man middagsrast mellan 12 och 1/22 och på Valsverket mellan 1 och 1/23.

I köket fanns skåp och hyllor för mat och kärl och vid spisens långvägg en bänk för fyra 12-liters hinkar. Långt in i spisen fanns bakugnen med sin stora häll, där man gräddade sitt bröd.

Från köket ledde en dörr till vartdera gårdsrummet och från köket kom man ut i förstugan, det s. k. "bislaget", där man hade sina slaskhinkar, sopborstar och kvastar samt vid förefallande behov råttfällor.

I början hade vi bara ett rum men så flyttade grannen och vi fick hans rum. Vårt blev kök sedan en järnspis med två plattor och bakugn installerats. Ett stort, svart rör ledde upp ifrån spisen till skorstenspipan och en plåtkupa sattes upp däröver. På kupans hylla hade man tändstickor, stearinljus o. d.

Belysningen var fotogenlampor. Överst på lampglaset satt en hatt, som snurrade och hindrade att det blev svarta fläckar i taket.

Vid aftonlampans milda sken satt jag, tragglande med Katekesens obegripliga "Vad är det?" eller med "Bibliskans" berättelser om hur Lots döttrar uppförde sig opassande mot sin fader. Man fick även veta att Kung David hade börjat prassla med Batseba, saker som man aldrig haft någon nytta av! Däremot fick vi lära oss multiplikationstabellen, vilket man haft god nytta av.

Far hade köpt en orgel för att jag skulle lära mig spela. Fru Waermö kom hem en gång i veckan och gav lektioner. (Hon blev sedermera mor till Einar Waermö). Jag blev aldrig någon organist men att jag kunde lite noter hade jag nytta av när jag sedan började skriva revyer.

De sex första Trollhätte-revyerna skrevs just i hörnrummet Österlånggatan och Spannmålsgatan.

I norra delen av huset bodde mormor med sina då ogifta barn. Längre fram yngsta dottern med sin familj.

I vindsrummen bodde ungkarlar eller ungmör.

Uthusen

På bergknallen mot Juno 5, Spannmålsgatan 16, stod den långa vedbodlängan, där min far hade sin snickarebod. Han gjorde bord och piedestaler. Till mig gjorde han ett bokskåp, som jag har än i dag.

En tom vedbod hyrdes ut till "Döve" Svensson. Han hade där sitt lager av glas och porslin, som såldes varje lördag på Karl Johans torg.

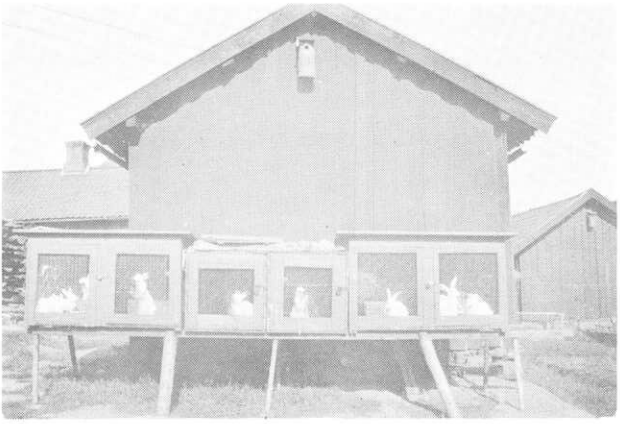

Under åren 1914—18 hade jag här en stor kaningård.

På sommaren fick vi köpa hem vinterns bränslebehov av björkved och barrved och såga upp det och lägga in i vedboden. Då kom Stridsbergs utmärkta "Pio" vedsågsblad till användning.

I norra änden av vedboden låg det ett utedass med två bekväma platser med lock och en hylla med tidningar (toapapper). Bakom avträdet stod en stor trälåda, som användes som soplår.

Under åren 1914—18, då det var ont om mat, hade jag en stor kaningård och några höns med en ungtupp.

Trädgården

Juno 4 var inhägnad av staket. Vid Österlånggatan fanns en fin snöbärshäck. Vid norra gaveln hade vi en liten trädgård. Där fanns en stor, vacker ask och en alm samt ett blomland med kejsarkronor, pioner, pärlhyacinter m. m. En berså med bord och bänkar likaså.

På granntomten Juno 3 växte en stor, vacker syrénhäck, som böjde de flesta av blommorna åt vår trädgård.

I staketet vid Spannmålsgatan var inkörsporten. Där växte krasse, reseda och ringblommor. Där låg också ett grönsaksland.

Del av trädgården, sedd från husets baksida.

Vattentillförseln

I min barndom fick vi oftast hämta vatten vid den stora pumpen, som stod vid kanalen mitt för Spannmålsgatan. Ur den pumpen har jag vevat upp mängder av vatten och kört hem med min specialgjorda kärra. Den bestod av en lång trästake med ett hjul i ena änden och två krokar för vattenhinkar.

Vattnet kom direkt ur kanalen och var hälsofarligt utan kokning.

På sommaren hämtade vi vatten ur den lilla pumpen på Karl Johans torg. Det vattnet var rent, friskt och kallt och sades komma från en kallkälla under torget.

Så småningom fick ju Trollhättan vattenledning och husägarna installerade vattenkastare på sina tomter. Men vid Juno 4 slutade vattenrören vid gränsen mellan tomterna 4 och 5. Där var en stor bergklint, som fick sprängas bort. En del av vedboden hade då måst rivas. Detta blev alltför dyrt och det blev ingen vattenpost i Juno 4. Istället fick vi hämta vårt vatten hos den snälle farbrorn Alfred Olsson, som ägde tomten Minerva 1, där nu restaurant Oxen ligger. Från Olssons vattenpost fick vi bära vatten snett över gatan till vattenbänken i stora köket. Det var en avsevärd förbättring mot att bära från kanalen. Och vattnet var friskt.

Efter mormors bortgång såldes fastigheten. Några år därefter breddades Spannmålsgatan med ca 3 meter, varvid tomten minskades från 900 till ca 700 kvm, vill jag minnas.

En epok var slut. Men barndomsminnena lever kvar!

Det fanns på sin tid en gammal dam i Trollhättan som hette Eleonora Pettersson. Hon hade en liten mjölkaffär där som sedermera Wictor Anderson hade sin speceriaffär. Hon ägde även huset och tomten. Till henne kom en dag direktör X, som var lite låghalt och ville köpa tomten av gumman. Hon ville emellertid ej sälja och direktör X var envis varför ett häftigt meningsutbyte utspann sig. Till slut sa direktör X förgrymmad: Ni var den värsta käring jag i hela mitt liv råkat ut för! Då svarade Eleonora Pettersson: Ja, so det ska jag säja herrn, att den som ska trampa gamla klaver, han ska inte ha omaka ben!!!

* * *

På 1940-talet, när SAAB gjorde flygplan ute vid Malöga, tog man in folk från alla håll och kanter. Bland andra hade en skräddare fått anställning.

En dag när han stod vid sitt arbete hade ritningen förkommit. Han gick då till sina närmaste arbetskamrater och sa:

Har ni sett var jag har lagt mönstret??!!!

Bild från sändningen av ett barnprogram. Till höger Bertel Peterson.

Trollhättans Rundradio

Sammanställning av Bengt Lindbom efter uppgifter från
Erik Adamson, Werner Johnsson och Bertel Peterson.

Bland de första orterna i landet fick Trollhättan i början av 1920-talet en rundradiostation, som drevs privat. För den tekniska utformningen svarade mätartekniker B. L. Ernbrink och fil. mag. Joel Martinsson och för lokaler, PR och program fabrikör Helmer Ekman. Sändningarna skedde till en början från Ekmans bostad, Storgatan 38, men flyttades senare till en studio i gårdshuset till Ekmans kartongfabrik, Kungsgatan 22. De första sändningarna bestod i att man räknade till 20 upprepade gånger. Då detta väl blev en smula monotont, engagerades Werner Johnsson att spela piano, i första sändningen Schuberts Ass-durimpromptu. I tidningen Trollhättan kåserade Ernst Karlinder om hur ljuvligt det var att höra musik från rymden. Efter en tid engagerades Erik Adamson som programanmälare och programmakare. Så småningom blev det också kommersiell radio, där stadens handlare fick annonsera. Werner Johnsson var vid denna tid ledare för Trollhättans Amatörorkester. Ur denna spelade en ensemble underhållningsmusik. Denna "Radioorkester" bestod bl. a. av Carl Öst, första

fiol, Karl Hansson, andra fiol, Hugo Carlsson, cello, Gustaf Skogsberg, klarinett och horn. Att alla musikanter spelade gratis var självklart. Det skulle vara levande musik, grammofonmusik ansågs tarvlig.

Flera sångare medverkade med program. Redaktör Waldemar Wahlöö, gammal OD-sångare, underhöll vid flera tillfällen med visor av Jeremias i Tröstlösa och Fridas visor. PB:s sångkör från Vänersborg hade program liksom Sångsällskapet Harmoni från Trollhättan.

Under flera år radierades valborgsmässosången från tingshustrappan och musikparaden första söndagen i maj. Då tjänstgjorde Bertel Peterson som hallåman. Han fick också anordna barnprogram. Det första barnprogrammet sändes den 25 april 1926. Barnen fick själva uppträda med sång, musik, sagor och uppläsningar.

När sändningarna övertogs av Radiotjänst, sändes ett invigningsprogram där NTO:s musikkår spelade "Brusande vilda ström" och Waldemar Wahlöö sjöng Fridas visor.

1927 sändes från Trollhättans radiostation över riksnätet ett barnprogram. En bild i tidskriften Radiolyssnaren från denna sändning visar interiören i en dåtida studio. Väggar, taklampa och bord var täckta med tjocka draperier för att förhindra ekon och andra störningar.

De första radiomottagarna bestod av kristallapparat och hörlurar och dessa hängde med långt in på 30-talet. De gav bra ljudkvalitet, i varje fall så länge den lokala stationen fanns kvar.

Fram mot årsskiftet (troligen 1928) anmodade Ekman Erik Adamson att skriva en årskrönika. Vid detta nyårsprogram medverkade "Radioorkestern" under Werner Johnssons ledning, Hjalmar Karlsson sjöng visor, Elsa Gegerfeldt reciterade några kända dikter och Helmer Ekman föredrog räggler och paschaser av Fröding. Här följer några verser ur årskrönikan av signaturen Karl på Spångata:

Lars Lukas och Roos hela året har snokat,
den ene i gravar, den andre i brott.
Och Frendberg och Bäsk har ju låtsats va arga
och skällt på varandra så lösnumren gått!

Till I:6 vi sade farväl i augusti
och tåren den rann utför fosterländsk kind.
Snart får våra bassar till "Korphålan" fara
och känna på Bohusläns saltare vind!

Sångkörer i Trollhättan — av Bror Hjelte

Den första sångkören här i Trollhättan som jag kommit fram till är skarpskyttarnas sångkör, som bildades den 1 september 1862, då man samlades för att öva in de psalmer som skulle sjungas vid invigningen av Trollhättans kyrka den 14 september 1862.

Några år tidigare hade de första försöken gjorts att bilda en kör i samhället men tydligen blev det ingenting av. Vi ska veta att befolkningen då bestod av ca 2.000 personer och det var svårt att få tag i både ledare och lokaler.

Men så hände det! Vid patron Antenor Nydqvists bröllop i november 1858 hyllades brudparet av några f. d. studentsångare, som sjöng kvartett. Detta imponerade på de arbetare som var närvarande, och de beslöt att bilda en s. k. bildningscirkel till främjande av ädlare nöjen såsom sång, deklamation o. d. I denna cirkel ingick bl. a. plåtslagaren August Jansson, maskinuppsättaren O. P. Andersson och smeden Leonard Pettersson. Men någon kör bildades således inte förrän 1862.

Efter invigningen av kyrkan fortsatte repetitionerna med verklig iver och man fick en utomordentlig ledare i kammarskrivare Gottfrid Wibelius. Denne Wibelius skulle ha haft en mycket vacker basröst och under slutet av 1850-talet hade han varit andrabas i den bekanta "Magistrarnas kvartett", som under Oskar Arpis ledning gjorde många framgångsrika konsertresor i Sverige. Wibelius blev sedermera häradsskrivare i Värmland och gift med en dotter till förvaltaren vid Dicksonska sågarna, Samuel Andersson.

Sångkören bedrev sina övningar med stor energi, och redan den 21 september var den färdig att ge konsert i Prins Oscars skola. Den stora salen som användes vid gudstjänsterna innan kyrkan var färdig ändrades om för att kunna begagnas för detta profana ändamål. Konserten gavs under medverkan av violinisten Sachov, och biljetterna kostade 1 rdr för sittplats och 50 öre för ståplats. Det såldes 55 biljetter à 1 rdr och 8 st. à 50 öre. Bland omkostnaderna märktes 5 skålpund ljus, men det antecknades att de överblivna ljusstumparna tillvaratogs för att användas vid sångövningarna. Vidare gick det åt 3 buteljer punsch, troligen för att smörja sångarnas strupar. Överskottet blev i alla fall 38,75 rdr, vilket nog ansågs som ett gott resultat.

Den 9 oktober var man färdig med ett nytt framträdande vid en större fest. Sångkörens prestationer ansågs goda trots den korta tid som stått till buds för samsjungning.

Den 1 mars 1863 hölls åter en konsert i skolsalen. Att kören nu nått ganska långt visar programmet, som onekligen tyder på en rätt hög standard.

Programmet var:

1)	Jag vet ett land	Otto Lindblad
2)	Serenad	Frieberg
3)	Svärdsång	Weber
4)	Solokvartetter	
5)	Böljan sig mindre rör	Bellman
6)	Glad såsom fågeln	Otto Lindblad
7)	Hymn på 6:e november	Tullberg
8)	Folkvisa från Thyringen	
9)	Solokvartetter	
10)	Svenska folkvisor	
	a. Den underbara harpan	
	b. Kämpen Grimborg	
11)	Vad är de skandinavers land	Reinhardt
12)	Solokvartetter med kör	

Biljetter à 1 rdr för sittplats och 50 öre för ståplats.

I en recension i Tidning för Wenersborgs stad och län talas om "det kända och nitfulla utförandet", vad det kunde betyda.

Hur länge denna kör arbetade är svårt att säga, men att den var flitigt i elden vid skarpskyttarnas olika sammankomster är tydligt, och att den var en god start för trollhättesången är inget att ta miste på.

Den 18 september 1869 beslöt Trollhättans Arbetareförening att bilda en kör. Det kan tänkas att det var denna kör, som fanns på 1870-talet under namnet Trollhättans Sångförening, vars ledare var den välkände läraren Johan Engblom. Övningarna hade man i gamla slöjdskolan eller som den då hette "Trollhättans Gymnastik- och Festivitetssalong". Bland deltagarna i denna kör kan nämnas handlanden Manne Melin, skogvaktaren August Larsson, verkstadsarbetaren August Horss, smeden Anders Johan Frendberg. Det kan nämnas att den 6 november 1882 hade skarpskytteföreningen ordnat en fest för att högtidlighålla 250-årsminnet av Gustaf II Adolfs död. Medverkande var Arbetareföreningens musikkår och Trollhättans Sångförening. Kören sjöng bl. a. "Hör oss Svea", "Vårt land" samt "Härliga land". Sångföreningen hade även ett stilfullt standar, på vilket man kunde läsa Trollhättans Sångförening samt devisen Enighet ger styrka. Detta standar finns nu på muséet. Hur länge denna kör verkade är obekant.

På 1880-talet kom Melinska kören. Ledare var handlanden Manne Melin. Övningarna hölls i dennes hus, den sista fastigheten i norra delen av Storgatan innan man når Elfhög, där Älvhögsborg nu ligger. Övningarna hade man regelbundet kl. 7 på söndag morgon. Arbetet på den tiden höll ju på till sena kvällen. Ett kort taget i Vänersborg visar, att kören bestod av 14 sångare: Julius Bengtsson, Ludvig Norrman, Manne Hallgren, Anders Johan Frendberg, Fritiof Selander, Karl Kristensson, Karl Sahlberg, Karl Olsson, Manne Melin, Manne Johansson, Lorentz Svensson, Gustaf Zetterström, Gustaf Olsson och Karl Neck. Hur länge denna kör höll på med sin verksamhet är svårt att säga, men det var en förnämlig kör och troligen höll man på till framåt sekelskiftet.

Mellan 1897 och 1900 fanns en blandad kör, som hette Trollhättans Sångsällskap. Ordförande och sånganförare var E. Karlinder. Bland medlemmarna märktes den kände trollhättebon ingenjör Albert, Strömsberg.

Så kom kvartetten Stämning, som bestod av stadskassör J. P. Söderberg, som var stämövare, samt Carl Appelgren, Anders Karlsson, Gustaf Persson, Karl Börjesson, John Nilsson, Carl Frendberg och Anders Schild. Det

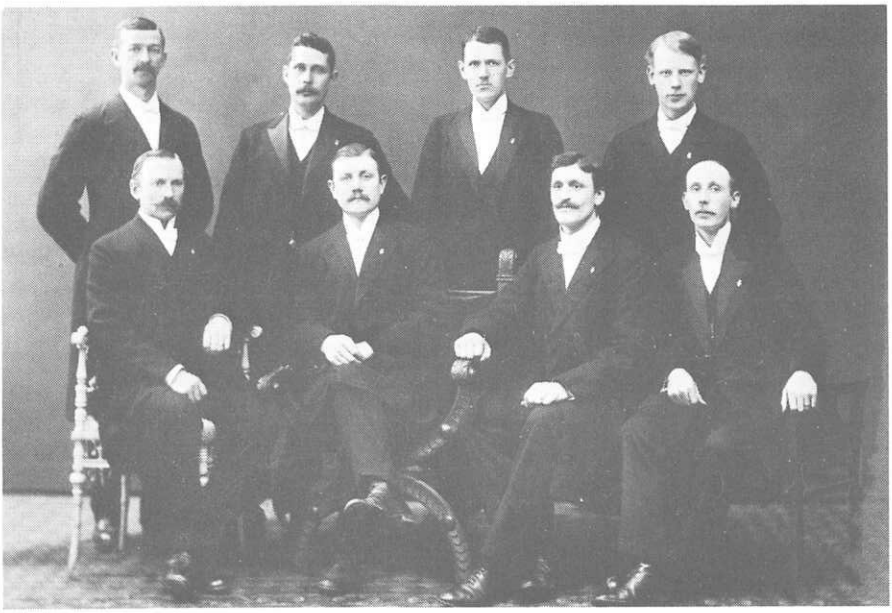

Kvartetten Stämning. Stående fr. v. Karl Börjesson, John Nilsson, Carl Frendberg, Anders Schild. Sittande fr. v. J. P. Söderberg, Carl Appelgren, Anders Karlsson, Gustaf Persson.

kan nämnas att Stämning var med och sjöng på Stockholmsolympiaden 1912.

Inom Frejalogerna fanns under åren 1910—1914 en blandad kör. Ledare var Gabriel Granér.

Under åren 1918—1926 fanns Trollhättans Sångargille, en manskör som bildades och leddes av musikdirektör Hilmer Persson.

År 1919 bildades Trollhättans kyrkokör, som fortfarande är i verksamhet. Dirigent var under många år Hilmer Persson. Nuvarande dirigent är Lars Kardell.

Manskören Sångarbröderna startades 1923 av eldsjälen skräddarmästaren J. A. Nyström. Denna kör bestod uteslutande av godtemplare. Kören upphörde i början av 1950-talet.

1926—1935 fanns Metallkören. Stämövare var Gustaf Persson. Vid större framträdanden dirigerade Hilmer Persson.

År 1928 bildades Sångsällskapet Harmoni, som fortfarande är aktivt. Körens första dirigent var Hilding Holmsten. Sedan 1932 var Eric Frendberg dirigent i 46 år. Nuvarande dirigent är Lars Dahlén. Redan på 1930-talet sjöng Harmoni i radio. Kören representerade Västergötlands Sångarförbund vid Svenska Sångarförbundets 50-årsjubileum i Stockholm 1959 och representerade Svenska Sångarförbundet vid Norska Sångarförbundets 50-årsjubileum i Bergen 1971.

1957 bildades Harmoni damkör, vilken 1970 ombildades till blandad kör med namnet Trollhättans Sångargille, fortfarande aktivt. Dirigent Pär Berlin.

ABF:s damkör bildades 1960 och är fortfarande aktiv. Dirigent är Karin Magnusson.

Numera finns dessutom Kammarkören med dirigent Per Åke Bergman. Inom de frireligiösa kyrkorna har funnits många körer under årens lopp, som där nedlagt ett stort arbete.

Avslutningsvis kan ju sägas, att körsången har funnits här i Trollhättan i ca 120 år till glädje inte endast för sångarna själva utan även för trollhätteborna. Många timmars arbete har nedlagts till sångens fromma. Det gamla ordspråket "Sången ädla känslor föder, hjärtats nyckel heter sång" är ord, som vi sångare håller högt.

Det kanske kan vara av intresse att veta, vilka som förr byggde och bodde i våra trakter.

Författaren Claës Joh. Ljungström har i sin bok "Wäne härad samt staden Wenersborg" skrivit ett kapitel om "Folket". Boken utkom 1884 några år efter författarens död och ett utdrag återges här i faksimiltryck.

Folket.

Befolkningen inom Wäne härad är af götiskt ursprung, ehuru man likväl finner här, som på många andra ställen i vårt land, ett eller annat ansigte, som häntyder på någon annan härkomst. Männen äro i allmänhet af stark och kraftig kroppsbyggnad och ganska många äro resliga och långväxta. Qvinnorna äro äfvenledes och i vanliga fall icke af en klen växt. Icke sällan träffas ganska vackra ansigten bland dessa.

Då man påminner sig att häradet är en del af det, som i forntiden kallades Elfvagrimarnes land och der sålunda folket nämndes Elfvagrimar, hvilket — vi måste tillstå det — ingalunda har någon smickrande betydelse, samt man äfven ihågkommer att utefter Göta Elf färdades till hafvet många af dem som från trakterna kring Wenern och äfven från andra håll längre in i landsbygden gåfvo sig ut i vikingafärder, från hvilka också Elfvagrimarne visst icke afhöllo sig, så har man god förklaringsgrund till det skaplynne, som befolkningen här i orten haft och ännu icke alldeles hos densamma är utplånadt. Man ville möjligen mena att den prägel, som erhölls så längesedan som många århundraden tillbaka, skulle vara alldeles försvunnen, men det är en allmänt känd sak att hvad, som blifvit ett nationallynne, går i arf så mycket mer, som det är en sanningsenlig sats att "föräldrarnes blod flyter i barnens ådror". En utpräglad sjelfständighet, som icke gerna ger vika, ter sig derföre icke sällan i folklynnet. Men på samma gång möter här i allmänhet en till och med understundom till misstrogenhet gränsande försigtighet i tal och svar, hvadan den innersta tanken vanligen icke uttalas utan särdeles behof. Orsaken till detta förhållande är lätt att finna, då man erinrar sig, att detta härad gränsat intill Norges forna område och att innevånarne då måste beständigt vara på sin vakt och nödgades att i allt för många medmenniskor spåra endast fiender, heldst som de också ganska ofta voro utsatte för grannarnes våldsamheter.

Att Wäne härad långt tillbaka i tiden blifvit befolkadt inses lätteligen, när man tänker på dess läge utmed Göta Elf — denna som var stråkvägen för dem, hvilka drogo uppåt landssträckorna kring Wenern och togo dessa i besittning. Fynd och fornlemningar af stenar, stensättningar, grafkullar m. m. lemna

enahanda bevis, och ett namn, sådant som Trollhättan, säger detsamma. Det rika fisket i Elfven och jagten i skogarne och på bergen i dennas närhet kunde ej heller annat, än locka ankommande att här stanna så många som utrymmet för detta deras lefnadssätt medgaf.

Sedligheten inom Wäne härad kan nu mera sägas vara på goda fötter. Brott förekomma, om man jemför folkstocken med denna i andra härader, mera sällan här, än i åtskilliga andra delar af landet. — Så har dock icke i förra tider varit förhållandet. Inom Tunhems gäll var Rånnumsskogen ett för vägfarande ganska farligt ställe, likaså Börsledstrakten; och folket vid Edsvägen inom Wenersborgs gäll var föga nogräknadt med nästans lif och gods. Dryckenskapslasten, som flitigt öfvades, dels i äldre tider, dels under kronobränneriernas och de i sammanhang med dessa varande krogarnes tid, äfvensom sedan af insupen vana, hade sin dryga andel i de våldsamheter som icke sällan förekommo. I samma mon som denna last aftagit, upplysningen och välståndet tilltagit, hafva heder och redbarhet vunnit tillväxt. — En annan och kanske den väsentligaste orsaken till obändighet i lynnet och våldsamma utbrott af detta må icke lemnas obemärkt, och denna är det, som förut blifvit omnämndt, nemligen att Wäne härad varit en gränsort.

För så vidt de gamla sockenstämmoprotokollen i Tunhem upplysa var på 1700-talet sedligheten icke särdeles blomstrande. 1744 var slagsmål på bröllop i Malöga Cassaregården, och de häri deltagande dömdes vid stämman att hvardera plikta 2 daler. 1750 var ånyo slagsmål på ett bröllop. Också stadgades 1771 att bröllopskalas icke finge räcka längre "än lag medgifver", och så väl värd som gäster, som häruti bröto, skulle hvardera plikta icke mindre än 50 daler. 1745 dömdes flera flickor i Mellombergs rote till stockstraff för öknamns begagnande. Vid Majstängernas uppsättande måtte oordentligheter egt rum, ty flera gånger höllos stämmor, då förbud häremot såsom ock förbud för ungdomen att ligga ute i ladorna gjordes vid sockenstämmorna och 1745 hade t. o. m. både Landshöfdingeembetet och Consistorium skrifvit att sådant icke fick ega rum. 1770 beslutades att majstänger vid 10 dalers vite icke finge uppsättas och stockstraff följde för dem, som lågo ute, hvarjemte den fader eller husbonde, som tillät uteliggande, skulle böta 2 daler till de fattige. Rörande kortspel skedde äfven förbud år 1758. Den som öfvade sådant på högtidsdagar, skulle sitta i stocken med ett kort i handen, förnyades förbrytelsen skulle den hålla tvenne kort. Emellan 1770 och 1790 klagades ofta öfver kroglif och osedlighet och att folket länge uppehöll sig på krogarne. Lönnkrögare och lönnbrännare förelades ett vite af 100 daler. Vid stämma i Åsaka 1703 "klagades att många, som gå utur kyrkan mera bekymra sig om ölkannan än Guds ord och dem till att gömma" samt "att man ofta om söndagarne hör skrik, rop och svärjande uti Asaka byn"; beslutades derföre att "de, som öl sälja, skola förmanas att intet mer sälja, än hvad som tarfvas och intet till öfverflöd". 1712 klagades öfver ölförsäljning före och under gudstjensten i Åsaka; och 1714 "förmantes öltapparne på Trollhättan att icke sälja till dem, som svärja och slåss". 1760

beslutades att om gästgifvarne i Åsaka sålde öl och drucko på söndagarne skulle de böta. I Björke beslutades 1744 att "de, som öfva dryckenskap hos smeden vid Håsten, som har krögeri, skola bydrifvas", och året derefter att den, som satte majstång vid sin gård, skulle böta 10 daler.

Bland andra olater förekom också att man icke var nogräknad med ett godt kyrkoskick. I slutet af 1600 beslutades i sockenstämmorna att "den, som sqvallrar i kyrkan, skall böta 2 mark silfvermynt"; och 1703 bestämdes att "pojkar, som trängde sig på männen i stolarne, och pigor, som trängde sig på qvinnorna skulle sättas i stocken. — Öfverste Weinholtz gick 1734 in till Landshöfdingen med anhållan om vite för dem, som i Åsaka kyrka gjorde intrång i andras bänkar, och resolverades: "På thet att förargelse och oliud samt inträngande i andras bänkar uti den här omnämde Åsaka Kiyrkia må behörigen hämmat och förekommit varda: då förbiudas härmed att ingen må intränga sig uti andras Stohlrum vid förelagt Tiugu dahl. srmt vijte för den som dermed beträdes och icke vill bruka sitt rätta tildelta stohlrum hvilkia Böter komma att falla hälften till Kyrkian och den andra hälften til Sochnens fattiga, och åligger Enom Befallningsmannen samma vitesbrått af den som dertill på detta sättet giordt sig förfallen, straxt ut Exeqvera och den bråtzlige desutan för förargelse och oliud i Guds hus lagl. tiltala. Wenersborg d. 21 Jan. 1734.

Under Högvälborne Herr Baron och Landshöfdingens Johan Palmfelts frånvaro

Jonas J. Hök. P. Vermeng.

"Stocken" ansågs såsom alldeles oumbärlig. År 1714 "påmintes kyrkovärdarne i Gerdhem att en stock skulle ändtligen göras till kyrkan, hvaruti ostyrigt folk och gossar skola sättas". Stockstraffet ådömdes i sockenstämmorna för allehanda förseelser. Så dömdes 1766 till stockstraff för uteblifvande från husförhör, och samma år beslutades att Anders Jonson i Westra Berg i Åsaka hvilken på tio år icke gått till Nattvarden samt hindrade sin hustru derifrån äfvensom var elak emot sin svärfar skulle tre söndagar å rad undergå stockstraff. I Björke skulle den sättas i stocken, som hindrade kyrkvaktaren att ringa hans svinkreatur.

På vestra sidan om elfven var kanske ännu sämre beställdt med sedlighetsförhållandena än på elfvens östra sida. Detta hade sin grund i folkets beständiga vistande på landsvägen emellan Brätte och Edet för forslande af varor. Komministern Torsten Wassenius utgaf från trycket en särskild predikan "mot Edsböndernas gräsliga svärjande".

Att ordning och skick måtte hållas i byarne så skulle "Byordningar" upprättas, och projekt till sådan inköptes på 1770-talet för en daler enligt Landshöfdingens befallning.

Såsom i förra tider varande en gränsort har Wäne härad rätt ofta varit utsatt för fiendens hemsökelser och krigets härjningar.

Den äldsta bekanta uppgift om krigsförhållanden härstädes är en på Lin-

köpings Bibliotek förvarad uppsats af Grefve Dahlberg som skrifvit: "noga efterfrågades orsaken att alle skattehemman i Wäne härad ej räntade mer är 2 skp. smör; härpå var ej svårt att svara som då lefde några som hade läset gamle Sten Stures bref, som ännu icke är igenfunnet, att en man Råmund Bassa boende på Rånnums herregård och Eskil Bubbo på Forstena med bönderna här omkring hafva värjt sig i sju års tid på Halleberg emot de Danske och Norske och än visas deras bröstvärn nedan uppgången (till?) som uppe på berget och en bro öfver ån, som kommer ifrån Hunneberg, Bassebro ännu kallad".

Tunhems äldsta kyrkobok omnämner att "Anno 1612 den 12 Februarii afbrände de Danske störste delen af denna Tunhems församling. Eodem die venit Exercitus Svecus Duce Jespero Marci qvi castra posuit in Gerdhem, Danust in Holsjö, sed, exiit liber per aliam viam die subseqvente, nullo impediente (d. ä. samma dag kom den Svenska hären under anförande af Jesper Markusson, som slog läger i Gerdhem, Dansken i Holsjö, men (Dansken) afgick en annan väg den följande dagen, utan att någon hindrade). Samma år vid Johannis Baptistæ (Midsommar) tid tågade Konungen i Danmark med hela sin krigshär genom denna församlingen och häradet, uppfrätte och förtrampade all växt, hö och säd uppå marken". Besynnerligt nog bekom pastor i Wassända Petrus Olavi 1613 vederlagen i Tunhems gäld, "för att upprätta sin prestgård igen, hvilken han året förut (1612) mist genom eld och brand medan fienden derstädes hade sitt läger". Äfven Tunhems prestgård brändes, hvarefter åbyggnaderna uppfördes på nuvarande platsen, icke på den förra ute på höjden i gärdet närmare kyrkan, hvilken plats ännu kännetecknas af ett stort stenrös. Sägnen är att man flyttade gården intill berget att den icke, såsom förut, skulle så lätt ses af fienden, då denne kom på andra sidan elfven. — Ibland Tunhemsboerne är dock ännu sägen, att "när Danskarne voro här på 1600-talet, så skrämdes de derigenom att bönderne uppförde brygge- och bykekar på Halle- och Hunneberg och skogvaktarne sköto i dessa med sina bössor, hvarigenom åstadkoms ett sådant buller att Danskarne blefvo rädda och sprungo sin kos".

Äfven kyrkorna plundrades af fienden ty 1683 är antecknadt i Gerdhems kyrkobok att "många Gerdhems kyrkosaker, kalk, altarkläde, messhake etcetera berättas vid fejdetider bortkomne och bortstulne".

Såsom indirekt känning af krigen kan man räkna att årligen under åren 1712 till och med 1721 samlades här (och troligen äfven annorstädes) kollekter till dem som råkat i Rysk fångenskap. I samband härmed må äfven anföras att 1794 gjordes af innebyggarne i Wäne "Frivilliga sammanskott att understödja regeringen till bibehållande af svenska flaggans heder och rikets sjelfständighet", och uppgick summan af Tunhems gäll till 163 Rdr 44 sk. 4 rst.

Likaledes kan som känning af krigen räknas den förlust, som gjordes på Carl XII:s mynttecken. Endast Björke kyrka afskref 1726 och några följande år åtskilliga summor af denna orsak.

---

[1]) Denna bro kallas, sålunda origtigt, nu för tiden Bastebron.

År 1676 fick kyrkoherden i Tunhem Asmund Scarin några års frihet för sitt pastorat, emedan det var illa medfaret af fienden. Denna medfart var förorsakad af den så kallade "Gyldenlövsfejden" 1676 om högsommaren, då Ståthållaren i Norge Grefve Gyldenlöve, som med 11,000 man infallit i Bohuslän, angrep äfven Wenersborg och orten deromkring. Besättningen i Wenersborg var allt för ringa att hålla stånd emot den anfallande öfvermagten, hvarför den uppbrännande både bron öfver Carlsgraf och Rånnumsbron, flydde åt Westgötasidan, der tre kompanier krigsfolk jemte allmogen i häradet sökte hindra fienden, då desse ville gå öfver elfven vid Malöga. Folket i bygden flydde med sina lösören till skogarne och bergen när slutligen fienden lyckats komma öfver elfven och på dess östra sida framför med härjande och plundrande heltvisst med samma råhet och omensklighet som på Dal och i Bohuslän, der mördande, sköflande och brännande hejdlöst egde rum.

Magnus Ladulås' söner hertigarne Erik och Waldemar härjade 1304 i Westergötland ock på Dal, hvarefter de anlade Dalaborg sedan Dal intagits.

Denna gränsort sköflades under konung Albrechts tid.

Henr. Bielche gjorde 1644 tre fruktlösa anfall på Wenersborg och dess skans, som tappert försvarades af P. Lillie.

1788 hade Wenersborg inqvartering af 1,310 man som skulle göra motstånd emot Norska styrkan. Men Mansback kom med öfvermagt, inryckte i Wenersborg och tog dervarande magazin, sedan staden blifvit utrymd af de flyende som afbrände bron öfver Göta Elf.

1719 och 1720 svåra inqvarteringar i följe af fiendtliga förhållanden till Norge.

1808 vargering och Landtvärn.

1811 och 1812 uppsattes *förstärkningsmanskapet*. Gamla handlingar härom i Tunhems pastorsarkiv upplysa att af alla mellan 20 och 45 års ålder varande manbare *hemmasöner* och *drängar*, samt *torpare, sågare* och *mjölnare* derest de voro ogifte eller gifte, men barnlöse, äfvensom *tjenstlöse karlar* skulle bildas lottlag hvardera bestående af 28 personer och i hvarje sådant lag skulle utlottning ega rum. Lottlaget egde rätt att lega någon viss. Legan var 50 Rdr Rigsg., som garanterades af församlingen, men lottlaget kunde få öfverenskomma med den legde om legan.

Sabbaten har af ålder hållits i helgd och år 1751 beslutades inom Björke att den som om lördagen har groft arbete ute på marken eller gjorde resor på söndagen skulle plikta två daler, hvarförutan gästabud på lördagen förbjöds vid vite af fem daler.

Enahanda förbud skedde på flera andra ställen i Stiftet vid denna tiden. I Gudhem skulle bötas 8 öre, om man icke gick af arbetet när det ringde kl. 6 på lördags e. m.

Pest och andra smittosamma sjukdomar hafva vissa tider rätt alvarsamt hemsökt befolkningen i Wäne.

Åren 1771, 1772 och 1773, äfven 1781 och 1782 grasserade svår röd-

sot och enligt Konungens Befhds påbud hemköptes, på kyrkokassornes bekostnad, medikamenter från apoteken i Göteborg och Wenersborg, och i sockenstämmorna förmanades folket att akta sig för omogen säd och att "väl salta i det som bakades och kokades samt att röka i husen med enris". Aren 1768, 1769, 1777, 1778 och 1779 utgjorde kopporna en "stark farsot", hvilken sjukdom liksom rödsoten rätt ofta infunnit sig. Den senare, hvilken 1808 visade sig ganska svår i Westergötland var det ingalunda minst inom Wäne härad. Koleran, som 1834 ganska svårt hemsökte vårt land, bortryckte, utom det den skördade i Wenersborg och på Trollhättan, äfven väl på landsbygden deromkring en ganska stor mängd af befolkningen, synnerligast barn och ålderstigna personer. Den har sedermera tett sig här i orten under åren 1857, 1858 och rätt alvarsamt på senhösten 1866, ehuru ingen gång med sådan framfart som 1834. Åren 1857 och 1858 infann sig äfven rödsot och bortryckte ganska många personer. År 1861 afledo flera barn i kikhosta, enligt hvad kyrkoböckerna nämna.

Från utdelningen av 1982 års kulturstipendium

Fr. v. kommunfullmäktiges ordf. Hilding Johansson, kulturstipendiaterna Erik Adamson, Åsa Jacobsson och Hugo Klang.

Foto: Lennart Nyholm, ELA

Apotekare i Trollhättan

Förteckning uppgjord av Arne Arodell med stöd av uppgifter från bl. a. apotekaren Karl-Olof Hedin och bokverket "Sveriges apotekarhistoria",

Privilegium tiden	Namn	Levnadstid
1862—1894	Fredrik Gotthard Björklund	1799—1894
1894—1903	Carl Axel Leth	1845—1903
1903—1910	Sven Daniel Chrigström	1849—1910
1910—1919	Pehr Otto Andrell	1854—1919
1919—1930	Carl C:son Elmstedt	1860—1948
1930—1940	Ernst Settergren	1871—1943
1940—1949	Ragnar Lindh	1882—1965
1949—1951	Eber Öhrn	1895—1951
1952—1961	Anna Schenson	1894—
1962—1970	Carl Gustaf Sjöblom	1907—1970
1970—	Karl-Olof Hedin	1918—

Apoteken i Trollhättan

Förteckning uppgjord av Arne Arodell.

Tiden	Gatuadress	Tomt nr
1862—1867	Storgatan 31	Sjöfrun *1* (Telebutikens tomt)
1867—1896	Storgatan 40	Neptun *3* (f. d. Kjällgrens tomt)
1896—1952	Storgatan 39	Bore *6*, nu *10*
1952—1982	Kungsgatan 41	Venus *7*
1982—	Kungsgatan 57	Trollet *9* (Apotekshuset)

Om de båda första apotekarna

FREDRIK GOTTHARD BJÖRKLUND (1799—1894) hade finländsk anknytning och utgav i sin ungdom en del skrifter, däribland Blomspråk eller blommornas betydelse efter finska runor (1831), Handbok för farmaceuter (1835), och Handbok i farmakologi för veterinärer (1868).

Han blev också känd för sin blodigelsbalja, som han inventerade 1840 och för vilken han 1871 fick pris. — År 1862 sålde han sådana i Trollhättans nyöppnade apotek för 50 öre styck.

Enligt vad Werner Johnsson funnit i tidningsannonser från det året sålde Björklund — utöver sedvanliga apoteksvaror — också "Eau de Cologne, Hårolja, Rökljus, Turkiskt rökpulver, Kina-pomada, Hårväxtpomada, Olecream, Mandelkli, Tandpulver, Kylspirituosa, Frostsalva, Fläckvatten,

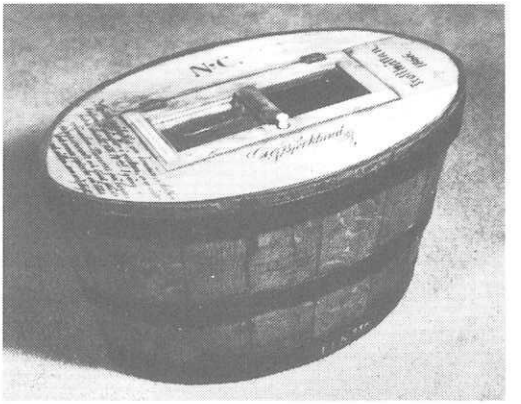

Blodigelsbalja från år 1862.

Cosmetic, Diamantkitt, Persiskt insektspulver, Gelatin, Dubbelättika, Polityrsprit och Copalfernissa". I mars 1863 tillkommer "Guttaperca, Giktvatten, Giktpåsar, Blanksvärta och Pressjäst".
Ytterligare ett halvår senare kommer en ny annons: Köksmortlar, smöraskar, brevpressar av sandsten, syltburkar, Jones amerikanska lampor med fotogenolja — vilket var en absolut nyhet för orten — Hjerpes patenterade tändstickor, fullkomligt fosforfria och oskadliga, fotogen-, solar- och paraffinolja samt Mohrs luktmedel mot "svindeldåningar". Ett par år senare reklamerade han för sina goda Havannacigarrer och sålde i kommission en "utmärkt god ost av Ryholms tillverkning här i orten ... för 50 öre skålpundet (1:10 kr pr kg), ansjovis i burkar och Linköpingsprostinnans julkorv".
Björklund beskrives som en snäll och artig herre med god humor och utpräglat sinne för punktlighet. Han tog sina promenader så regelbundet, att man kunde ställa klockan efter dem. — Precis kl 6 på eftermiddagen skulle han ha den första toddyn!
Bland Björklunds barn märkes särskilt de bland äldre trollhättebor välkända döttrarna Elomir (1836—1928) och Ellinor (1842—1935).

CARL AXEL LETH (1894—1903) kom år 1887 hit som föreståndare för Trollhättans apotek. Björklund var då 88 år gammal. Vid dennes död år 1894 fick Leth övertaga privilegiet. Han byggde då det stora tegelhuset Storgatan 39, Bore 6, som blev färdigt 1896. Apoteket och Sparbanken disponerade sedan under ungefär ett halft sekel var sin hälft av bottenvåningen.

Leth var en tid ordförande i hälsovårdsnämnden, ledamot av kommunalnämnden och kyrkorådet, ledamot av Arbetarföreningens föreläsningsinstitut och i kommittén för utredning av frågan om sökande av stadsrättigheter.

År 1903 erhöll Leth privilegium på apoteket i Växjö. När han just rest ned dit för att inventera det apotek han skulle emottaga, avled han hastigt i hjärtförlamning.

Å Apoteket i Trollhättan

finnes ständigt lager af alla brukliga **Läskedrycker**, såsom: **Sockerdricka, Ananas-, Apelsin-** och **Hallonlimonad, Champagnedricka, Apollinaris-, Selters-** och **Vichy-vatten**; äkta och konstgjorda **Helsovatten; Amykos, Aseptol, Azymol, Gahnelit, Stomatol, Vademecum; Hygieniska tvålar** (såsom Aseptin-, Glycerin-, Ichtyol-, Karbolsyre-, Lanolin-, Pimpstens-, Salicylsyre- och Tjärtvål m. fl.; Eau de Cologne & Parfymer flera slag; Smörfärg, Ostfärg & Ostlöpe-extrakt: **Bräckband** (många slag), **Katetrar, Diflaskor & Dinappar, Sprutor** af alla brukliga slag, **Koppglas & Lansetter, Sköljkannor, Slangar** af kautschuk, **Spottkoppar, Stickbäcken, Suspensoirer, Termometrar, Uringlas** m. fl. sjukvårdsartiklar; **Förbandsartiklar** af alla sorter, såsom de olika slagen af **Bindor, Bomull** och **Gaztyg, Oljeduk, Guttaperkataft. Battist** m. m., m. m.

Obs.! På läskedryckerna stor rabatt till återförsäljare!

Apoteket i Trollhättan.

Lilla Edets

Spirituosamagasin,

Lilla Edet.

Rekommenderar sitt välsorterade lager af

Spirituosa och Viner.

***Bränvin* till dagens billigaste priser.**

10 % rabatt lämnas å Cognac, Punsch och Vin, vid köp af minst 12 1/1-buteljer.

En annonssida ur 1902 års almanack utgiven av Eduard Peterssons Bokhandel, Trollhättan.

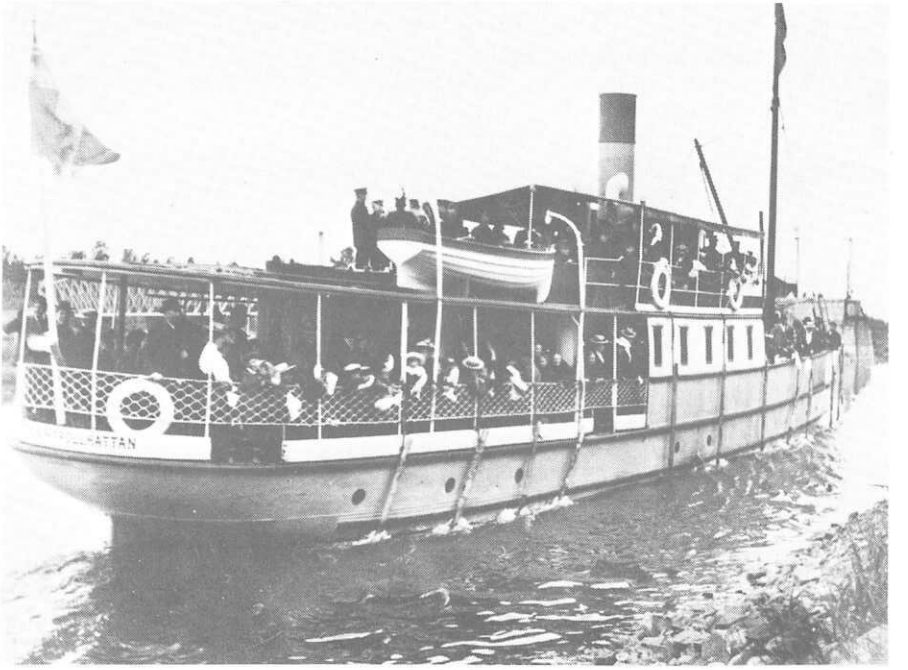

Ångaren "Turisten" på "lustresa".

Lustresan — av John Börjesson

Teckningar av Erik Wengström

Det skulle bli lustresa, (och J. A. Wickelgren var arrangör),
med musik ombord och arrangemanger som sig bör.
Jag minns inte om det var till Vänersnäs eller Sikhall,
men nån stans vid Vänern var det i alla fall.
För min del var det första gången jag beträdde stora vida världen
och jag gladde mig omåttligt åt denna färden.
Och minst två timmar före den utsatta ti'a,
var det jag som kuta utför Melinsli'a.

Det var allt fler än jag som haft svårt för att söva,
Daniel Falberg stod söndagsklädd och fin framför sin stöva,
han och Brita skulle också med.

Och Brita for som en osalig ande däruppe på kullen, misskunna oss,
grisen får vi också ge,
men då var jag redan förbi Källebackarns, Skogsbergs, Rullarns och
Andreases ma,
åh, vad det går fort och lätt när man ä' gla'.
Vid Barkebacken satt Kalle Blom och berättade sina otroliga
historier, för Linners Emil som tvivlande hörde på,
hur doktorn tog ut bägge ögona pån och la på en tallrik och hur han,
den arma vasen,
fick sitta där och titta på.
Slaktare Larsson, garvare Hällgren och Bolin
stod vid Ossians och diskuterade vädret med högallvarlig min,
Larsson undrade väl om det kunde vara nå'n res'k,
att ge sig iväg till Örefesk.
Fredrik på Stallbacka var nere och spola vursten och vattna Pella,
dä' minns i la' den gula märra, den där snälla.
Och där — där låg Necken, så nyputsader och finer
med flaggorna i topp och allting är så det skiner.
Med bredvid låg gamla Olof Trätälja, re'n ynklig att skåda,
Skepparn försökte att få Koempen och Svala att mönstra på denna låda.
Seglarn från de sju haven, Viktor Arvidsson, berättar någonting från
Soerabaja,
så Ladde-Viktor, Rasmuss och Laffa,
stod där alldeles paffa.
Nu kom Verner Håkansson och Karis-Emil med trummorna
och trängde sig fram mellan matsäckskorgar och gummorna.
När hela musiken var kommen, hann Wennergern bara säja ett, två,
så brassa dom på.
Tutarns Erik blåste ett solo i basunen,
så sömntutorna trilla handlöst ur paulunen.
När sen dom andra klämde i så mycket dom orka,
så var det så det dallra i environgerna,
så långt upp i Kerten, börja gubbarna treva efter kalsongerna,
mot detta hade Jerikos basuner kammat noll,
så Repslagarn såg efter om han hade brandlurn i behåll.
Sen titta kapten Jönsson och Wickelgren på klockorna
och kapten drog i blåsa så det dura i dockorna,
loss för och akter och sen bar det å
och alla nie knopena släppte han på,
det var så flôttarna stod på kant efter banken
och Petter Harling hötte med åran åt fanken.
Och Jönsson hälsa med ena näven åt Bernhard vid bro'a
och åt Karl i Lunnen med den andra kloa.
Vid mjölbrygga låg Strömkarlen och röckte ilsket i trossen,
så Ottos Karl ropa: Tänker Du röcka lossen?

Sen klämde musiken i en bite för Anders på öja,
men kapten kunde inte dröja,
utan började blåsa för slussa vid Kullen,
så Wennergeren sa, nu tänker fanstyget blåsa ikullen.
Men nu börja bekymren, Vänern kan allt vara en stygg en,
och Malje breing gick med vita gäss på ryggen.
Daniel sa': Hör Du mor,
det var kanske allt dumt att vi for?
Men då hade hon redan börjat plocka fram vad hon hade i korgen,
mat ska' vi ha. Tids nog med den sorgen.
Och ägg och smörgås hon till Daniel skicka
och han tog sej en rejäler klunk utå Nisse Larssons dricka.
Gropebron och Vassbotten var det stora okända,
men ännu hade vi inte lust att vända.
Men i Vänersborg tog vi lots ombord och redan då blev vi nog litet bleka,
neej ska' man vara på sjön, ska det vara i Andreases ma
i en fastlåster eka.

Redan vid Dalbolandet börja för mången ett kval,
den stora Necken var ju bara ett skal,
Vänern är ju stor som det största hav,
den måtta la i Jösse namn inte bli våran grav.
Fast Daniel vart vid Kanalbolaget i mest hela si ti,
så va han allt sjukare än vi,
blek men behärskad han luta sig över sjön,
nu ska' fesken få sin lön.
Men Brita som tänkte på äggen och den andra go'a spisen
höll förklät under hakan på'n och sa: Daniel, Daniel,
tänk på grisen!
Hur det va' så kom vi allt fram med livet i behåll,
vid bryggan spelade musiken opp och inte gick den biten i moll.
Se'n var det fest med kaffeservering i hagen
och det gick muntert till hela dagen.
Karl i Mossen och Svante de svarade för muntrationen,
Harmonia och en präst för den mera värdiga tonen.
Och innan vi visste ordet å, så börja' solen smått att dala,
och det var tid att tänka på hemresekvala,
men hemåt går det alltid bättre i regel,
och nu låg ju Vänern blanker som en spegel.
Necken var som en häst som längta hem till stallet,
det skumma vitt kring fören på'n precis som hemma i fallet.
När vi se'n kom ut där hemma i älva,
då tyckte vi allt att vi hade vackert själva,
Nygård och Onsjö de låg där så ståtliga och granna
och då var vi ju nästan hemma vid stranna.
När mitt framför Elfhög vi var,

reste Daniel på sig och titta, joo, stöva ligger allt kvar.
Vi pojkar rätta till stuken på perka,
vi kände oss nästan som vi hade var't i Amerka.
Det vinkades både från banken och båten,
alla va' glada till och med Bengtsson vid broa' såg ut att vara belåten.

* * *

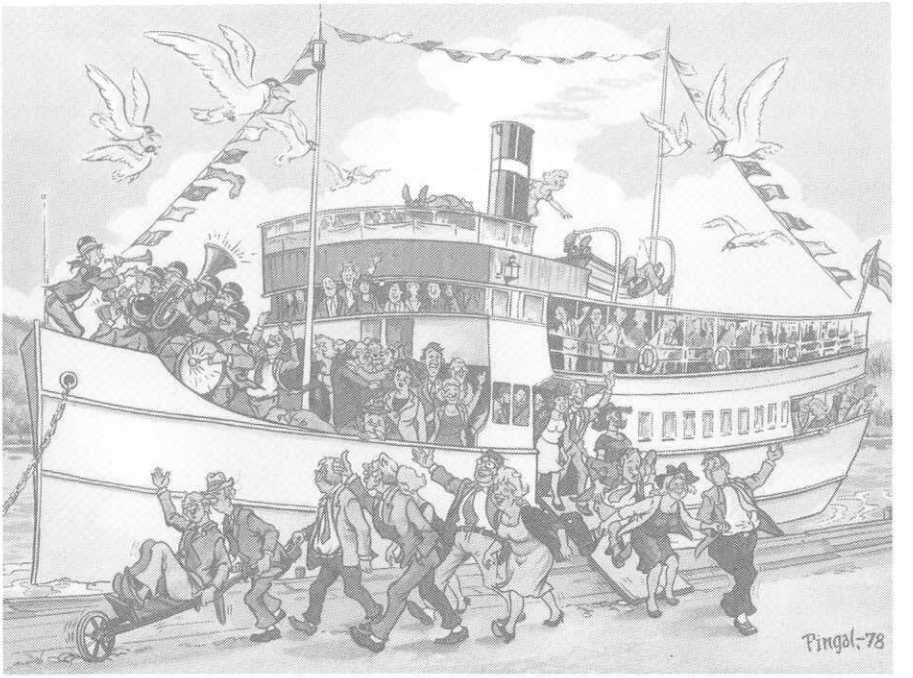

Konstnären Lars Carlssons ("Fingal") skämtsamma syn på Trollhätte-Gillets "lustresa" 1978.

Det var en äldre man här i staden, som var instämd till tinget av en äldre dam. Knappt var målet avdömt förrän han åter blev instämd för en annan sak av samma gamla dam. Häradshövding Colléen satt ordförande.

Colléen: Jaså ni är här nu igen.

Den anklagade: Ja nådig domarn, ja är dä.

Colléen: Å det är samma käranden som förra gången.

Den anklagade: Ja, nådig domarn, de är samma käringa, de är samma käringa!!!

Karl Johans torg.

Strövtåg på gamla Trollhätte Strand (3)

— Av fil. mag. Werner Johnsson —

(Urspr. publ. i Tidn. Trollhättan 1963)

Från Trollhätte Värdshus till Gyllenhakes smedja

Den *första egentliga bebyggelsen* i Trollhättan skedde utmed älven. Invid dess forsar och fall anlades kvarnar och sågar och i anslutning till dem små sågarhus. På Önan är Lunnekvarnen belagd från 1630-talet. På stranden invid kv. Näcken och på öarna därutanför fanns redan på 1600-talet en viss bebyggelse. Landsvägen från Tunhem ledde dit ned med en väg i nuvarande Garvaregatan. I början av 1700-talet var här tydligen ett centrum, eftersom gästgivaregården förlades hit, den första i Dahlbergs hage, nuvarande Kanaltorget, omkring 1748 flyttad till *Hillerströms hus* i kv. Näcken (nu Skolgatan 2). Huset köpte kommunen för några år sedan av C. H. Andersins dödsbo.

Från *mitten av 1700-talet* blir platsen vid de stora fallens början, nuvarande *Karl Johans torg*, samhällets centrum. Även här har funnits tidig bebyggelse. På Kettil Classons karta 1654 är här "Quarnstuer" utmärkta. Än mer markant blir detta, sedan Kafledammen byggts under det första slussbygget. Den blev färdig 1751 och på den uppfördes den tidens största

sågar i Trollhättan, de Finbladiga sågarna nr 1 och 2. 1795 flyttade gästgiveriet hit från Hillerströms hus och i början av 1830-talet var det nya värdshuset färdigt att tagas i bruk.

Det är därför inte underligt att man här finner den tätaste bebyggelsen i samhället i början av 1800-talet. Hela nuvarande Karl Johans torg, "Tårtan", var tätt bebyggt. Här låg några av gästgiveriets uthus såsom ladugården, som utom bås för kor innehöll stall, stallkammare, vagn- och redskapsbod, och bakom den svinhus, vedbod och andra uthus. Vidare fanns här flera boningshus: Holmen, Tidblads, Pölen och längst upp mot nuvarande stadsbiblioteket Phistoletts, så kallat efter innehavaren på 1850-talet skräddaren Olaus Svensson från Åsaka, som fått detta öknamn. På 1870-talet revs det mesta av denna bebyggelse. 1901 försvann det sista huset, Phistolettens. På "Spån" och det senare allt större torget hölls från 1849 varje vecka torgdagar och från början av 1860-talet den årliga marknaden i oktober.

Bredvid värdshuset åt norr

låg den tidens främsta privatbyggnad, det Jochnickska huset, byggt 1803 av *David Jochnick*. Som den Jochnickska familjen var samhällets förnämsta under de första årtiondena av 1800-talet vid sidan av Slussbolagets direktörer och tjänstemän, kan den förtjäna att närmare presenteras.

Släkten är av tysk ursprung. Johan David Jochnick inflyttade från Danzig till Sverige och bosatte sig i Eskilstuna, där han blev borgare. Sonen David, som var född 1747, kom 1770 till Trollhättan som materialvakt vid Trollhätte Slussverksbolag med en årslön av 200 dlr Smt. Han blev senare materialskrivare men avgick från denna befattning 1794. Han skaffade sig emellertid åtskilliga inkomster vid sidan av sitt arbete i Slussverksbolagets tjänst. Redan 1774 arrenderade han en mjölkvarn vid Kafledammen för 300 dlr smt per år. Han förvärvade Malöga såg på västra Gullöfallet, som sysselsatte två sågare och två "dagakarlar" och alltså efter dåtida förhållanden var ett rätt betydande företag. 1779 arrenderade han Kaflekvarnarna som senare användes till cementkvarn. 1780 byggde han ett större hus invid nuvarande Klaffbroarna. På 1780-talet arrenderade han tillsammans med häradsskrivare Johan Ryding flera egendomar. 1789 köpte han 1/2 mtl Åker, som han två år senare sålde till Trollhätte Brobolag. 1794 förvärvade han Källstorp och Knorren, vilka förblev inom hans familj ända in på 1850-talet. Samma år arrenderade han Stora och

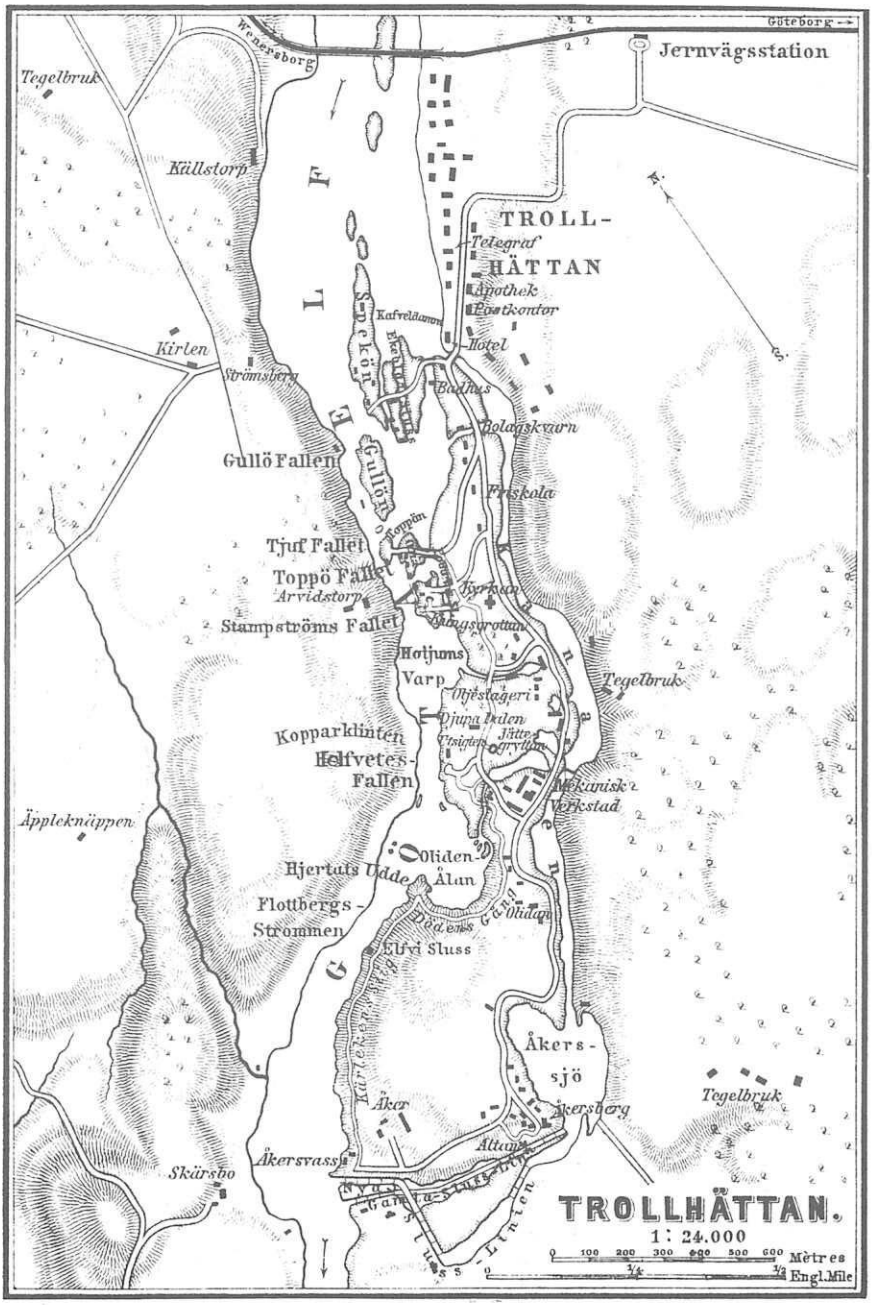
Göteborg
Jernvägsstation
Wenersborg
Tegelbruk
Källstorp
TROLL-
HÄTTAN
Telegraf
Apothek
Postkontor
Hotel
Kafveldamm
Kirlen
Strömsberg
Badhus
Holagskvarn
Gullö Fallen
Gullön
Folkskola
Tjuf Fallet
Toppö Fallet
Arvidstorp
Stampströms Fallet
Höljums
Varp
Tegelbruk
Djupa Dalen
Kopparklinten
Helfvetes-
Fallen
Mekanisk
Verkstad
Äppleknäppen
Oliden
Ålan
Hjertuts Udde
Flottbergs-
Strömmen
Elfvi Sluss
Åkers-
sjö
Åker
Åkersborg
Tegelbruk
Åkersvass
Skärsbo
TROLLHÄTTAN.
1 : 24.000
Mètres
Engl. Mile

1887.

Lilla Håjum o. s. v. Att han var en av de mest betrodda männen i dåtidens Trollhättan visas av att då Kungl. Maj:t remitterade det Antonssonska förslaget om slussled förbi Trollhättefallen 1792, insattes han i den kommitté, som skulle behandla förslaget. Dess ordförande var landshövding Fredrik Liljehorn och medlemmar utom Jochnick, Slussverkets mekanikus direktör Elias Schveder, lagman Reinhold Antonsson och kapten von Törne med borgmästaren i Vänersborg Olof Lindqvist som sekreterare.

Då slussbygget skulle sättas i gång, fann direktionen att man icke kunde reda sig med det gamla gästgiveriet i Hillerströms hus utan måste bygga ett nytt, som bättre svarade mot de större krav som restes, icke minst från direktionens sida. David Jochnick erbjöd sig då att bygga ett sådant, om han fick bestrida gästgiverihållningen, vilket beviljades.1795 byggde han så gästgiveribyggnaden i nuvarande kv. Parken, senare doktorsbostaden, som revs 1868. Samma år överlät han dock arrendet av gästgiveriet.

Han var ombud för Trollhätte Brobolag och hade uppsikt över körslorna på träbron. Under början av 1800-talet var han faktor d. v. s. disponent vid Finbladiga sågarna nr 1 och 2, som då arrenderades av grosshandlare N. F. Wahlberg i Göteborg. Under slussbygget hade han sprängningen av trafikkanalen mellan Saras hage och Rosells på entreprenad.

Uppräkningen av David Jochnicks engagement kan fortsättas länge än men det sagda torde visa att han var en synnerligen driftig och energisk man, som gjorde en betydande insats i Trollhättan under årtiondena kring sekelskiftet 1800. Men han var också en man som visste sitt värde och som icke alltid var så lätt att komma överens med, helst som han hade ett häftigt temperament. Hans kontroverser med en annan hetlevrad herre, Peter P. Bagge på Nygård, direktör i Slussbolaget, är uppfriskande att ta del av, men det hör strängt taget inte hit utan är en annan historia. Då han dog 1821 efterlämnade han en förmögenhet på inemot miljonen i nutida penningvärde.

1803 uppförde han det Jochnickska huset

på platsen för 1916 års stadshus (nuvarande stadshusets plats). Området här omedelbart vid de stora fallens början blev, sedan Antonssonska träbron anlagts, lossnings- och lastningsplats för skutorna på älven. Det kallades också 1780 Nya Lastageplatsen, och järnbodar och en järnvåg uppfördes här. Då kanalen var färdig att tagas i bruk, revs dessa och på deras plats byggde David Jochnick sitt nya hus. Marken var ojämn så att

huset var 14 alnar högt åt älven och 7 alnar åt torget. Åt det senare hållet var det en våning med frontespis och åt älven två våningar. Det innehöll på n. b. förstuga och sex rum och 1 tr. upp fyra rum. För rummens inredning hänvisas till "Stranna och Strannas barn" där en beskrivning finns. Redan 1795 hade Jochnick dock på tomten uppfört en träbyggnad som sedan förbands med manbyggnaden. Här fanns kök, bagarstuga samt pig- och drängkamrar. 1805 byggde han ytterligare en flygel, ett korsvirkeshus där bryggstuga, hönshus, hemlighus m. m. inrymdes. I Svan 5 hade han magasin och ladugård och hans kor betade "på skogen" d. v. s. nuvarande Kungsgatan och Drottningtorget.

David Jochnick gifte sig 1780 med Maria Kartberg, dotter till förvaltare Jonas Kartberg på Kollerö bruk. De hade fem söner. Den andre sonen Jonas blev militär och bevistade fälttågen i Pommern 1805—07, Norge 1808—09 och Tyskland 1813. Han blev överstelöjtnant vid Skaraborgs regemente och slutade som överste i armén 1829. 1822 adlades han under namnet af Jochnick och släkten lever ännu kvar.

Den fjärde sonen Samuel blev häradshövding och kämnärspreses i Vänersborg men dog tidigt. Yngste sonen David var bosatt i Göteborg och kommissionär för Trollhätte sågverk. Även han dog ung, 1830. Äldste sonen Carl-Johan var född på Källstorp 1781. Han hade fått minst av den Jochnickska energien och hade det trassligt med sina affärer. Av hans efterkommande finns många kvar bl. a. i Lilla Edet och Sjuntorp.

Grand Hotel, sett från kanalsidan. Till vänster är utbyggnaden, som kallades "Glas-skåpet".

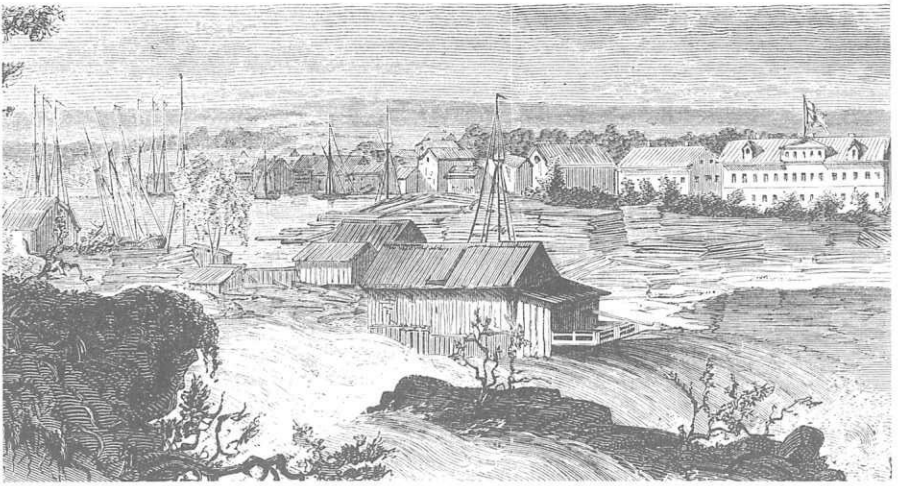

DEN GAMLA SÅGARBYN

Det börja så smått med en skvaltkvarn och såg
vid de brusande strömmarnas strand.
Men snart kom det män med en brinnande håg,
män med kunskap och kraft i sin hand.

Turbiner och lok ifrån Nydqvists fabrik
blev en början till storindustrin.
Alltmer försvann våra falls romantik,
inför nyttan av jobb vid maskin.

Folk byggde små stugor invid vår kanal
och på Mossen bland kullar och berg.
Hur husen skall målas kom aldrig på tal,
de blev grå — pengar fanns ej till färg.

Det var fattigt och armt förr i Sågarbyn,
folk fick vända på slantarna mest.
Inte heller kom det manna från skyn,
nöden ofta i stället var gäst.

Ingen handelsbutik fanns det fordom här,
ingen marknad på Spåns lilla torg.
För allt vi behövde ta hem från affär
fick vi köpa ifrån Vänersborg.

Små krogar det fanns här, men ingen butik
där man kunde få köpa sin mat.
Då startade Äberg en bod helt unik,
och "Föreninga" blev en pirat.

Ja, Äberg nog var en sjusärdeles präst,
snäll och hjälpsam och god mot envar.
En herde för fåren i vardag och fest.
Fastän kortväxt, en rese, en karl.

Till Äberg kom folk för att fråga om allt
och få råd i bekymmer och sorg.
När fattiga stackare satt här och svalt
fick de mat genom Äbergs försorg.

Han grundade också en Sparbank i byn
med kontor uti prästgårdens rum.
Han var ju för byfolket som en försyn
och han räddade många från slum.

Nu firar vi Sparbankens etthundra år,
den är stötta för hus och för hem.
Till dem som där jobbat nu tankarna går,
och nu tacka vi varmt alla dem!

Karl på Spångata

Skriven till Trollhättans Sparbanks 100-årsjubileum.

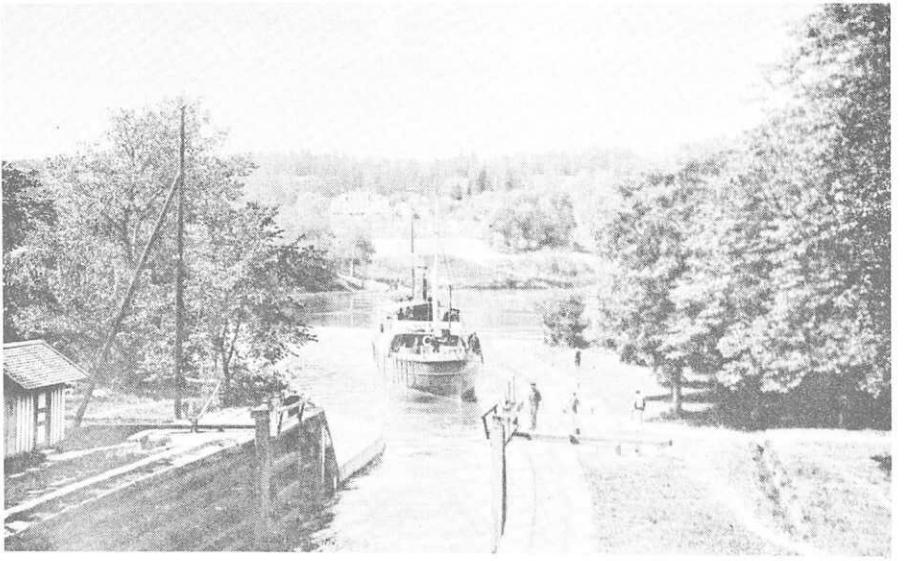

Båttrafik i Göta älv och Trollhätte kanal

— Av Stig Hallberg —

Första slussen i Göta älv byggdes vid fallet i Lilla Edet och blev färdig år 1607. Den förstördes flera gånger vid skövling i samband med gränsfejderna med dansken. På uppgång kunde båtarna gå fram till fallet vid Åkerström. Där lossades lasten och fraktades vidare med häst och kärra på Edsvägen till Brätte vid Vassbotten, ca 12 km.

Trafikomfattning: åren	1655—1700	c:a	550	båtar	per	år
	1701—1730	„	840	„	„	„
	1731—1760	„	950	„	„	„
	1761—1800	„	1100	„	„	„

900 hästar var verksamma här under 1770—1780.

Under 1770-talet byggdes slussar vid fallet i Åkerström och vid Brinkebergskulle i Karls grav. De togs i bruk åren 1778—1779.

Båtarna kunde nu passera fallet i Åkerström upp till Åkersvass (nedanför slussarna i Trollhättan). Båtarna som gick i Vänern, kunde passera Karls grav och gå till Kafledammen i Trollhättan (vid Klaffbron). Godset drogs på kärror 2,4 km emellan Åkersvass och Klaffbron på den s. k. Antonssonska träbron under åren 1780—1800.

Trollhätte Canal- och Slussverks bolag byggde kanal och slussar i Trollhättan under åren 1794—1800. Arbetsledare var Erik Nordevall. Kanalen invigdes den 14 augusti 1800.

Nya Trollhätte kanalbolag köpte senare kanalen och byggde nya slussar. De breddade och fördjupade kanalen till samma storlek som Göta kanal. Majoren Nils Ericson ledde arbetena, som blev klara år 1844. Båda kanalerna var i drift till 1916.

Staten köpte Nya Trollhätte kanalbolag med anläggningar år 1905. En ny kanal började byggas 1910 och blev klar år 1916. Det statliga verket hette Kungl. Trollhätte Kanal och vattenverk, men omdöptes senare till Kungl. Vattenfallsstyrelsen med chef Vilhelm Hansen.

Kanalen är fortfarande i bruk, men har under åren fördjupats och nu sist en breddning och fördjupning under åren 1972—1975. Trafiken kan nu pågå året runt och en kraftig isbrytare "Ale" har därför anskaffats för isbrytning i Vänern.

Antal båtar	Antal ton	År	Ton per fartygsresa medeltal	Antal båtar	Antal ton	År	Ton per fartygsresa medeltal
419		1800		13.200	1.330.000	1910	100
2.000	40.000	1810	20	12.496	1.200.000	1917**	96
1.800	40.000	1820	20	13.600	1.130.000	1920	83
2.400	70.000	1830	30	16.230	1.837.000	1930	113
3.000	100.000	1840	34	15.733	2.532.000	1939	161
4.980	180.000	1845*	36	8.222	1.358.000	1940	165
6.100	270.000	1855	45	6.755	1.134.000	1943	167
6.900	300.000	1860	45	14.600	1.910.000	1950	130
6.900	400.000	1870	58	13.000	3.000.000	1960	230
6.300	450.000	1880	70	9.000	3.700.000	1970	411
8.300	600.000	1890	72	7.800	4.000.000	1974	513
9.900	900.000	1900	90	4.300	3.500.000	1980	814

* 1844 års kanal.
** 1916 års kanal.
Siffrorna är medeltal av året före och efter, ex. 1909, 1910, 1911.

I 1800 års kanal kunde båtarna lasta maximalt 140 ton, men mera normalt var lasten c:a 80 ton och mindre. I tabellen är alla resor inräknade, även tomresor, och därför blir medeltalet ton per resa endast 20 ton. I 1844 års

led var båtarna c:a 60 cm bredare och nästan en meter djupare och max.-lasten dubbelt så stor eller 280 ton. Steget var ännu större till 1916 års kanal, där max.lasten var c:a 2.000 ton på 4.0 meters djupgående. Båtarnas storlek är här 86×12,5 meter.

Tillåtet djupgående ökades på 1920-talet till 4.40 meter och till 4.60 meter år 1939. Lastförmågan steg då till 2.500 ton.

I början av 1970-talet ökades tillåten bredd från 12.50 till 13.0 meter och från den 1 oktober 1975 ökades tillåtet djupgående till 5.30 meter. Maximal lastförmåga steg nu till 3.500 ton, men så stor last förekommer ytterst sällan. 3.000 ton är mera normalt förekommande. När större fartyg tar större last minskar antalet båtresor under året. Medellastens storlek ökar kraftigt även på grund av att de mindre fartygen försvinner.

Postmästare i Trollhättan

Förteckning, upprättad år 1981 av *Arne Arodell* med välvilligt bistånd av i första hand postmästaren Olle Lindgren i Trollhättan och den tidigare trollhättebon, numera postmästaren i Skara, Bengt Bengtsson.

Tjänstetid	Tjänstetitel	Namn
1857—1861	Postexpeditör	Axel Lidberg
1861—1882	„	Carl Westerberg (med underlöjtnants namn, heder och värdighet)
1882—1884	Postmästare	Carl Westerberg
1884—1895	„	Oskar Jansson
1896—1907	„	Adolf Blomberg
1908—1920	„	Thomas Rönström
1920—1926	„	Alvar Enqvist
1926—1931	„	Karl-Fredrik Edner
1932—1938	„	Carl Everz
1938—1944	„	Einar Bengtsson
1944—1946	„	Sigfrid Ahlinder
1946—1953	„	Gunnar Helgegren
1954—1960	„	Brynolf Svensson
1960—1965	„	Ernst Nylén
1965—1981	„	Olle Lindgren
1981—	„	John Gustafsson

Postexpedition/-kontor i Trollhättan

Förteckning upprättad av Arne Arodell och Rolf Rhodin.

Tiden	Benämning	Gatuadress	Tomt nr
1857—1861	Postexpedition	Storgatan 50	Merkurius *5*, nu *9* (Sparbankstomten)
1861—1881	„	Storgatan 44	Merkurius *2* (tomten där Bråthéns damkonfektion legat)
1882—1894	Postkontor	Storgatan 44	Merkurius *2*
1894—1896	„	Storgatan 41	Bore *5*, nu *12* (Debora damkonfektion)
1896—1906	„	Storgatan 39	Bore *6* (t. v. i stora porten)
1907—1917	„	Torggatan 1 B	Trollet *3 A* (Brattwalls)
1917—1945	„	Kungsgatan 38	Tor *4* (Weibulls)
1945—1960	„	Polhemsgatan 4	Merkurius *10* (Televerket)
1960—	„	Spannmålsg 12	(nuvarande postkontoret Trollhättan 1)

Att vara anställd vid Posten kring sekelskiftet

— Av Arne Arodell —

De torra fakta, som redovisats i tabellerna ovan, bör om möjligt ges lite tidsfärg.

Bland Gustaf Lundéns efterlämnade tidningsklipp har återfunnits en artikel, som ger några glimtar från de postanställdas liv kring sekelskiftet. Postmästaren upplät åren 1894—96 ett rum i sin bostad i Krönleins hus, Storgatan 41, som tillfällig postlokal i avvaktan på att apotekare Leth skulle få sitt nya, stora stenhus färdigt vid Storgatan 39. Om förhållandena då och ett par årtionden framåt har redaktören Oskar Malmrot i Trollhättans annonsblad år 1929 gett några glimtar i en hyllningsartikel till den då 60-årige brevbäraren John Andersson. Malmrot skriver under rubriken "Årsgubbe":

Om vi stanna en stund inför postverket, så slår oss den kraftiga utveckling postkontoret på platsen undergått med åren. På *1890-talet* var det inrymt i Krönleinska huset, på nedre botten, i den lokal som nu innehaves av fröken Stina Ågrens affär. D. v. s. själva postkontoret disponerade blott ett rum intill förstugan. Det övriga var postmästarebostad. I postlokalen,

av ett bostadsrums ordinära storlek efter dåtida mått, tronade: pro primo postmästaren Oskar Jansson, flitig kommunalman, förståsigpåare på allt och synnerligen vältalig, pro sekundo fröken Ingeborg och något mer, sedermera postmästarinna i Grästorp; pro tertio Sven Lundberg, som blivit Trollhättan trogen och nu har någon posttitel, som berättigar till rang efter postmästaren. Dessa tre sutto i den ljusare delen av rummet. I den mörkare delen var genom en disk avskild en meterbred gång för postbesökande allmänheten.

Förbindelsen mellan postkontoret och yttervärlden uppehölls genom brevbärare Karl Wassenius, och var han utifrån sett den ende som dåtida postväsendet gav verkligt arbete. Han drog eller bar posten mellan postkontoret och järnvägsstationen, han deltog i sorteringen av posten till allmänheten. Sett från vår fackföreningsbegränsade tid vore Wassenius' arbetsuppgift outförbar. Men på den tiden var allt sådant där i sin linda. Därför hann Wassenius med sitt jobb. Slita fick han dock, både bittida och sent. Men glad och fryntlig var han desslikes.

Vi ha flera gånger förut givit uttryck för vår beundran för brevbärare Wassenius' arbetsprestation. Bestämt skulle han hunnit med hela nuvarande postverket!?

Emellertid var det redan då så visligt ordnat att varannan söndag var brevbärarens fridag. Lediga söndagen inryckte till en början apoteksdrängen Lindberg och, sedan han blivit borta under fisketur, dagens jubilar John Andersson.

Han hade sitt ordinarie arbete till en början hos Nydqvist & Holm och sedan å Krönleins bryggeri. Postsöndagen gav ett extra lönetillskott på 1 krona, en peng som man då satte värde på.

Hr Andersson fick emellertid alltmera fast fot inom postverket och blev 1897 anställd som ordinarie brevbärare. Lönen var först på 45 kronor i månaden och steg så småningom till 75 kronor.

Detta var ju litet att leva på, vadan extrainkomster ej försmåddes. Sådana erhölls bl. a. från hjälparbeten vid bryggeriet, från vedhuggning hos familjerna och — som likbärare. Hr Andersson hann under sin Trollhättetid med att bära 150 lik till sin vilostad, bland dem sådana samhällsdanare som Fischerssström, Leth, Wallström och doktor Andersson.

Under sina brevbäringsturer blev hr Andersson en dag satt i en situation, som visserligen var pinsam för vederbörande, men varur sedermera följde arbetsro och arbetsglädje för vår folkskola. När hr Andersson en dag kom

med post till östra skolan, hördes därifrån en pojkes illvrålande. Andersson kunde ej låta bli att öppna på dörren till oljudssalen. Och där såg han en lärare som höll och en som slog den skrikande pojken. Det blev ord och läkarebesiktning och ett stort protestmöte. Som visserligen ej omedelbart ledde till något, men som när överlärareperioden var slut förde hit folkskoleinspektör Hellner som skolans chef. Därmed hade man fått slut på en nervös tid i skolan. Därmed hade brevbärare John Andersson kanske gjort sitt livs stora gärning.

Vid Trollhättefallen ("Am Trollhättafall")

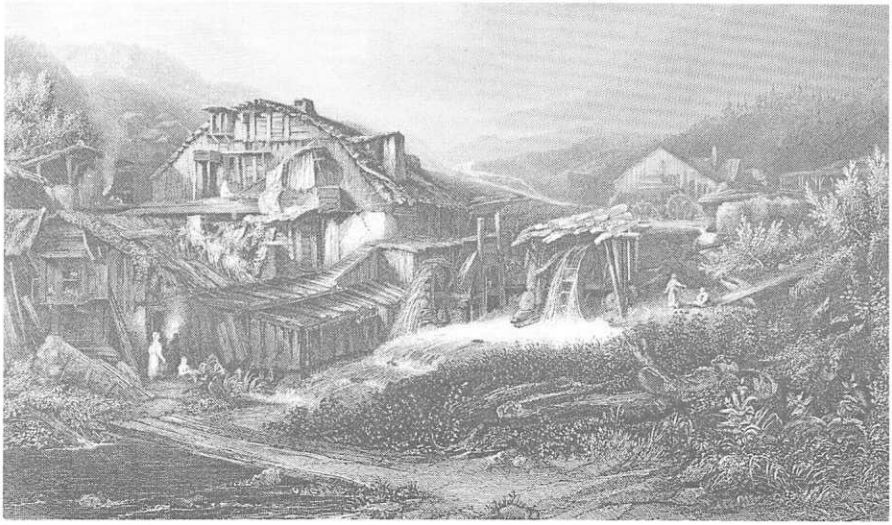

Bilden har föga gemensamt med hur det i verkligheten såg ut vid trollhättefallen! Under bilden återfinnes namnen Linke t. v. och Heawood t. h. Om *Linke* har vid efterforskning inget kunnat utrönas.

Thomas Heawood var en engelsk stålstickare, som omkring år 1850 var anställd vid Payneförlaget i *Leipzig*. Detta stålstick bör vara utfört av honom i Tyskland något tidigare enligt vad som utrönts vid Arne Arodells besök på Dörlings antikvariat i Hamburg. Detta stålstick har man där sett något ex. av tidigare, men det är ovanligt.

Den "rövarromantiska" stilen anses typisk för 1830–40-talen. Berömda är Ludwig Ritters illustrationer i samma stil till Bröderna Grimms sagor m. m. från denna tid.

Malgön med sågar. I mitten Ekeblads sluss från 1754. En fransk version, troligen från 1840-talet, tydligen "lånad" från svensken Johan Fredrik Martins etsning från omkr. 1800.

Några av Trollhättans första "industrier" – kvarnarna – med öar och vatten

— Av Rolf Rhodin —

Den geografiska namnforskningen måste förutom till den rent språkliga aspekten även ta hänsyn till historiska och topografiska faktorer, varför ortnamnforskningen ger tillfälle för den lokalhistoriskt intresserade lekmannen att framlägga sina synpunkter.

Den år 1902 tillsatta ortnamnskommittén kom 1906 med sitt första arbete, "Älvsborgs läns ortnamn", således även namnen i Väne härad. Under de år, som därefter gått, har vårt vetande om Trollhättans historia blivit avsevärt större, vilket ger oss möjlighet att i viss mån revidera ortnamnskommitténs förklaringar.

Trollhättans första "industrier" var kvarnarna. Ursprungligen var kvarn beteckningen för såväl mjöl- som sågkvarn. Det var konstruktionen av mekanismen, i ena fallet drivande en slingersåg, i andra en kvarnsten, som var avgörande. Mot slutet av 1600-talet och särskilt när 1700-talet börjat bands dock kvarn till mjölkvarn, medan sågkvarnen fick heta såg eller sågverk. Drivkraften var dock vattenkraften, som i de första vattenverken påverkade ett horisontellt liggande vattenhjul med upp i kvarnhuset gående

vertikal axel. Dessa kvarnar, skvaltkvarnarna eller skvaltorna, hade under medeltiden kommit till Norden — vattendrift vid mjölkvarnar finns i vårt land omnämnd i handlingar redan under 1100-talet. Det berättas, att den kraftfulle danske konungen Valdemar Atterdag låtit bygga många kvarnar i bäckar och åar, emedan han önskade att vattnet ej skulle "löbe i stranden uden först at hafve gjort landet gavn".

Ordet skvalta har samma betydelse som skvalpa, skvätta, stänka etc. och har uppkommit av att vattnet stod som en kaskad vid drivhjulet, skvalthjulet, då kvarnen var igång. Då hjulet låg under kvarnen, vid foten av denna, förekom, särskilt i officiella handlingar, även benämningen fotkvarn.

Namnet Trollhättan kommer enligt vårt hittillsvarande vetande första gången till synes år 1413. Sverige var vid den tiden i union med Danmark och Norge. På tronen satt Erik af Pommern (Erik XIII) — kanske vi bäst känner till hans fogde Jösse Eriksson mot vars framfart dalkarlarna under Engelbrekt reste sig på 1430-talet. I den år 1413 utgivna skatteboken förekommer många av unionsländernas ortnamn och bl. a. omtalas Ekholms slott med anteckningen att "hoos huset ligger Trollhätta quarn". I de krigiska tider, som då rådde, torde man kunna antaga kvarnens läge vara i slottets närhet, kanske på nuvarande Stallbackaön eller på fastlandets Stallbacka udde.

Sannolikt var kvarnen en skvaltkvarn.

1690-talets kvarnkommission

Närmare bekantskap med skvaltkvarnarna få vi först under 1600-talet. Den första någorlunda tillförlitliga kartan över trollhätteområdet är Kiettil Classon Felterus' karta från 1654. Den upptar 12 vattenverk, både mjöl- och sågkvarnar. Det är dock kvarnkommissionens protokoll från slutet av 1690-talet, som ger oss mer detaljerade besked om vattenverken. Kvarnkommissionerna hade tillkommit i varje län och utgjordes av landshövdingen och landskamreraren jämte häradshövdingen på platsen. Kommissionerna skulle utröna om "i de publique strömmar" alla kvarnar voro rätt skattelagda. Därvid skulle "rannsakas och dömas" om nya kvarnar tillkommit och om de malde ej blott för ägaren utan även "intog andras mäld" utan att därför erlägga skatt. Törhända hindrade nya kvarnar de äldre kvarnarna från att mala fullt, varigenom Kronan undandrogs en del skatt. Dessa rannsakningar torde kunna ses som en konsekvens av de vidlyftiga indragningarna (reduktionerna), vilka börjat i mitten av 1600-talet

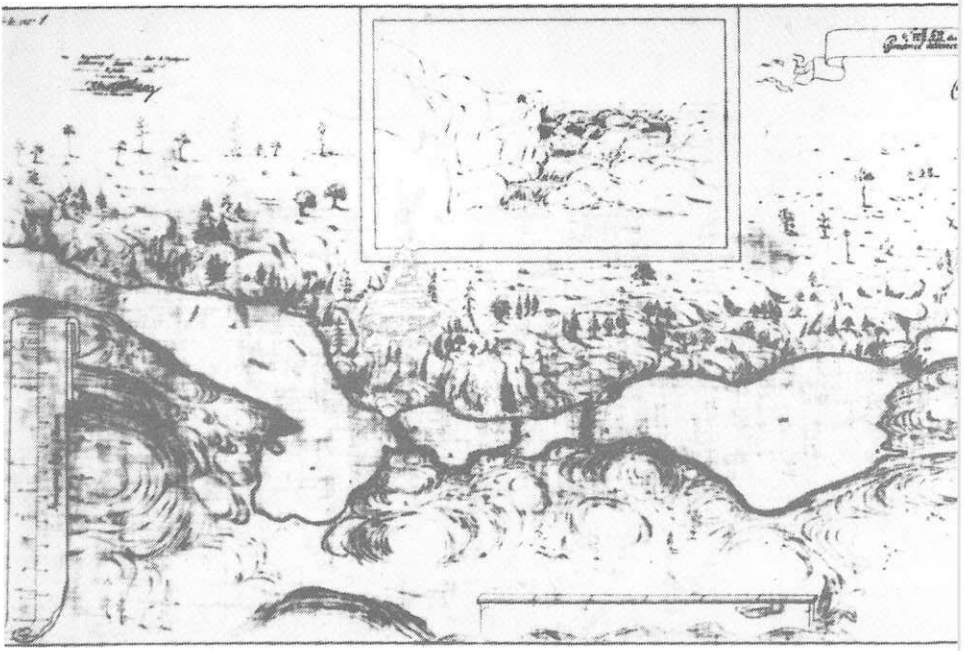

Fredrik Sixtu

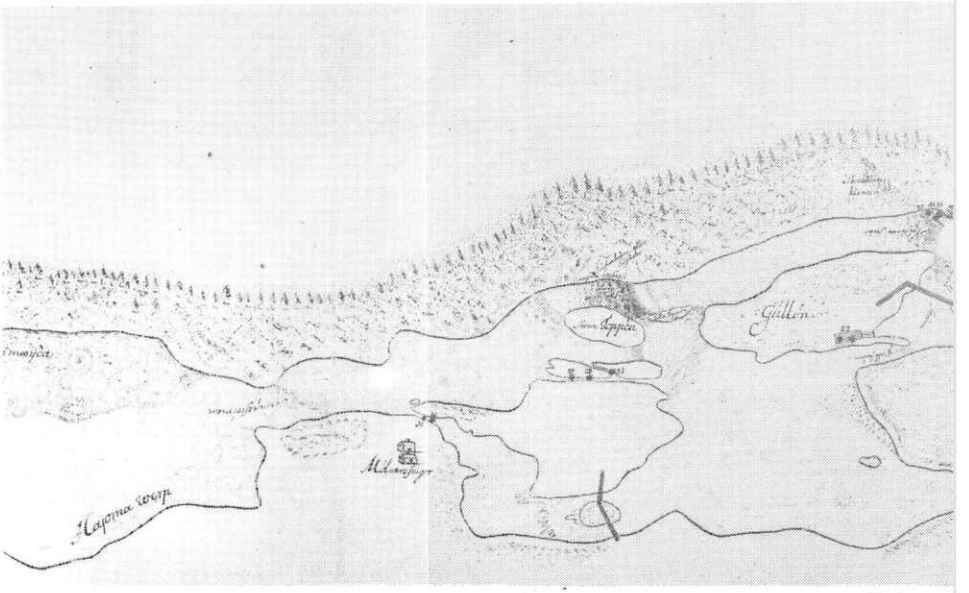

Wilhelm K

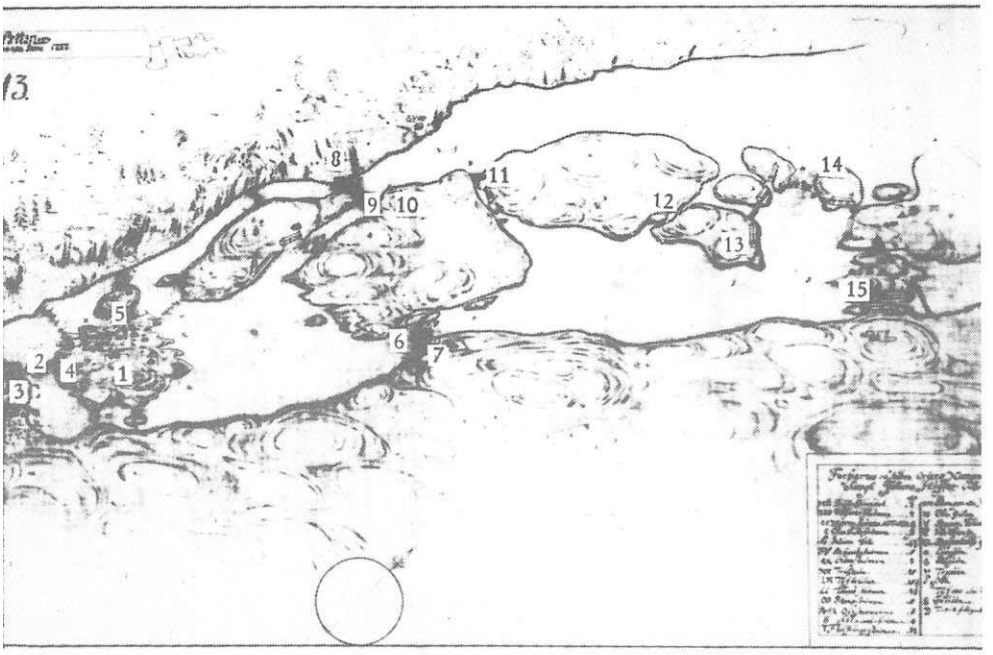

rta år 1688.

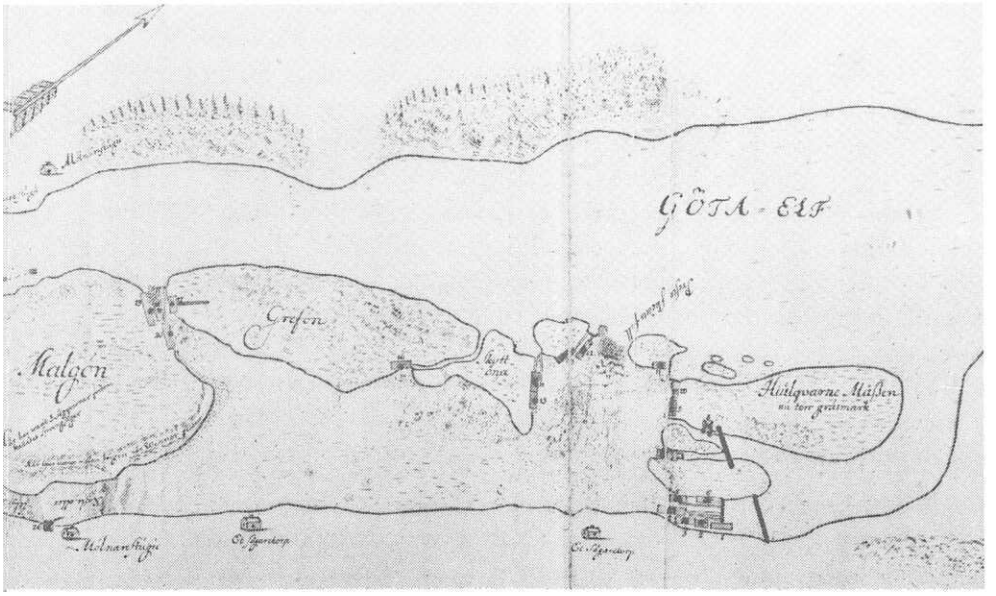

karta år 1714.

och framför allt fortsatte under Karl XI:s regering, syftande till att återtaga de gods, som under särskilt drottning Kristinas tid, lämnats adelsmännen. De många krigen hade ju bidragit till att Kronan fått stora ekonomiska problem, varför Kronan — precis som i dagens Sverige — måste söka efter inkomster.

Kvarnkommissionernas verksamhet stödde sig på ett Helgeandsholmens beslut 1282, d. v. s. ett riksdagsbeslut under Magnus Ladulås' tid, vilket skulle ha tillerkänt Kronan de s. k. grundregalena, d. v. s. skogsregale, bergsregale och vattenregale. Dessa regalen innebar äganderätten till allmänningskogar, större vattendrag samt malmstrecken. I mitten av 1800-talet kunde dock historikern Carl-Gustaf Styffe, som bl. a. skrivit om Sveriges första kanalbyggnader, visa, att Helgeandsholmens beslut varit en förfalskning. Emellertid nyskapades dessa grundregalen senare av Gustaf Vasa och hans söner. För Trollhättan är det intressant, att Helgeandsholmens beslut återkom i striden om trollhättefallen strax före sista sekelskiftet, vars resultat blev att de enskilda strandägarna E. L. Albert, Ernst Stridsberg och Gustaf de Laval gentemot Staten förlorade i Högsta domstolen 1901.

Sixtus' karta av år 1688

Kiettil Classon Felterus efterträddes 1684 som lantmätare av Fredrik Sixtus, vilken 1688 ritade den karta, som ger oss en god överblick över fallfåran och öarna på 1600-talet. Att för en i dag under 50 år varande trollhättebo förklara fallfårans utseende före Hojumstationens tillkomst för 40 år sedan kan vara svårt men med kartans hjälp får man dock en uppfattning om den nu på botten av fångdammen liggande Önan (1) med fallen runt om sig. Önan begränsades söderut av Tröskelfallet (2), strax norr om Hojumstationen, med en fallhöjd av 15 alnar, d. v. s. 9 meter. Vid Tröskelfallet låg dels den av Lundens gård ägda Lunnekvarn (3), dels Restads kvarn (4), den senare hörande till Forstenasläkten. Ägare till Forstena var under 1600-talets förra hälft fältmarskalken Lennart Torstenson, vilken 1647 av drottning Kristina förlänades grevetiteln. Under senare delen av seklet kom därför kvarnen att i regel kallas Grefekvarn — det var då sonen Anders, som ärvt titeln.

I fallfåran mellan Önan och Toppön (5) låg den smala Allemansön med sina tre kvarnar, Allmanskvarn och Stavereds kvarn, vardera med skiftande ägare, samt Anders Guttersons kvarn (Anders Gutters) vilken

i slutet av 1600-talet hade "välborna frun till Velanda" som ägare. Hon hette Eleonora Oxehuvud och blev bl. a. känd för att ha donerat en predikstol till Gärdhems gamla kyrka. Predikstolen finns bevarad i Gärdhems nuvarande kyrka.

Innan kraftkanalen byggdes i början av vårt sekel fanns en sedan 1750-talet uppdämd ström från kanalen ned mot fallen (6). Ägaren till Nygård, Per eller Peder Kafle, hade i början av 1600-talet här en kvarn, Kaflekvarnen (7), som ock gav strömmen dess namn, Kafleströmmen. Genom giftermål hade nämligen släkten Kafle kommit till Nygård, vars ursprunglige ägare tillhörde Torstensönerna på Forstena. Per Kafle fick några gånger se Karl IX som sin gäst på Nygård, bl. a. då kungen 1609 beslöt gräva upp den bäck, som flöt mellan Vassbotten och Brinkebergskulle, så att den skulle kunna användas som farled. Det dröjde dock innan den kunde trafikeras men namnet på kanalleden blev Karls grav. Man hade ännu ej börjat använda ordet kanal utan brukade fortfarande begreppet "att gräva en grav".

Vi se således att Kaflekvarnen gav namn åt strömmen. Samma förhållande återkommer flera gånger i Trollhättan, d. v. s. mjöl- eller sågkvarnen ger namn åt vattnet liksom åt den ö, varå kvarnen ligger.

Kaflekvarnen var egentligen två kvarnverk i samma hus. Då kvarnkommissionen 1698 dömde om den, lät den innehavaren, det var vid den tiden Erik Ulfsparre, få 4 års frihet från skatt, "emedan allmogen ogärna besöker den med sin mäld för illacka och djupa kvarnevägars skull".

Vid nuvarande västra fästet för Strömkarlsbron låg de tre mjölkvarnarna Bergskvarn, Mellumkvarn och Österkvarn (8), alla hörande till gårdar på den sidan älven såsom Torsered, Arvidstorp, Överby, Ladugården. Kvarnkommissionen betecknar kvarnarna såsom liggande i Naglums socken. Dessa kvarnar, belägna just vid Nolfallets början, där älvens strida men jämna lopp övergick i de brusande fallen, förde en farlig tillvaro, när vårvinterns rika vattenflöde och stora isstycken kom störtande mot dem. Liksom många andra kvarnar blevo de utsatta för "master och timmer". Kartorna påpekar ock att kvarnarna med järnkedjor äro fastbundna vid berghällarna. Risken var stor, att de små husen annars följde med ned i fallen.

Man frågar sig hur spannmålen kunde föras fram till dessa på bergen liggande kvarnhusen. Det torde knappast ha varit möjligt att nå dem med kärra, varför säckarna troligen fick bäras eller klövjas.

Sågkvarnarna

låg i regel på öarna ovan fallen samt ägdes av handelsmän från Vänersborg eller Göteborg. Medan vid mitten av 1600-talet mjöl- och sågkvarnar sinsemellan till antalet var lika, fanns bland 1680-talets vattenverk 9 mjöl- och 18 sågkvarnar, siffror som i början av 1700-talet voro 10 resp. 21.

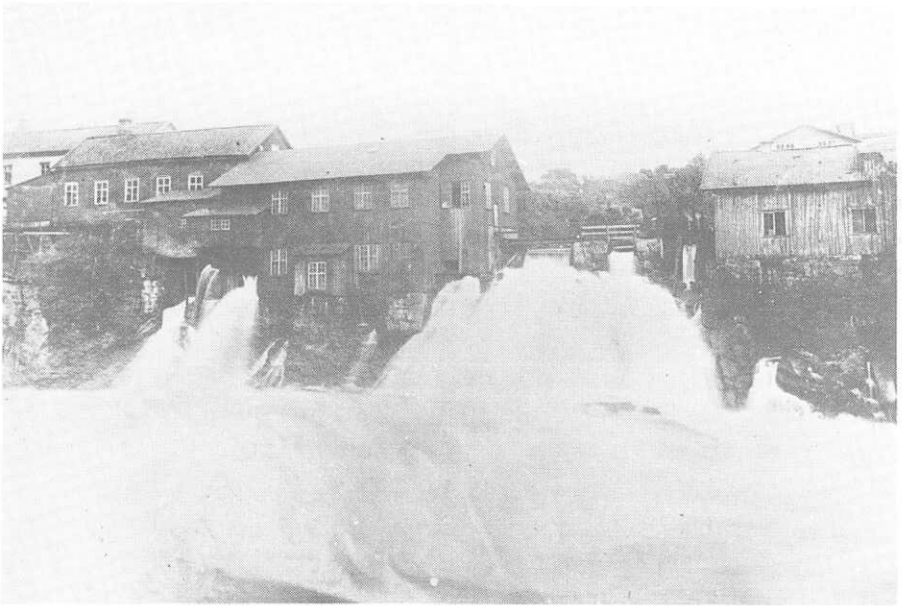

Industrier vid Tröskelns fall omkring år 1890.

T. h.: *Tröskelns mjölkvarn* hade år 1888 övertagits av Trollhätte Pappersbruk, som bakom den gamla kvarnbyggnaden t. h. börjat bygga sina nya fabrikslokaler.

I slutet av 1600-talet och in på 1700-talet låg här en mjölkvarn, som fick benämningen *"Måns Larssons kvarn"* eller *"Åke Soops kvarn"* eller *"Lunnekvarnen"* (efter Lundens gård).

På andra sidan det lilla fallet — till vänster på fotot — låg vid samma tid en annan kvarn benämnd *"Restads kvarn"* eller *"Grevekvarnen"* (efter den år 1647 till greve utnämnde Lennart Torstensson med efterlevande som ägde både Forstena och Restad). År 1698 kallades den också *Anders Larssons fotkvarn* (= skvaltkvarn).

Omkring år 1800 sammanslogs kvarnarna på ömse sidor fallet till *"en* lägenhet", benämnd *"Tröskelns kvarn"*.

Byggnaderna t. v. på fotot ovan tillhörde år 1890 *Önans fabriker,* en gång — från 1858 — inrymmande landets första träsliperi. År 1896 skulle dessa byggnader komma att övertagas av dr Gustaf de Laval, som där sedan framställde bl. a. zink och kalciumkarbid. All drift kring Tröskelns fall lades ned år 1916.

Det var Göteborgs grundläggande på 1620-talet samt stadens uppbyggnad och ej minst hamnens iståndsättande, som ropade efter virke. Timret flottades från skogarna kring Vänern, främst från Värmland, och sågades vid Trollhättan. Sågverken sjöng i duett med fallen, vars rytmiska dån dygnet runt ljöd över nejden. Befolkningen lärde sig att efter ljudstyrkan förutse väderleken, fallen blev ett väderprognosticum. "Nolafallet skrattar" sa man i Norra Björke, vilket betydde, att torrt väder var på väg. "Om sommaren, hösten och våren, när regn komma skall, stöter strömmen om morgonen men stötande om aftonen är tecken till torka och om vintertid, när han fräser, är det märke till stilla väder", löd en prognos.

Gullön, Gullöfallet

Ortnamnforskaren Göran Sahlgren påpekar 1953, hur namnet Gullspång från början ej varit namn på en plats utan på intillvarande älven liksom att namnet har sitt ursprung i de sjöfarandes vidskepelse. Gullspångsälven hette egentligen Amn (namnet finns kvar i Amnehärad) men av rädsla för älvens forsar ville sjömännen inställsamt blidka det rasande vattnet på samma sätt som ett barn av rädsla för hunden kallar den för lilla gulliga hunden och såsom vargen ej blott fått heta gråben utan ock gullben.

Vissa namn voro alltså tabu, förbjudna eller farliga, medan de andra namnen voro s. k. noanamn, de kunde användas utan några försiktighetsmått. Kanske våra förfäder här i Trollhättan vid åsynen av fallet ville fjäska för det av respekt för det rasande vattnet. Namnet Gullströmmen skall nämligen ha varit det primära namnet, varefter ön intill har kallats Gullön. Sedermera har dock fallet kallats just efter ön.

Kartan visar ock den bro (9), som åren 1671—1736 fanns mellan Gullön och Malgön. Den lär ha byggts av borgmästaren i Vänersborg Anders Sefwelsson, som ock fått tillstånd att å Gullön uppföra en sågkvarn med tvenne sågar. Kvarnen förföll emellertid och ansågs av kvarnkommissionen vara Kronans egendom.

Detta var en viktig anteckning i kommissionens protokoll, vilken Kronan fick användning för i mitten av 1890-talet, då frågan var på tal om byggandet av en kraftstation på Gullön enligt Gagner och Uhrs förslag. Firman Johansson & Carlander, som av E. L. Albert år 1887 köpt Strömsbergs kvarn, hävdade nämligen att Gullön hörde till den köpta stranddelen. Man hänvisade då till just kvarnkommissionens protokoll, varefter firman tog tillbaka sitt yrkande.

Kruses karta år 1714

På det planschverk Suecia antiqua et hodierna, vilket, baserat på Erik Dahlbergs verk, utkom i början av 1700-talet, har Malgön kallats Forstena ö. Namnet har sitt berättigande i det att de Malögagårdar, som å ön hade sin sågkvarn (10), låg under Forstena.

Varifrån har då namnet Malgön kommit? Enligt ortnamnskommittén har i början av 1900-talet folket på platsen uppgivit, att ordet malg fordom skulle ha använts för att beteckna slagg från smedjor e. d. I den etymologiska litteraturen finns ordet ej alls nämnt. Historien känner ej heller till några smedjor eller andra företag, som skulle ha lämnat slagg efter sig. Med stor sannolikhet är ordet malg hemmagjort.

Å sid. 126 har påpekats att Kaflekvarnen gav namn åt det vatten, som drev kvarnen, Kafleströmmen. Följande principen att kvarnarna var namngivande åt närliggande vatten liksom åt den ö, som härbärgerade kvarnen (mjöl- eller sågkvarn), borde Malögasågen ha givit namnet Malögaön, ett uttal, som dock en av våra språklagar inte godkänner. I höjd med Malöga vid Stallbacka breder älven ut sig till "Malge Breing". På högsvenska bör namnet vara "Malöga Breding" men våra talorgans

"*Vue af Trollhättan*" av Andreas Achenbach (1815—1910), Düsseldorf. Denne besökte Trollhättan 1836. År 1845 målade han i olja motivet här ovan, som har omisskännliga drag av kvarnarna vid Önan — om än rätt fritt återgivna. Något senare utgavs i Sverige denna reproduktion av konstverket, som man rätt ofta kan finna i svenska antikvariat.

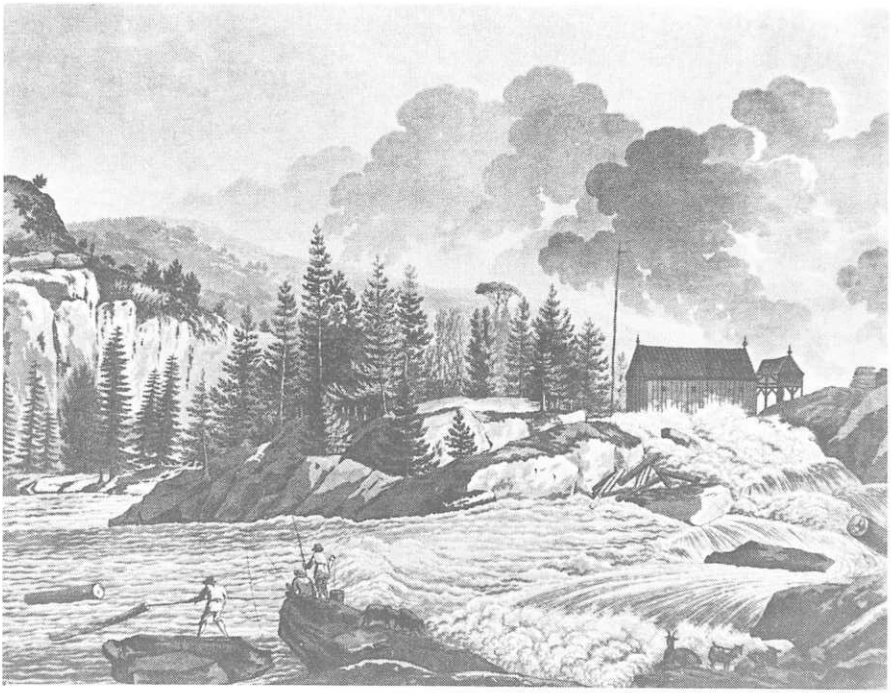

Louis Belanger (1756—1816): Utsikt från Önan mot den skogklädda Gullön och t. h. mot ett sågverk på Malgön. Etsning med akvatint, utgiven omkring år 1800 efter tecknad förlaga från besök här 1798.

arbete underlättas av den nämnda språklagen, som säger att efter varandra följande olika ljud ombildas till samma eller liknande ljud, d. v. s. Malöga — blir Malge —. På samma sätt kom Malögaön att förkortas till Malgön, ja, de äldre trollhätteborna gick än vidare och talade väl i regel om "Malga".

Grefön — Spekön

Dessa båda namn avse samma ö, som numera vanligen benämns Spikön, ett namn, som ej har någon riktig historisk bakgrund. Ortnamnsforskningen säger, att namnet Spikön första gången uppträder år 1843. Emellertid finns på en förut i Vattenfalls arkiv, numera i Landsarkivet, förvarad karta av år 1763, namnet upptaget. Men även ett så relativt tidigt uppträdande kommer dock minst ett halvt sekel efter det att Speköhna första gånger kom till synes.

Namnet Spikön har man velat tillbakaföra på en i slutet av 1700-talet befintlig spikhammare. En dylik fanns också — men det skall med skärpa påpekas, att den låg på Malgön vid Kafleströmmen. Vare sig spikhammaren eller det kronologiska uppträdandet av namnet Spikön rättfärdigar detta namns fortlevnad.

Kruses karta upptar namnet Grefön, avgränsad från Malgön av en smal ström, som redan Sixtus 1688 givit namnet Grefeströmmen. De båda namnen Grefön och Grefströmmen får sin förklaring av den såg, Lilla Grefesågen (11), som låg intill strömmen. Liksom Restads kvarn vid Tröskelfallet kom att kallas Grefekvarnen återkommer nu stavelsen gref-
I sin bok "Trollhättan genom tiderna" har Gustaf Lundén velat hänföra namnet till burggreven i Göteborg Hans v. Gerdes, som skall ha ägt en såg på ön. Dock är att märka att denne burggreve visserligen hade en såg men den sågen (13) låg på Skottön, det lilla utskjutande nordöstra partiet av Grefön, skild från denna av en grund ström.

Nej, greven ha vi att söka på närmare håll. Lilla Grefesågen hörde nämligen till "Forstena herrskap" med Lennart Torstenson som ägare under förra hälvten av 1600-talet. Såsom förut har sagts blev han av drottning Kristina år 1647 upphöjd till greve. Han blev greve till Ortala i Uppland men ock friherre till Virestad i Småland. Den senare utnämningen är intressant ur synpunkten att Torstensönerna på Forstena lär kunnat leda sina anor tillbaka till virdarnas (värendsbornas) siste hedniske hövding i brytningen mellan hednisk och kristen tid. Ringen blev sluten.

Det bör ej råda någon tvekan om att Grefsågen liksom Grefekvarnen fått namn efter greven å Forstena. Gref-stavelsen gick sedan över på såväl ön som strömmen, invid vilken sågen låg.

Numera ha vi namnet Grefön kvar i det kvarter, där kommunen fått sin nya förvaltningsbyggnad. Dock kan vara skäl att påpeka, hur äldre trollhättebor i början av vårt sekel i regel talade om Grefön i stället för Spekön. Varifrån har då namnet Spekön kommit? Vid den smala och grunda vattenrännan mellan Grefön och Skottön låg på Grefön under 1600-talet liksom början av 1700-talet en såg, Speksågen (12) kallad. Det ringa vattendjupet gav sågen bekymmer. Kvarnkommissionens protokoll påpekar ock att sågen "består av så ringa vattustöd och platt fall att när torkår infaller hon merendels hela året måste stå fruchtlös".

Stavelsen "spek" är enligt etymologiska ordböckerna ett i Götaland vanligt dialektuttal av "spicken, spicke" i betydelsen torkad eller saltad. Vi

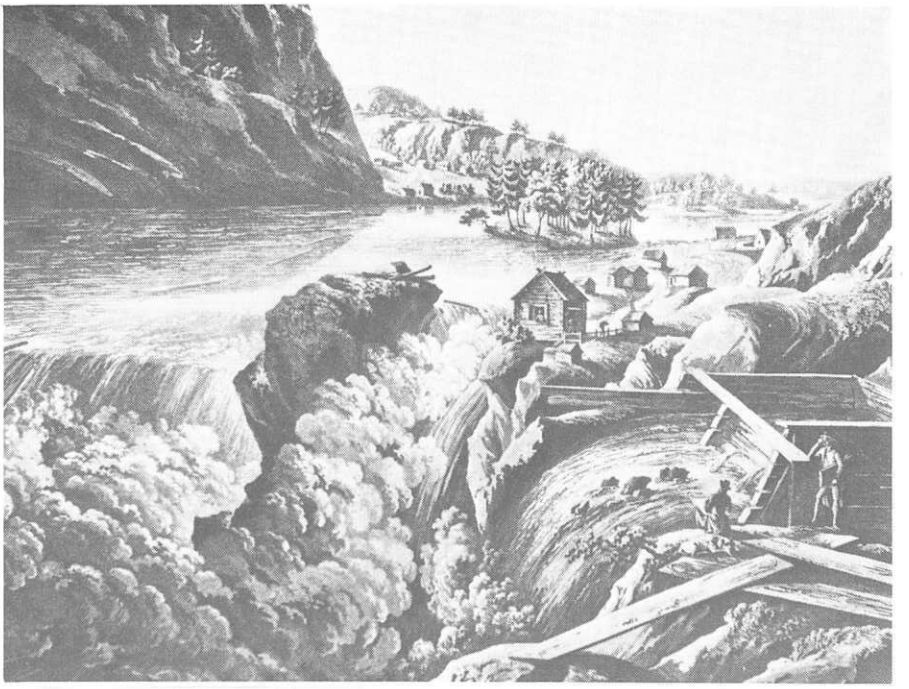

Johan Fredrik Martin (1755—1816): Tröskelns fall t. h. med kvarnbygge. I älven den trädlösa Toppön och den granbevuxna Gullön. Etsning med akvatint, utgiven kring år 1800. – Den tecknade förlagan synes konstnären ha gjort vid besök här på platsen år 1790. Kvarnfallet kan än i dag beskådas, då "turistvatten" släpps på ur ett valv invid Hojumstationen.

ha ju maträtterna spickekorv, spickeskinka etc. Kanske mången från sin barndom erinrar sig varningen, när man lät solen skina på ansiktet: "Sitt ej i solen, ty Du kan speka Dig".

Även om andra kvarnar kunde vara utsatta för risken att vattenståndet ej räckte för att driva dem, tycks Speksågen ha varit särskilt illa däran. Speksågen låg alltså på den ö, som Kruse kallar Grefön, ett namn som ock under 1700-talets första år förekommer jämsides med Speköhna. Vilket av de båda namnen, som har förstfödslorätten ger oss historien ej belägg för. Dock tycks med åren namnet Spekön ha blivit det gängse, ja, precis som Malgön fick heta Malga har ock Spekön i folkmun benämnts Speka.

Tyvärr har dock under senare tid Spekön fått träda tillbaka för Spikön. Våra ort- och topografiska namn äro dock kulturskatter, som vi ska vara

ytterst försiktiga med, så att de ej förvanskas. Det vore därför av värde om allmänhet, press och kommunförvaltning i allt högre utsträckning sökte införa Spekön som gängse benämning, även i sammansättningar som t. ex. Speköbron.

Skottön

torde ha fått sitt namn genom att ön liksom ett skott på en växt sköt ut från Grefön. Under 1600-talets senare del ägde några vänersborgare här en såg, vilken i början av 1700-talet kom i ovan omtalade burggreven i Göteborg Hans v. Gerdes ägo.

Strömsbergs kvarn på 1890-talet, då anläggningen var som allra störst. Alla byggnaderna låg emellertid i vägen för blivande bygge av Strömkarlsbron, vars västra landfäste projekterades att ligga i vänstra knuten av kvarnbyggnaden till vänster. — Allt revs första halvåret 1907.

På samma plats har flera mjölkvarnar bevisligen funnits redan år 1644 och förmodligen långt tidigare. De betjänade i första hand gårdarna Torsred, Överby, Hult, Ladugården m. fl. på västra sidan om älven.

Prästskedesholmarna

i strömmen mellan de båda älvfårorna bör ha fått sitt namn av samma skäl som de strax nedom Lilla Edets sluss liggande stenarna, utsatta för det strömmande vattnets hårda tryck. På Schweders karta finner vi här "Presseskär" och på Du Rées karta från 1820-talet "Prästestenarna". Första stavelsen press eller präst har samma innebörd, d. v. s. ett tryck, en ansträngning, ett utövande av kraft.

Stavelsen skede får nog ej som ortnamnskommittén antyder ses som i betydelsen sträckning utan har samma innebörd som i ordet skedvatten (som skiljer guld från silver), d. v. s. får tydas som att holmarna skiljer älvens båda armar.

Fritt översatt skulle alltså Prästskedesholmarna betyda för tryck utsatta öar mellan de båda älvfårorna.

Det isländska ordet "sheid", översatt med "bergsrygg mellan tvenne floder" ger oss också belägg för att stavelsen skede skall ses i betydelsen skilja. Det framgår med all önskvärd tydlighet såväl av Sixtus' som av Kruses karta att Prästskedesholmarna liksom fortsatte österut i några holmar (15) mot älvkanten. Det kan ju vara intressant för dagens trollhättebo att veta att dessa senare holmar funnos kvar även under Trollhätte kanals fyra första decennier. Trafiken gick nämligen just via Prästskedet, där motströmmen ofta kunde hindra framfarten. Som mekanicus vid Trollhätte Canal och Slussvärck tjänstgjorde i slutet av 1820-talet Carl Theodor af Ekenstam, vilken ock kom med förslaget att låta kanalleden gå rakt fram mot Stallbacka, d. v. s. de nämnda holmarna skulle bortsprängas, Stafremossen och Blåbärsmossen (norr om nuv. järnvägsbron) skulle genomskäras. På så sätt skulle trafiken kunna klaras på några timmar mot de 2—3 veckor som kunde förekomma. Af Ekenstams förslag kom dock under hans tid ej till utförande utan det blev hans efterträdare Nils Ericsson, som 1834 framförde den plan, vilken 1840 kom till verklighet med följd att kanalens raka sträckning är den i dag bestående.

I mitten av 1500-talet kom Olaus Magnus i sin "Historia om de nordiska folken" med sin förklaring till namnet Trollhättan som "Caputium demonis", trollets huva. Under århundradena därefter har han fått många eftersägare. Att trollen fanns i fallen har väl ansetts vara klart men huvan eller hättan? Ortnamnskommittén hänför den till bergen å västra sidan fallen och en framstående ortnamnsforskare har i vår tid kommit med förslaget, att Gullön som en hätta sticker upp ur vattnet. Olaus Magnus torde ha menat att fallens skummande var huvan. Vad är sanning? Ja, det får framtiden utvisa.

SKVALTKVARNEN
– ett nybygge för att bevara en gången tid för framtiden!

— Av Rolf Rhodin —

Kraften i våra svenska vattendrag har under århundraden varit den viktigaste energikällan för drift av olika inrättningar alltifrån mjölkvarnar, sågverk, hyttor och hammarsmedjor till dagens betydande industrianläggningar. Skvalthjul, vattenhjul, turbiner fram till de elektriska generatorerna i vår tids stora kraftstationer vittnar om vattenkraftens tillvaratagande. I sin bok "Från skvaltkvarn till storkraftverk" år 1962 ger historikern Alf Åberg oss en god överblick av detta för vårt land så betydelsefulla skeende, en utveckling för vilken vattenkraftens användning i kraftstaden Trollhättan kan stå som prototyp.

Den vattenkraft, som på 1600-talet satte de många skvalthjulen i trollhättefallen i rotation, ger i dag kraft från Olide- och Hojumstationernas generatorer. Ligger då tanken ej nära att dessa storkraftverks föregångare, skvaltkvarnen, bör ha sin givna plats i vårt samhälle?

Att omsätta en idé i verklighet kan som bekant vara förenat med stora svårigheter. Är den tillräckligt underbyggd bryter den sig dock ur sitt skal. Efter att under senare år tillsammans med olika medlemmar av Trollhätte-Gillet ha besökt en del skvaltkvarnar, som hembygdsföreningar i västra Sverige bevarat eller byggt upp, förde jag i en mindre krets av gillesmedlemmar våren 1981 på tal den tanke, som sedan ett par decennier föresvävat mig att bygga och till Forngården överlämna en skvaltkvarn.

Oväntat snabbt kom ett tillfälle att förvärva lämpligt byggnadsvirke. I oktober började fastigheten Gripen 3 B, Österlånggatan 60 B, att rivas. Huset hade på 1870-talet byggts av Andreas Pettersson-Lundskog, f. 1819, vilken jämte sonen Johan Fredrik, f. 1845, i handlingarna står som ägare. I slutet av 1890 kom den i Anders Nilsson-Hårds ägo för att i början av 1900-talet övertagas av dennes svärson ingeniör Carl Hallin. Hallin var väl mest känd som Trollhättans brandchef under seklets första decennier men han var ock samhällets första bilbesiktningsman, inför vilken de tidigast bilburna i Trollhättan fick "köra upp".

Av den för rivningen ansvarige inköptes och revs ett antal timmerstockar och annat virke, vilket sedan transporterades till gårdsplanen vid Stridsberg och Biörcks fabriker, sedan tillstånd erhållits att under vintern där få förvara byggnadsmaterialet.

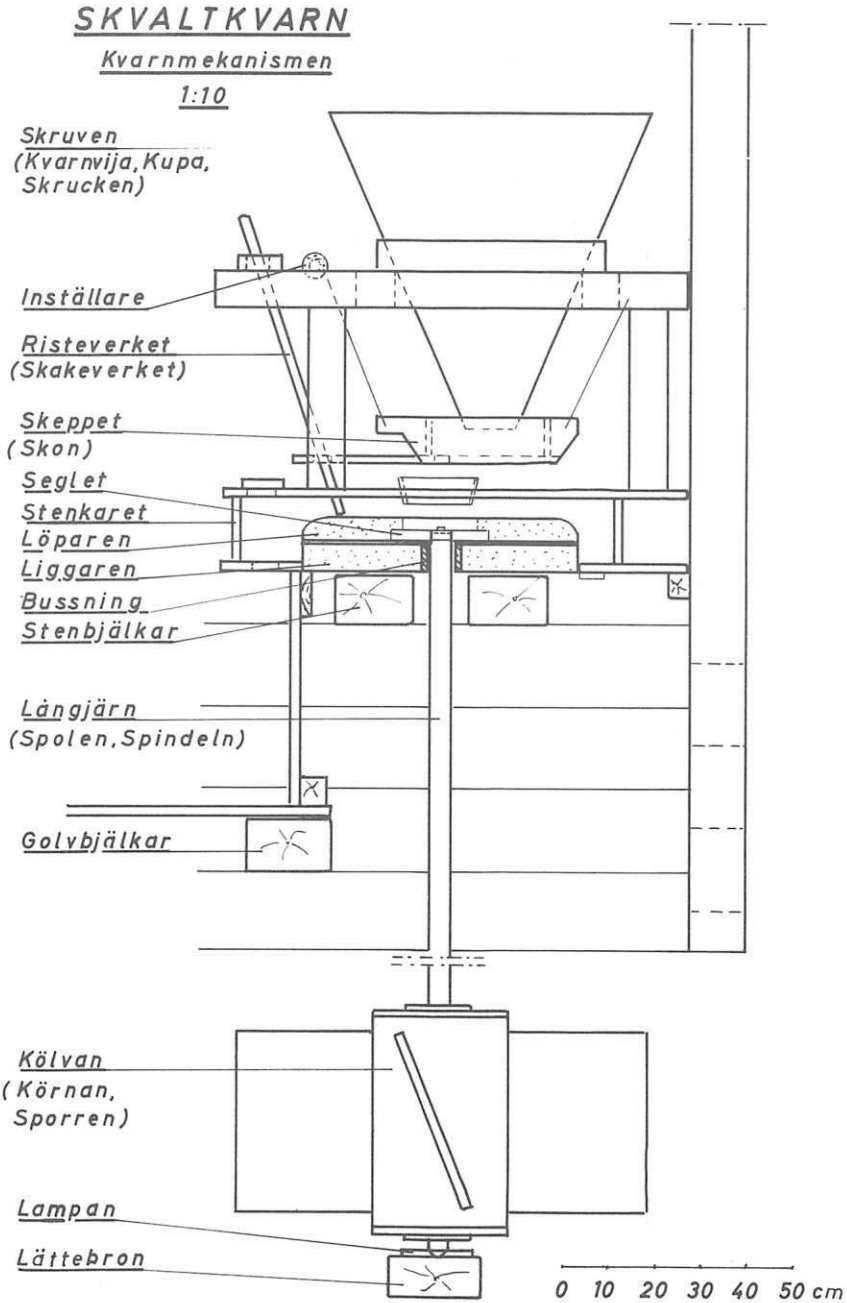
SKVALTKVARN
Kvarnmekanismen
1:10
Skruven
(Kvarnvija, Kupa,
Skrucken)
Inställare
Risteverket
(Skakeverket)
Skeppet
(Skon)
Seglet
Stenkaret
Löparen
Liggaren
Bussning
Stenbjälkar
Långjärn
(Spolen, Spindeln)
Golvbjälkar
Kölvan
(Körnan,
Sporren)
Lampan
Lättebron
0 10 20 30 40 50 cm

För detta kvarnbygge fordrades dock ej blott byggnadsvirke och arbetskraft, även kunskap om kvarnens konstruktion var nödvändig. Även om huvuddragen voro klara, måste man dock ha detaljkännedom, varför Nordiska Muséet, Skansen och Tekniska Muséet i Stockholm kontaktades. De upplysningar som gavs, fick bilden av en skvaltkvarn att klarna. Till all lycka fanns ock bland de intresserade gillesbröderna slöjdläraren Gunnar Johansson, som ej blott teoretiskt sökte sätta sig in i kvarnkonstruktionen utan desslikes sökte att på plats få en uppfattning därom. I månadsskiftet februari—mars 1982 gav sig Gunnar Johansson iväg till Halland, där ett antal skvaltkvarnar, mer eller mindre bevarade finns att studera. (Den skvaltkvarn, som finns på Skansen, kommer från Ås socken i Halland). Medan snön ännu låg djup i de halländska skogarna travade Gunnar Johansson sig fram till flera "squaltor" även om han några gånger på grund av snödjupet måste avbryta sin vandring.

I en historik över denna skvaltkvarns tillkomst skall Gunnar Johanssons namn med skärpa framhållas. Kunskapen om detaljkonstruktionen, "maskineriets" uppbyggnad, ledningen av husets byggande, allt är bundet till Gunnar Johanssons namn.

Den 17 april 1982 samlades den arbetsstyrka, som under de närmaste månaderna kom att sysselsätta sig med kvarnbygget. Förutom den som "byggnadschef" självskrivne Gunnar Johansson kom Ragnar Antonsson, Einar Heed, Sigurd Larsson, Rolf Rhodin och Nils Stjernlöf.

När de första grundstockarna lades ut ven en ilsken nordostan in från Malge Breing, varför ylletröja och varmt kaffe kom väl till pass. Stock lades på stock, sedan spik och bark avlägsnats. Snart kom vårsolen och värmde för att ej säga hettade. Arbetsglädje och idealitet övervann svårigheter, så att taklagskransen till slut kunde hissas.

När allt timmer låg på plats, golv- och takbräder inprovade, var tiden mogen för — rivning! Timret märktes noga och borrades för dymlingarna samt nedtogs stock för stock för att så småningom föras till Forngården. I samråd med Fornminnesföreningens ordförande Arne Arodell hade här utsetts för kvarnens placering lämplig plats i en liten dalgång, där ena kvarngaveln fick fäste i hälleberget, medan den andra kom att stödja sig på av kommunens folk uppförd stengrund. Något vattenflöde över vilket en kvarn kunde placeras finns tyvärr ej å Forngården varför en del stenar under kvarnen får simulera en uttorkad bäck.

Den 21 juni fördes virket från fabriksgården till Forngården. Åter fick stock läggas på stock men denna gången var det redan märkta stockar,

Från vänster: Sigurd Larsson, Einar Heed, Rolf Rhodin, Ragnar Antonsson, Nils Stjernlöf och Gunnar Johansson.

Foto: Rudolf Björnberg

varför uppbyggandet gick snabbt, så att kvarnen snart stod under tak och med inlagt golv. Några säkra uppgifter om takbeläggningen å de forna skvaltkvarnarna stod ej att få. Då möjlighet fanns att med hjälp av kommunens folk få torv från trakten av Edsäter, mottog vi tacksamt den lösningen. Torven genomvattnades och lades i ett lager med gräset mot plåttaket och nästa lager med jord mot jord. Turligt nog — sannolikt tack vare vattningen samt skuggan från omgivande träd — kunde ej ens den heta sommaren betvinga gräsets grönska.

I början av juli stod kvarnen på sin plats. Sedan efter storsemesterns slut kommunens folk satt stängsel runt fria fältet under kvarnen för att på så sätt försvåra skadegörelse å det monterade skvalthjulet, var skvaltkvarnen färdig att överlämnas.

Den 1 september skedde invigningen, varvid de som byggt skvaltkvarnen lämnade den till Trollhätte-Gillet, vilket i sin tur lät gåvan gå vidare till Trollhättebygdens Fornminnesförening.

Skvaltkvarnens konstruktion kan i stort karakteriseras som en "vattenmotor", där vattnet från kvarndammen strömmade ned genom en kort

ränna och genom stöt verkade på kvarnhjulets skovlar. Kvarnhjulet, som var liggande, behövde ej större vattentillgång för att sättas i rotation till skillnad från det senare uppträdande stående vattenhjulet, där vattenmängden måste vara åtskilligt större.

Skvalthjulets axel gick vertikalt upp in i kvarnhuset. I axelns topp var ett järn, vanligen korsformat, fixerat, bärande den sten, som skulle snurra runt, löparen, Under denna hade dock axeln gått igenom centrum av en fri från axeln liggande kvarnsten, liggaren. Mellan dessa båda stenar skedde malningen och avståndet mellan stenarna reglerades via den s. k. lättebron (se fig.) vid axelns fot. Genom en hävstång från denna upp till kvarnrummet höjdes eller sänktes löparen från liggaren.

Den spannmål, som maldes, var i regel havre, korn eller råg. Sädeskornen hälldes i tratten, vars olika namn ses å fig., för att genom den under tratten på snören löst hängande skon föras vidare ned genom löparens centrum, ögat.

Sädeskornen måste vara torra, när malningen skulle ske, annars riskerade man att mjölet skulle klibba ihop och försvåra malningen.

I många trakter tyckte man sig höra hur kvarnstenarnas gång var lätt och lustig, när kornen voro torra, medan stenarna led och kved, när det fuktiga mjölet klibbade ihop. Så berättas från norra Dalsland, att när Petter i Sannerud, som brukade kallas "Store-Slarpen", malde sin torra spannmål, då sjöng kvarnstenarna: "Slarpen, Slarpen, Slarpen", medan en annan bonde med sin råa spannmål fick kvarnstenarna att kvida "Dä liir å dä skriir, dä liir å dä skriir".

Med stor sannolikhet sjöng nog kvarnstenarna i trollhättefallen i den gladaste dur — den vattenkraften lät sig knappast hindras från att driva kvarnstenen runt.

Musikfanjunkare Beims vid Västgöta-Dals regemente var musik- och sångledare här i Trollhättan. Han lär ha haft dåligt ölsinne, sägs det. Historierna om honom och hans tysk-svenska äro legio. Han tycks ha varit njugg med extranummer på sina konserter, ty uttrycket "nu är det slut, sa Beims" blev något av bevingade ord i det Trollhättan, som gått, även om han sa': "nu är det schlot".

Beims hade komponerat en sång och däri inlagt ett solo för andrebasen, som var Johan Knot: "Himlavalvet härligt blå och ren
belyst av solens sken"

Knot kunde tydligen ej ta solot på ett för Beims tillfredsställande sätt, vilket föranledde Beims till den ilskna kritiken: "Hör tu inte tin förpannate hamnbuse att tu sjunger rakt in i helvete, när tu kommer till himlavalvet".

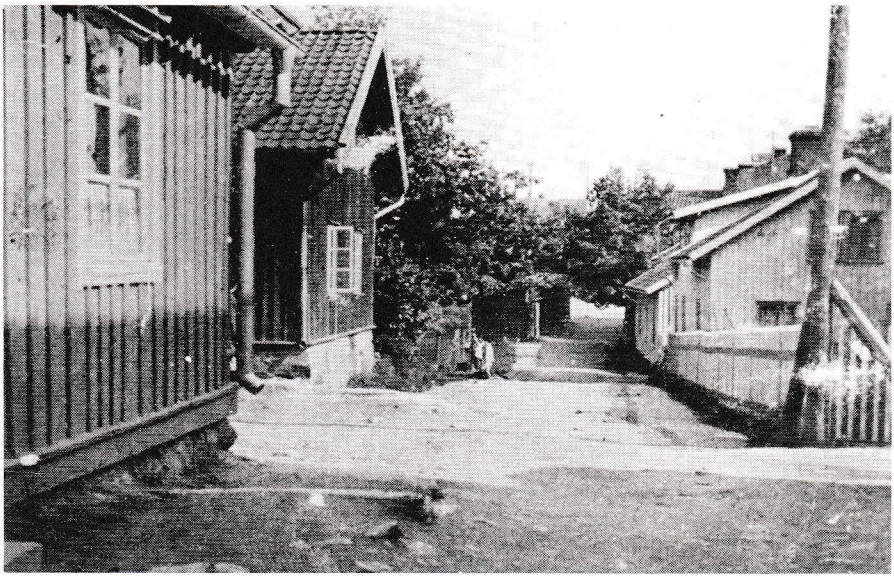

Hjulkvarnsgatan på Stavremosse. Till vänster på bilden syns Peter Olssons hus där sedermera skräddare Putschke bodde. Det andra huset var "Grunnebo-Kalles". På höger sida låg murare Blombergs stuga och Wennbergs hus.

Minnen från Stavremosse

— Av "Karl på Spångata" —

(Tidigare publ. i Tidn. Trollhättan 1974)

Gamla Stavremosse var det område som gick från Stavregatan i söder upp till staketet vid Nydqvists uppsättningsverkstad i norr och från kanalen i väster till Kungsgatan i öster.

Redan tidigt fick jag kontakt med Stavremosse. Min farbror Ferdinand bodde i ett litet hus vid Storgatan 8 och dit fick jag ofta följa med min pappa på besök på söndagarna. Enligt vad far berättat tog jag mina första stapplande steg utomhus på sträckan mellan nr 8 och Ahnbergs hörna. Jag var då 11 månader gammal.

När jag gick i norra skolan (Hebeskolan) fick jag kamrater som bodde på Mossen och då följde jag ibland med dem dit. Vi gick då Österlånggatan förbi Tunnbindarns och Halls och Andréns över Höga berga nedåt Konjaksnäsas och barnmorskan Johanssons till Stavregatan och där började Mossen. Till vänster låg Gongseverket, ett originellt hus och därefter

kom Schinklers. Där hade dom byggt ett litet lusthus i ett träd, med bord och bänkar där man åt och drack. Längre uppåt gatan låg Lindqvists och Dahlboms hus. Lindqvist och hans söner var musikaliska och hade eget kapell och dom övade i ett skjul på gården. Inom parentes kan jag nämna att Lindqvists var med i en av mina Trollhätterevyer.

På andra sidan Österlånggatan låg Isakssons hus. Isaksson skränkte stora cirkelsågar hos Stridsbergs och på kvällar och söndagar tjänstgjorde han som vaktmästare vid Arbetareföreningens samlingssal där det hölls föreläsningar och baler. Innan Svea-Teatern var byggd gavs även teaterföreställningar på Arbetareföreningen. Isaksson var en hedersman av gamla stammen, snäll och gladlynt. När han kom gående på väg till sitt kvällsjobb rökte han sin kära pipa som han stoppat med torkade körsbärslöv och det luktade ljuvligt gott.

Men låt oss återvända till Stavregatan och gå den gata som gick diagonalt från Österlånggatan till Kungsgatan. På höger hand hade vi då Dalkullas matservering och längre fram på gatan murare Anderssons hus och Rika Holmqvists bageri och därefter banmästare Svenssons fastighet, som står kvar än i dag. På vänster hand låg Lagbokas hus och sedan repslagare Bergs. Berg var med i brandkåren och hade hand om brandluren, som han skulle tuta i när det var eldsvåda. Luren gav ifrån sig ett hiskeligt läte som gick genom märg och ben. Men det konstiga med den luren var att den måste läggas i blöt två dar före eldsvådan, vilket fordrade stort förutseende av Berg. Sist på den sidan av gatan låg kapten Petterssons hus och ett gårdshus där Josef Larson hade sin första skoaffär.

Stationskarlsförman Bergman bodde för länge sen på Oskarsberg och han sålde värmländsk sandjordspotatis i en källare under huset och dit blev jag ibland skickad av mor för att köpa potäter. Några år på 1930-talet bodde jag med familj på Oskarsberg liksom Eric Wennerbergs familj och då delade vi på förut nämnda källare som blivit ombyggd till matkällare. Det är många minnen som dyker upp.

Jag minns när Nationalgodtemplarna anordnade karnevalståg från järnvägsstationen till deras sommarhem Stensmija. Jag vill minnas att det var den mångkunnige maskinmästaren på Svea-Teatern Seth Claesson som var chef för tåget. Det var många vagnar fint dekorerade och man hade engagerat operettsångerskan Rosa Grünberg från Oscarsteatern i Stockholm. Hon fick med sin kvinnliga pianist åka i Grand Hotells finaste landå, som man lånat och var alltså med i tåget. Detta utgick från järnvägsstationen

"Lagbokas" och repslagare Bergs hus. I bakgrunden syns gästgivaregården och järnvägens vattentorn.

förbi järnvägshotellets baksida. Köket var i källaren och därutanför stod kökspersonalen uppställd och vinkade när karnevalståget drog förbi. Vi som är gamla minns hur förfärlig den gamla vägen från stationen ner till Kungsgatan var. Sedan man passerat hotellet gick vägen uppför ett berg förbi hotellets uthus och dass. Vägen lutade betänkligt vid uthuset och fröken Grünberg såg lätt chockad ut, men så blev vägen bättre, den gick ned till och över Nydqvists bana och sen mellan Oskarsberg och Havrevippas och vidare förbi tjocka Elins och Kryddsellas gästgivaregård och Gränsarnas och Mattiases och Privathotellet och så var man nere på Kungsgatan och färden gick lyckligt ner till Stensmija där Rosa Grünberg gjorde stor lycka.

Författaren Gustaf Lundén, signaturen Lars Lukas, och jag var gamla goda vänner. En gång berättade han för mej att Karl XII och general Rehnschiöld ridit just förbi Oskarsberg på väg till Norge. Fragment av den gamla vägen fanns kvar.

Idyll eller inte? Husen låg i varje fall tätt på "Mösen".

Låt oss tänka att vi går vägen från Gränsarns och fortsätter den lilla gatan uppåt så passerar vi Blombergs och Wernbergs och Werners och Petter-Myggas och Svante Börjessons pappas hus. Det fanns många originella gubbar i gamla tider. Gränsarn vill jag minnas var anställd på BJ. Wernberg var förman för Stridsbergs maskinknivsfabrik i många år. På fritiden var han finsnickare och gjorde skrin och annat i möbelväg med intarsia-inläggning. Många som bodde på Mossen fick extra namn av sina yrken. Hur skall man annars förklara benämningar som Pinnesurn, Stryke-Mali m. fl. Målaren Svante Börjesson (Johns pappa) med familj bebodde ett litet tvåvåningshus där verkstan låg i bottenvåningen och bostaden en trappa upp. På denna gata mot Storgatan låg gjutare Lundgrens hus med det sneda taket. På en bergklint strax intill stod Oskar Sahlbergs stuga. Oskar var gammal ungkarl och han hade aldrig varit borta från Trollhättan en enda natt. Men år 1923 då det var utställning i Göteborg beslöt några av hans vänner att försöka locka honom med och få honom att stanna till dan därpå. Jodå, man for i väg och gänget roade sig grundligt på utställningens begivenheter och allt tycktes gå enligt beräkningar. Men så framåt eftermiddagen var Oskar borta och trots ivriga efterforskningar var han försvunnen. Nu blev kompisarna oroliga. Tänk om Oskar villat bort sig i vimlet, kanske lockad av något lättfärdigt fruntimmer. Men nådå, Oskar var på väg hem med kvällståget och anlände till Trollhättan före läggdags. Han hade inte svikit hemstaden denna gång heller.

Intill Sahlbergs låg Söderbergs butik, som han överlät till Wilhelm Carlsson när Söderberg blev stadskassör. På andra sidan gatan vid Melins-lia låg Lindbergs tvåvåningshus. Där bodde direktör J. O. Åqvist, på Stridsbergs, som nygift. Strax intill låg Gas-ellarns och där nedanför bodde Johannes i kammern. Så följde dessa hus: Arvidssons, Löfgrens, Amandus och Hagströms.

I ett litet rött hus på andra sidan gatan, Storgatan 6, stod Oskar Bengtssons stuga. Han var styv esskornettist och med i Arbetareföreningens hornmusikkår. Hans fru var bland annat mycket duktig på att baka tunnbröd. Hennes rykte som skicklig bagerska nådde ända upp till kungliga hovet i Stockholm. Och i flera år bakade hon tunnbröd till drottning Louise.

Det gick en smal väg förbi Amandus stuga nedåt Nöjders och Bergqvists, Förmans, och Nisse Larssons bryggeri. Nära Barkebacken låg långe Martins kåk. Martin var görstark och ibland brottades han på cirkus. I samma trakt fanns även Älve-Marias hus och nere vid Andreases ma låg Rullarns och Karl Larssons. Det fanns väl flera hus att nämna men de nämnda får räcka. På min väg till Knorren träffade jag ofta Lars Lukas som kom från rest. Göta där han åt. Han hade alltid brödbitar i fickorna för att mata duvorna, som satte sig på hans axlar och kuttrade. En gång, det var vid den tiden då den socialdemokratiska Broderskapsrörelsen startade, mötte jag Lukas som såg särskilt uppspelt ut. Har du hört den stora nyheten, sa han. Nä, va då, sa jag. Jo nu har Gud gått in i partiet så nu har dom kontakt från ovan till nedan.

Kusken på Elfhög hette Sohlman och jag minns så väl hur ståtlig han tog sig ut på kuskbocken då han körde gamle patron Nydqvist mellan Elfhög och Verkstan. Han bodde i en liten stuga som stod ungefär där Sälls möbelaffär ligger. På gamla dar sysslade han bl. a. med att göra fisklinor o. d. Han hade också en kaningård. Åren 1918–1920 hade jag en rätt stor kaningård på mormors tomt och det blev ofta kaninstek på bordet. Annars var det ju ont om mat vid denna tid. Hos Sohlman kunde man få kaninerna nackade och skinnen iordninggjorda för beredning.

Nog var det idylliskt på gamla Stavremosse med de små stugorna på bergknallarna och de rara täpporna mellan kåkarna. Där fanns syrénbuskar och bersåer där man satt på kvällarna och stilla pratade eller tog en låt på handklaveret. Kanske drack några av gubbarna en halv.

Jag hörde talas om en gubbe som aldrig fick ha "de starka" i stugan, för se frua var liksom lite relischöser på söndagarna, på vardagarna regerade

hon rätt strängt. Detta föranledde den stackars gubben att ha litern i vedboa. Och på kvällen stack han ut i vedbon under förevändning att han skulle hugga ved. Andra gubbar kom naturligtvis också dit. Så uppstod ordspråket: Drick där du kan, sa Johan!

På ett par HSB-tomter däruppe står än i dag kvar några trän som är planterade av Åke Apelskogs far och farfar. Det är roligt att träden skonats. Men den gamla idyllen, friden och kvällsron är borta.

Strövtåg på gamla Trollhätte Strand (4)

— Av fil. mag. Werner Johnsson (1893—1980) —

(Urspr. publ. i Tidn. Trollhättan 1964)

Vi har tidigare beskrivit en av de främsta männen i Trollhättan vid 1800-talets början, David Jochnick. Denne hade år 1803 åt sig och sin stora familj uppfört ett präktigt bostadshus, som dock handl. Johan Peterson år 1852 skulle ersätta med ett nytt på samma plats. År 1913 måste också detta rivas för att lämna plats för det blivande stadshuset (norra delen utmed Strandgatan).

Den märkligaste av David Jochnicks söner ur Trollhättans synpunkt var tredje sonen, Gustaf, född 1785, som hade ärvt mycket av faderns energi men även hetsiga temperament. Han var faktor vid flera av sågarna, innehade Källstorp och Knorren efter fadern, ägde Anders Gutters, Allemans och Stavereds kvarnar samt en grovbladig såg på Önan. Kvarnarna där hade sammanslagits i en kvarnbyggnad i tre våningar och där fanns också mjölnarstuga, kvarnstall och en stugbyggnad. Till sågen fanns ett slipverk. Vidare arrenderade han Bolagskvarn och Manufakturmedjan på Malgön, han ägde 5 strömbåtar, 30 aktier i Slussbolaget, 2 aktier i Trollhättans Dockverk och 8 boningshus i Trollhättan. Han var alltså en företagare av stora mått i 1820-talets Trollhättan.

Men Gustaf Jochnick hade också andra intressen. Han var den egentlige initiativtagaren till den första skolan i Trollhättan, *Götiska Förbundets Fattigfriskola,* som invigdes 12 januari *1818* och där han blev inspektor. Han upplät gratis sitt hus i Sjöfrun 3 till skollokal. Då skolan 1823 nedlades, mycket genom hans eget förvållande, ordnade han med dess efterföljare, Prins Oscars skola, under Slussbolagets överinseende. Han ägde ett mycket stort bibliotek, så betydande att vid auktionen efter hans död

en katalog trycktes över hans böcker och den distribuerades till läsesällskapen i Göteborg, Vänersborg, Uddevalla och andra städer och orter. Han deltog även aktivt i kommunalpolitiken och var bl. a. medlem av kyrkorådet i Gärdhem.

David Jochnick hade i sitt testamente förordnat att änkan skulle sitta i orubbat bo och att Gustaf skulle förvalta egendomen. Hon bodde därför kvar i det Jochnickska huset efter Davids död 1821 och Gustaf flyttade in där. Han var gift med Carolina Ekelund och hade två barn: Emelia Maria född 1827 och Gustaf 1828. Han dog redan 1828 och är liksom fadern begravd på Tunhems kyrkogård.

1832 dog David Jochnicks änka och följande år flyttade Carolina Jochnick med sina små barn till Göteborg. Förmyndare för barnen var då Nils Ericson, som också skötte deras affärer i Trollhättan. Vid avflyttningen sökte hon avveckla sina affärer där, men erhöll icke något acceptabelt anbud på Jochnickska huset utan behöll detta och tomträtten och hyrde ut huset. Hon gifte om sig några år senare med en grosshandlare Clementsson i Göteborg.

I Jochnickska huset

inflyttade 1833 från Stavered patron J. D. Thornander, som var född 1797. Han övertog Gustaf Jochnicks arrende av Bolagskvarn och Manufakturmedjan på Malgön. Här bodde även någon tid "ingenieur" C. F. Herweghr, mest känd för sin karta över Trollhättan *1823*.

Efter Thornander inflyttade patron A. V. Bergendahl med familj. Som åtminstone döttrarna blev mycket välkända trollhättebor under senare hälften av 1800-talet, kan det vara skäl att dröja något vid den Bergendahlska familjen. I sitt första äktenskap hade han dottern Brita Christina, som var född 1823, och 1854 blev gift med handlanden Wilhelm Hallberg i Merkurius 5. Brita Hallberg är säkert känd av äldre trollhättebor, då hon levde ett gott stycke in på 1900-talet. En avkomling är direktör Evert Hallberg. Efter makans död gifte Bergendahl om sig med Johanna Regina Pettersson, änka efter en klädeshandlare i Norrköping. Hon var dotter till Johan Wedelin, känd person i Trollhättan under de första årtiondena av 1800-talet. Han förvärvade sedan 1 mantal Baggården öster om Trollhättan och ägde dessutom 1/8 mtl Råglanda, 1 mtl Munkebo, kalkugn på Hunneberg, trankokeri i Bohuslän och stenhus i Göteborg. Johanna förde med sig i boet två döttrar: Emma född 1825 och Eleonora född 1829.

Emma blev 1852 gift med handlanden m. m. Johan Peterson — om honom mera sedan — och Eleonora blev 1858 gift med Antenor Nydqvist, skaparen av Nydqvist & Holms verkstad. I Bergendahls äktenskap med Johanna Pettersson föddes 1836 dottern Nanna Wilhelmina Regina, som 1860 blev gift med materialförvaltaren vid Kanalbolaget Knut Strand, son till assessor Samuel Strand. En dotter till dem blev gift med regementsläkaren m. m. G. A. Wijkmark, och här kommer den Wijkmarkska släkten in.

Efter Bergendahl, som 1844 bosatte sig på Lilla Håjum, inflyttade Johan Peterson. Han var född 1810 och var på 1830-talet anställd vid Slussbolaget som bokhållare hos assessor Strand på Olidan. Han blev senare materialförvaltare men ägnade sig snart åt handelsverksamhet och övertog 1844 Anders Lundgrens kontingenthandel i gamla gästgiveriet. Affären flyttades senare till Jochnickska huset och därefter till Merkurius 5. Den övertogs 1857 av Wilhelm Hallberg. Johan Peterson ägde tidvis några egendomar kring Trollhättan och titulerades på 1840-talet possessionat. Vid Valborgsmässostämman 1861 bifölls utminuteringsrättighet i Trollhättan utom gästgiveriet. Till föreståndare för brännvinsaffären utsågs Johan Peterson.

Johan Peterson gjorde en stor insats i det kommunala arbetet. Han var medlem av skolråd, kyrkoråd, sockenstämma och kommunalnämnd. Han var ordförande i kommunalstämman 1863—1870, då han avgick, "eftersom han uppnått 60 års ålder" och enligt den tidens mening ansågs för gammal att fortsätta. För övrigt var han en av grundarna av Trollhättans Skarpskytteförening. Han var alltså en mycket betrodd man i Trollhättan vid mitten av 1800-talet.

Vid flera tillfällen hade man försökt

sälja omyndige Gustaf Jochnicks egendomar och arrenden men med föga framgång. Husen började bli rätt skröpliga och inom Kanalbolagets direktion var frågan uppe om att förvärva dem och tomträtten, men det hade avstyrkts. Slutligen hölls auktion den 2 juli 1850 då bl. a. utbjöds "Jochnickska huset med flygelbyggnad, inredd till salubod med ett boningshus, ladugårdsbyggnad samt ett trevånings spannmålsmagasin".

Vid auktionen inropades Jochnickska huset med tomtbesittningsrätt av handelsfirman Wilh. Thorburns Söner i Uddevalla, som bedrev havreexport i stor skala. De hade spannmålsmagasin i Bohuslän, Halland och

Västergötland och ville nu ha ett magasin i Trollhättan. Den övriga delen av inropet hade de inget intresse för.

Kanalbolaget begagnade sig då av den i tomtreglerna stipulerade optionsrätten och övertog inropet. Johan Peterson förklarade sig i sin tur villig att övertaga byggnaderna och tomträtten mot att erlägga köpsumman 1.361 rdr bko och att ett år efter tillträdesdagen ha rivit husen och på platsen låtit uppföra ett boningshus enligt ritning som skulle fastställas av direktionen. Huset skulle ligga på det gamla Jochnickska husets plats och dess långsida skulle ligga i rät linje med värdshuset. Som *Gamla Grand* låg med sydvästra hörnet nästan vid mitten av nuvarande Klaffbroarna och med nordöstra hörnet strax intill nuvarande hotellets terrass, kom Petersonska huset att från 1852 ligga där norra delen av stadshuset är belägen utefter Strandgatan.

Så tillkom det Petersonska huset, som 1913 fick lämna plats för 1916 års stadshus, nu Hotell Swania.

H. C. Andersen: Resa i Sverige

H. C. Andersens Resa i Sverige räknas som hans mest berömda reseskildring och skildrar hans resa i Sverige 1849. Boken ger en mängd intressanta kultur- och naturbilder från Sverige vid 1800-talets mitt. Boken utkom på svenska första gången 1851. Här har valts ut några avsnitt ur boken, som handlar om bl. a. Trollhättan.

— — — — — — — —

Vi steg i land vid första slussen och befann oss som i en engelsk trädgårdsanläggning; breda grusgångar stiger terrassformigt in mellan solbelyst grönska; här är leende, här är täckt, men rakt inte imponerande; vill man erfara *den* känslan då måste man högre upp, till de äldre slussarna som djupa och trånga sprängts genom den hårda klippan. Det ser storartat ut, och vattnet brusar till skum långt nere i den mörka flodbädden, Här uppe ser man hän över dal och älv; motsatta stranden höjer sig i grönklädda böljande kullar, med grupper av lövträd och rödmålade stugor som omramas av klippor och granskog. Genom slussarna stiger ångbåtar och segelfartyg, vattnet självt är den tjänande anden som måste bära dem över fjället; ifrån skogen susar, brusar och larmar det. Trollhättefallens dön blandar sig med larmet från sågverk och smedjor.

”Om tre timmar är vi igenom slussarna”, sade kaptenen, ”under tiden kan ni bese fallen. Vid värdshuset däruppe träffas vi igen”.

Vi tog in på stigen genom skogen, en hel flock barhuvade pojkar omringade oss, alla ville de vara våra vägvisare, den ene skrek i mun på den andre, varenda en gav sitt motsägande besked om hur högt vattnet stod och hur högt det inte stod, eller kunde stå; även här var det stor oenighet bland de lärde. Och snart stannade vi uppe på en ljungröd klippa, en svindlande terrass; framför oss, djupt nere, det brusande vattnet, Helvetesfallet, och däröver åter fall vid fall, den väldiga bräddfulla älven, utloppet för Sveriges största insjö. — Vilken syn, vilket brusande, ovantill, nedantill! Det är som havets vågsvall, men ett hav av skummande champagne, av kokande mjölk; överst omspolas två klippor så att vattenskummet lyfter sig som ängsdimma, nedanför trängs vattenmassorna samman, störtas åter ut, skjuts fram och går i cirkel tillbaka som smult vatten och välter sen ner i Helvetesfallet sitt eget långa havstunga fall. — Vilket orkandån i djupet, vilken syn! man finner inte ord!

— — — — — — — —

Och vi gick vidare, utmed fallet, bort mot Toppön, ständigt på siratliga, sågspånsbelagda gångar, till Polhemsslussen, en insprängning i fjället för det först påtänkta slussverket som aldrig blev utfört men där konsten på så sätt skapat det mest imponerande av alla Trollhättans fall; lodrätt ner i svarta djupet störtar sig det ilande vattnet. Fjällsidan är här förenad med Topp-ön förmedelst en smäcker järnbro som tycks liksom kastad över avgrunden; man går på ett gungande golv hän över de flyende, söndermalande vattenmassorna och står så på den lilla klippön, mellan tall och gran, som skjuter fram ur skrevorna; framför oss störtar ett havs böljor och slås sönder mot stenblocket där vi står överstänkta av det fina, eviga regnet; på var sida flyger strömmen som skjuten ur en jättekanon och bryts i fall efter fall; vi ser ut över dem alla och fylls av det harmoniska dånet, beständigt detsamma, genom årtusenden.

— — — — — — — —

En av de resande citerade Tegnérs:

”Vildt Göta störtade från Fjällen
Hemsk Trollet från sitt Toppfall röt!
Men snillet kom och sprängd stod Hällen
’Med Skeppen i sitt sköt!’ ”

— — — — — — — —

Jag kom som sagt tillbaka i höstas; samma brus, samma dån, samma stigande och sjunkande i slussarna, samma snattrande pojkar som förde de resande till Helvetesfallet, till järnbron, ön och värdshuset. Här satt jag och bläddrade igenom de sen åratal samlade böcker, vari de resande nedskrivit sina namn, känslor och tankar vid Trollhättan; nästan alltid detsamma, förundran uttalad på olika språk, vanligtvis på latin, och då med dessa ord: *"veni, vidi, obstupui!"* En har skrivit: "Jag har sett naturens mästerstycke vandra genom konstens!" en annan kan inte säga vad han såg, och vad han såg kan han inte säga. En brukspatron anlägger nyttosynpunkten och har skrivit: "Med största nöje sett denna för oss i Värmland så nyttiga anläggning Trollhättan." En prostinna från Skåne, så undertecknar hon sig, har hållit sig till familjen och som sin känsla inför Trollhättan i gästboken blott antecknat: "Gud give min svåger lycka, förstånd har han!" Några har till andras känslor fogat dumma kvickheter; dock som pärlan på denna skriftsamling glänser Tegnérs dikt av honom själv nedskriven här den 28 juli 1804:

"Göta kom i dans från Seves fjällar,
Kölar spelte på dess lugna flod;
Plötsligt ur en borg av hällar
Trollhättan i hennes förväg stod.
Skum och fasa Trollet kring sig spydde,
Seglarn såg, och bäfvade och flydde.
Snillet kom — med mäktig hand
Slog det klippan, som föll ner och lydde.
Och knöt så ihop, i evigt band
Ocean och fjällboens land."

— — — — — — — —

Det hade blivit afton, jag stod på kullen vid Trollhättans gamla slussar, såg skeppen med utspända segel glida hän över ängen, som spöken, stora och vita. Slussportarna öppnades med buller och brak, som man berättar om *den hemliga domstolens* kopparportar. Aftonen var så stilla; i den djupa ron hördes Trollhättefallen som var det en kör av hundra vattenkvarnar, alltid en och samma ton, blott en, och i den ljöd ett djupt, ett mäktigt dån, som tycktes nå ner igenom jorden, och mitt i allt detta förnams naturens oändliga stillhet. Plötsligt flög en stor fågel ut från träden, så tung flög den in i skogen, ner mot fallen. Var det *Bergets ande?* — Låt oss tro det, det är intressantast.

Att det inte bara nu (NÄL o. s. v.) är stridigheter om Trollhättans lasarett visar Erik Adamsons "Lasarettsvisa" från 1973.

LASARETTSVISA

(Melodi: Höga berg och de djupa daler)

Vårat BB var fint och renligt
och för mammorna inte menligt.
Hej hopp, det öppet var ju jämt
innan Landstinget blev så oförskämt.
Sen stängt för kvällen
för alla dom som var på smällen!

Sedan gjorde man en manöver
alla barnmorskor fördes över.
Hej hopp, till Sydows lilla by
flytta BB och då blev här ett gny.
Brandkårn förlägen
fick då förlossa dom på vägen!

Lille Hilding och Elly-Britta
sa om BB: "De kan la kvitta".
Hej hopp, det går ju som en dans
fara till Vänersborg med ambulans.
Se upp för diket
när Landstinget är så där sniket!

I Vänersborg invid kyrkogården
ligger BB med barnavården.
Hej hopp, i denna slummiljö
får din fruga vid WC stå i kö.
Se upp, du trinda,
så att dom ej har glömt nån binda!

Kina gett oss akupunkturen,
nu narkosen är på returen.
Hej hopp, man sticker nu små hål,
smärtan upphör av Maos lilla nål.
Nu kan vi rädda
vårt BB från Hultin och Hedda!

Karl på Spångata

Sigurd Stridsberg går Riksmarschen 1942. Mannen till höger på bilden är banktjänstemannen Torsten Salvén. (Foto Allan Andersson).

Sigurd Stridsberg (1895–1971)

— Intervjuad Luciadagen 1968 av *Arne Arodell* —

Stridsberg: Jag har under min långa, snart avslutade levnad, fått en hel del ledande uppdrag. Jag har nått den högsta värdighet som en trollhättebo kan nå: Gillespatron i Trollhätte-Gillet. Det är bara en till här i sällskapet, som har kommit så högt på ärans tinnar (Antenor Nydqvist). Jag har till och med varit erbjuden att kröna och pussa Lucian, vilket jag dock avstod ifrån. Men att jag själv skulle bliva anmodad att uppträda på Lucia det hade jag aldrig tänkt mig! Att Arodell kunde förmå mig att åtaga mig detta uppdrag, berodde nämligen på, att jag låg svårt sjuk i hög feber, nära 36,8°. Det var ändå med tvekan jag åtog mig uppdraget. Jag ville

ju inte utsätta mig för sådan där gräslig TV-skjutjärnsintervju! Men med tanke på att Arodell är ordförande i Fornminnesföreningen, så hoppas jag att det mera blir i stil med när Lars Madsén intervjuar en gubbe.

Arodell: I denna säregna ort, Trollhättan, finns ting som vittnar om att människor funnits här i åtminstone 7.000 år. Samtidigt är Trollhättan en ung stad, både när man ser på bebyggelsen och på invånarnas medelålder. Kring år 1800 bodde här bara ca 300 personer. Det var först vid mitten av 1800-talet, som folkmängden började öka hastigare, särskilt genom inflyttning. Det är inte många som är födda i Trollhättan, om vi går ett par–tre generationer tillbaka.

Om vi ser på familjenamn, som blivit väl kända utanför Trollhättans gränser, ja, flugit ut över nästan hela världen, så är det väl i första hand två familjers: *Nydqvists* och *Stridsbergs*. Ingenjören Antenor Nydqvist kom hit år 1847 som en av de tre grundarna av vad vi i dag kallar NOHAB. År 1876 kom Sigurds fader, ingenjören Ernst Stridsberg, hit och köpte mark på Malgön vid Gullöfallet. Ett par år senare var driften igång vid Gullöfors bruk.

Båda familjerna har betytt mycket för Trollhättans utveckling och välstånd. De har också byggt sig förnämliga bostäder, som blivit till prydnad för staden. Nydqvists Elfhög byggdes år 1880, Stridsbergs Strömsvik år 1895.

Efter denna lilla inledning skulle jag vilja be Sigurd berätta några minnen, framförallt från sin ungdom och om livet på Strömsvik.

Stridsberg: Arodell talade om Strömsvik, som ligger på västra sidan om älven. Där föddes jag år 1895. Det byggdes nämligen som "födelsekyrka" åt mig. Jag föddes där nästan genast huset blivit färdigt. Och där växte jag upp som nr 12 i en syskonkull. Det var ju rätt stora kullar på den tiden. Men vi var i två kullar, och när jag föddes var redan två av syskonen döda. Det var stora åldersskillnader mellan barnen: hela 25 år mellan mig och min äldsta syster. Och det märkvärdiga är att min far såg sina 10 kvarlevande barn samlade endast en gång och det var på min mors begravning år 1911. Vi var då vuxna och gifta och några bodde i Norge och Amerika. Det gjorde att man träffades inte varje jul.

Där växte jag alltså upp på Strömsvik. Det var nog, kan man säga, ett gammaldags herrgårdsliv som där levdes, med självhushållning i stor utsträckning. Till Strömsvik hörde ju också ett lantbruk med kreatur och

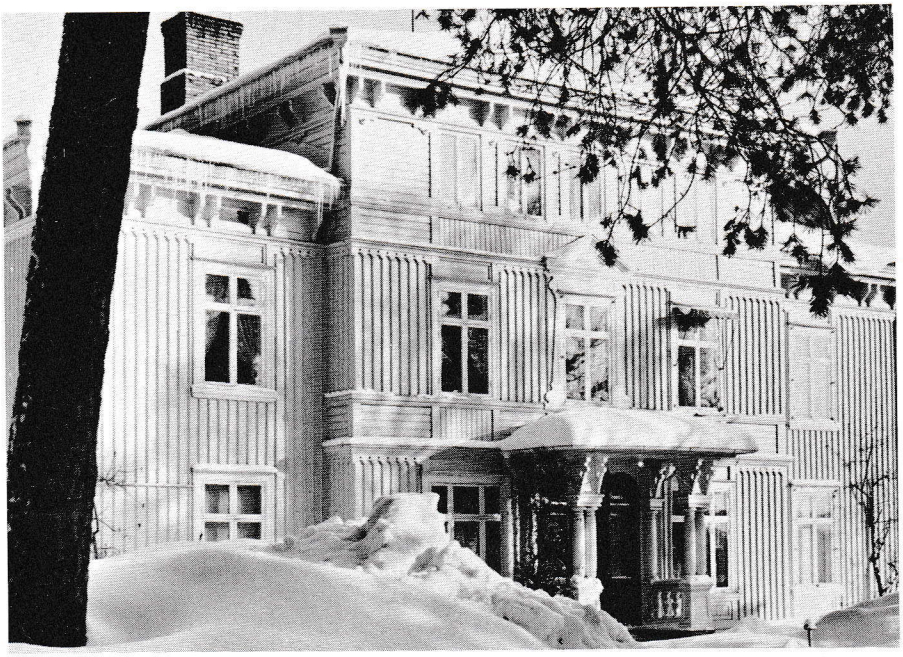

Strömsvik i vinterskrud.

en gris, som slaktades till jul. Allt bröd bakades hemma, även hårt bröd. Det bakades i en gammaldags bakugn, och då kom det en gumma, som sades heta "Madame Betty", och hon bakade och tvättade och bykade i ett stort brygghus. Det huset störtade in för några år sedan i samband med ett förskräckligt snöväder. Då var det en gammal gubbe, Möller, som brukar sköta trädgården på sommaren. Han är gammal och pensionerad, Han går dit på sommaren och krattar går'n, som han säger. Och så ett par dagar efter ovädret fyllde Möller 85 år. Jag var där och skulle gratulera honom. Och då sa jag: — "Har Möller hört att brygghuset har störtat in?" — "Åh fan, där hade jag mina galoscher!"

På Strömsvik fanns många tjänare: det var väl fyra "jungfrur", som de hette på den tiden, och som de kanske också var! De stannade i allmänhet länge, tills de gifte sig eller reste till Amerika. Det var ju vid den tiden, vid sekelskiftet, då det var stor emigration, inte minst härifrån Trollhättan. Och vi har i alla tider haft god kontakt med de flickor som var på Strömsvik. Jag kan nämna att det finns en förening i Amerika som heter "Söner och döttrar av Trollhättan i Amerika". Den stiftades av en

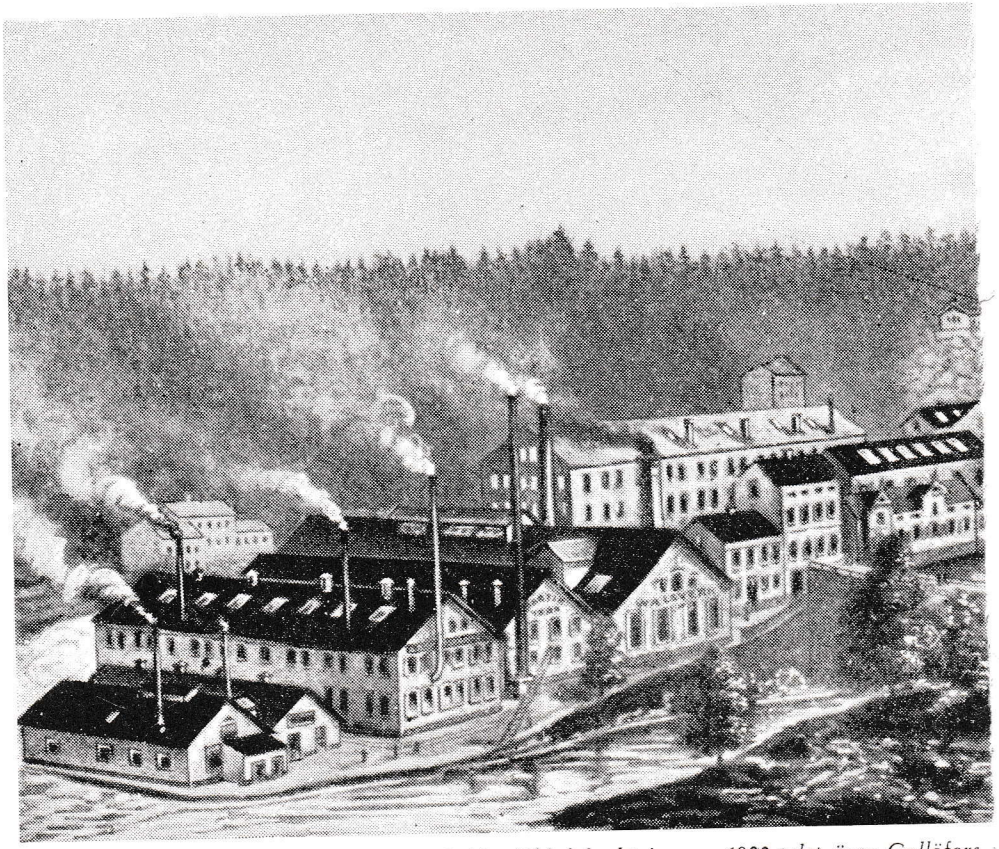

Reklambild från början av 1900-talet över Gullöfors

av dessa flickor, Eva Strömberg, född Högvall, och dessa skänkte de båda stenbänkar som står utanför gamla tingshuset.

Vi bodde ju på andra sidan älven. Strömsvik låg ganska isolerat från staden. Skulle man åka dit, så fanns det inga automobiler på den tiden. Skulle man åka häst fick man åka genom Strömslund, över Kung Oskars bro, och det var ju ett företag, varför vi i allmänhet rodde. Vi hade en tre, fyra roddbåtar och ekor. Min bror Ernst och jag rodde till skolan. Det var långt och ibland blåste det. När vi hade rott halvvägs brukade vi byta. Men det hände ibland att vi kom i dispyt om vad som var halvvägs. Då anordnades en sittstrejk, som varade tills man började närma sig räddningslinan vid fallen! Den klokaste av oss tog årorna och rodde i land

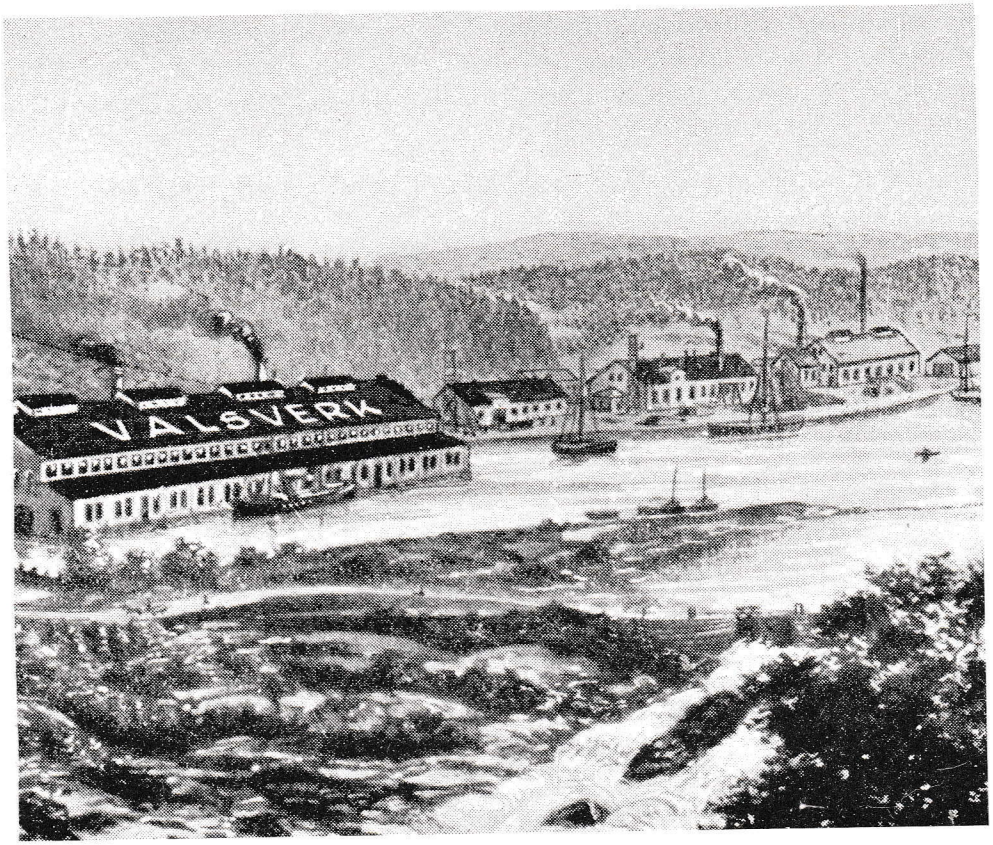

iker. I bakgrunden mitt på bilden skymtar Strömsberg.

under avgivande av protester. Min mamma hämtades en mörk, stormig novemberkväll i båt utav kusken Hellberg, och när de kom ut på älven började vågorna slå in och mamma sa: — "Hellberg, Hellberg, jag är så rädd!" — "Jag tror inte ho' kan va räddare än ja". Och då blev hon ju lugn!

På Strömsvik var det en stor familj och det levdes egentligen ganska trevligt. Mathållningen var dock spartansk. Det serverades gröt och mjölk på morgnar och kvällar, antagligen på ordination av den legendariske doktor Westerlund i Enköping, som på den tiden ansågs vara ett hälsofenomen. Nuvarande läkare har visst inte precis samma uppfattning om havregrötens lämplighet som huvudsaklig föda. Men vi fick äta av den mat som

serverades utan att protestera. En gång hade min syster Jenny besök av en flicka som hette Ellen Tidberg, och hon var mycket diplomatisk. Hon åt vad som serverades, men så sa hon: — "När det är nå't hemma som vi inte äter, så gör mamma oss e' lita pudding".

Jag gick i den nu rivna Samskolan vid Torget. Där var ungefär 100 elever. — Affärerna låg huvudsakligen på Storgatan och av dem som var verksamma i affärslivet på den tiden, är väl år 1968 bara Knut Hjelmberg kvar.

Förr var sällskapslivet blomstrande. Då förekom ett mycket populärt kortspel, "vira", ett spel som sällan förekommer nu.

Pappa spelade mycket med gubbarna Pihl och Wassberg och ibland också med Klas Andersson. Man spelade mycket ekonomiskt. Wassberg spelade mycket bra och mycket förståndigt. När det blev för mycket "betar" i hans "pulla", stoppade han diskret ner en och annan "bet" i fickan, för att inte stämma ned modet på de andra. På kvällen när han skulle klä av sig, upptäckte han att det låg en del utav Klas Anderssons "betar" kvar i fickan. Nästa morgon var han nere på "Vinnebroa" och passade Klas när denne skulle gå till jobbet. — "Här är en 'bet' som inte är inlöst!" — "Den är förfallen", sa Klas!

De spelade ofta det här spelet på gamla hotellet. Även de yngre generationerna, bl. a. Orvar Åqvist och Uno Strand, var där och spelade. Det var sent och de var de sista som gick. Orvar hjälpte Uno på med rocken. Och Orvar berättade senare: — "Så stod Uno med paraplyn uppe i trappan och då, förstår du, trampade han fel och ramlade ner för hela spiraltrappan. Jag rusade fram och hjälpte upp Uno och stod så här med hans paraply. Då sa Uno: — "Vad fan har du med mitt paraply att göra?".

En stor händelse i min ungdom var det, när ett krig mot Norge hotade. Det väckte särskild sensation, när det gick ned fyra små torpedbåtar genom Göta kanal. Dessa var på den tiden så små, att de kunde gå genom Göta kanal, vilket nuvarande torpedbåtar inte torde göra. Strax efteråt kom "bohuslänningarna" hit. De bevakade bron och den lilla kanonen. De bodde i Hjulkvarns lada. Den finns inte kvar nu. Beväringarna var ofta hemma hos oss. Vi brukade i allmänhet ha god mat och de tyckte det var roligt att komma bort och äta. Och så frågade min mamma dem hur de hade det. Jo, det är väl bra, men det är tråkigt att det finns grisar som snarkar så färfärligt, så vi kan inte sova. Och det var ju förfärligt. Min

Trollhättans Samskola.

svåger, Knut Reutervall, var en stor skämtare och specialist på att använda telefon på rätt sätt. Han ringde dagen därpå till doktor Liljefors, en bror till Bruno Liljefors: — "Är det doktor Liljefors?" — "Ja, det är det", sa doktor Liljefors. — "Jo, det är kapten Natt och Dag. Jag är befälhavare för den styrka, som är förlagd i doktorns lada, och det har kommit klagomål från manskapet att doktorns grisar snarkar så mannarna inte kan sova. De blir ju bara hälften så stridsdugliga efter första dagen". — "Ja, det var förfärligt beklagligt", sa doktor Liljefors, "men då får kapten vända sig till trädgårdsmästaren på Elfhög, för det är hans grisar". — "Det var allt", sa kaptenen och ringde av.

Dagen därpå satt Knut Reutervall på verandan på Vårvik och åt middag. Just när han skulle ta sin lilla middagslur, så sprängde där in kapten Natt och Dag med adjutant. Knut smet in och försökte skicka ner min syster Thyra att ta emot dem, men han besinnade sig och mötte dem. Kaptenen sa: — Jag vill bara presentera mig. Jag skulle vilja försöka ordna en fältskjutning här på Vårvik". — Och då blev Knut lugn igen!

Att min far var industriman vet ni, kanske också att han var intresserad av kommunala frågor. Han lade fram det första förslaget till stadsbild-

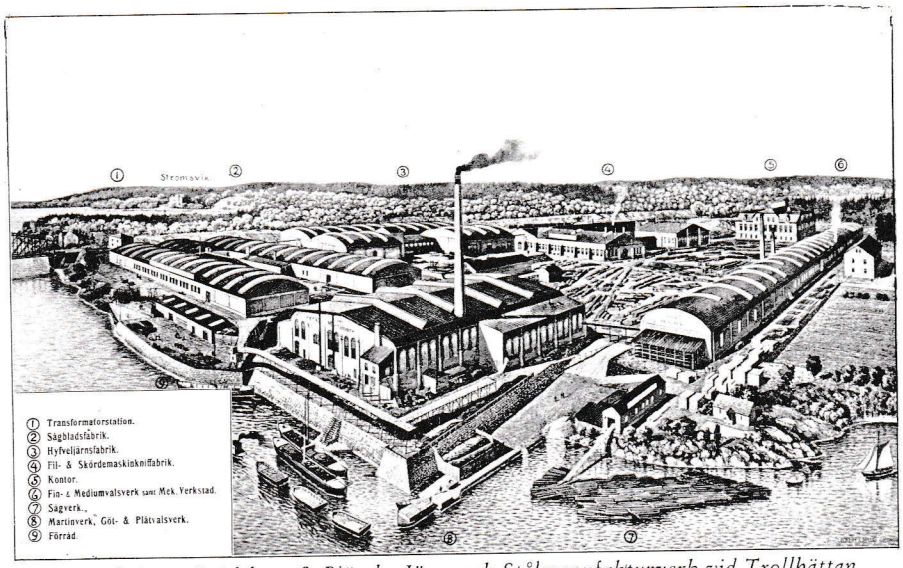

Aktiebolaget Stridsberg & Biörcks Järn- och Stålmanufakturverk vid Trollhättan.

ning. Jag har bland mina papper ett utkast till motion, vari han motiverade, varför Trollhättan borde bli stad. Det var redan år 1892. Det skulle dröja ända till år 1916. Jag hade den nyårsnatten nöjet vara med honom på Torget, när Trollhättan blev stad.

Han hade ett par riksdagsmannavänner, direktör Sanne i Uddevalla och grosshandlare Colliander i Göteborg. Dessa köpte tillsammans Önans Pappersmassefabrik, vilken dock några år senare övertogs av Gustaf de Laval för att ingå i hans stora industriprojekt.

När Önans bruk lades ner år 1916, övertog pappa i största utsträckning personalen och däribland även Albert Johansson, som åtminstone de äldre känner. Han slutade som kontorschef på Stridsberg & Biörck. Han var en känd kommunalman och nykterhetsman. Började som ung pojke på pappersbruket för att rensa kubbarna, innan de gick in för barkning. De låg i en låda som kallades "kubbelåda", vilket gjorde att Albert kallades för "Kubbelåda" så länge han levde.

Albert var en stor skämtare. En morgon hälsade jag på honom och hans "kumpan" Dage Dahlström. Då sa Dahlström: — "Jag var ute och gick uppe vid Egna-Hem i går. Jag trodde vi gick förbi en flickskola, men så fick jag höra att det var Albert Johanssons villa". Då sa Albert som ofta

stammade: — "Du-du-du kunde lika bra ha trott att det var en sam-sam-skola, för jag har bägge sortera".

Albert berättade: — "Vi skulle gå och fotografera oss på 1:a maj. Då sa jag till barna: Det är bäst vi går på olika gator, så de inte tror att det är demonstrationståget!"

Arodell: Det skulle vara roligt att få höra lite mer om din far, som familjefar och på arbetet. Man har ju läst något om det sistnämnda, men det skulle vara roligt att höra hur far var, sedd ur barnens synvinkel.

Stridsberg: Han var alldeles förbannat sträng, det kan jag säga. Han hade mycket respekt med sig, men han var inte utan humor och han var en gästfri människa. Han tog emot folk av mycket olika slag. Bland gäster som förekom på Strömsvik, var Paul Peter Waldenström, "PW". Pappa var intresserad av ideella rörelser och det gjorde att PW bodde på Strömsvik. På den tiden var det modernt med någonting som hette "kneiping" (av tyska ordet kneipen). Ett slags frisksport, som bestod i att man kavlade upp byxorna till knäna, och pulsade omkring genom det daggvåta gräset. Tidigt på morgonen fick vi se PW pulsa i trädgården. — Han hade också en underlig förmåga att ta både människor och djur: Min bror Georgs kaniner hade kommit ut, men PW lockade på dem och de kom fram till honom.

En annan gäst, som jag minns från min barndom på Strömsvik, var Werner Ericson, son till friherre Nils Ericson, kanalbyggaren m. m. Vi tyckte det var märkvärdigt att han hette 'baron' Ericson. Det var en underlig kombination. Han var en stilla, försynt man, som kom hit till Trollhättan nästan bara för att få dö här, kan man säga. Han bodde bara ett par–tre år här, innan han gick bort.

På den tiden var det ju mycket som var annorlunda. Ridning förekom rätt ofta som medel att förflytta sig från en ort till en annan inom riket. Jag minns en ingenjör Bressner, vilken hade varit i Amerika och sedan bodde i norra delen av Östergötland. Han kom ridande och stannade ett tag. Vi hade då hästen på stall.

En höst skulle det bli älgjakt. Det var kungajakt och det skulle till och med bli kejsarjakt. Kejsar Wilhelm var här och jagade tillsammans med kung Oskar. Då blev länsman Berggren, som var ordinarie länsman, så nervös att han måste ta sig tjänstledigt. Kamrer Gillberg på Vänersborgsbanken, som var vice länsman, fick rycka in och tjänstgöra. Dennes vänner

passade då på att få passerkort till berget. De hyrde Grand Hotells stora charabang, lastad med mat och dryck, och så for de upp på berget. När kungalunchen ägde rum, hade även dessa herrar sin lunch. Min svåger Gustaf Ödqvist var med. När han gick före bort och skulle hämta mat i den där charabangen, hittade han en älgrump, som han förstod att Gillberg hade tagit som trofé, en ganska egendomlig trofé! När de andra sen skulle ta sin matsäck i charabangen sa Gustaf: — "Har ni hört en sån sjutusan skandal! Kejsar Wilhelm hade skjutit en stor 20-taggare och den hade han gett order om att den skulle föras till Berlin för att ställas uppstoppad i stora hallen på kejserliga Slottet. Och när han så kom och skulle flå älgen, upptäckte han att någon hade varit där och skurit rumpen av älgen! Polisen från både Stockholm och Berlin är här, och de säger att de har kommit boven på spåret". Då såg Gustaf hur Gillberg ställde maten ifrån sig och gick bort till vagnen, tog rumpen och slängde bort den!

Arodell: Man hör ofta talas om våra gamla "patroner". När och hur blev man det? Vilka var "patroner" i Trollhättan?

Stridsberg: Det var lustigt! Härom dagen hade Cilla Ingvar sin radiokvart, då hon besvarade frågor, däribland: Vad är en patron? Jo, sa hon, patron kommer av ordet "pater" och det är samma stam i både "gevärspatron" och "brukspatron"! Några regler fanns väl inte. Man blev inte utnämnd till det som man blir till "riddare" eller andra förnämliga titlar. Det var nog sådant som blev brukligt så småningom, när en del ledande personer blev äldre. I min barndom kallades inte min far för patron, det kom på senare tider. Och här i staden vet jag ingen, som kallades för patron mer än han och Antenors farfar, tidigare också C. O. Holm. Men ute på landet var man nog mer generös med patronstitlarna än här i staden. Inom järnbruksindustrin använder man nu ofta titeln bruksdisponent, vilken väl är en ersättning för den gamla brukspatron.

Röst ur publiken: När var din far riksdagsman?

Stridsberg: Han satt i första kammaren åren 1888–1897. Men då flyttade hela familjen upp till Stockholm och hyrde våning där den tid riksdagen var samlad, åtminstone ett par av åren. Han blev sedan inte omvald. Ansågs vara för radikal!

Algot Häggner: Jag har ett minne av din pappa. Vid seklets början filade ni sågblad åt allmänheten. Pappa hade skickat mig att hämta ett inlämnat sågblad. Jag kände väl till att Din pappa var mycket sträng. Att några

stod och hängde i fabrikerna, det tyckte han inte om, utan de fick en "hutt" att de skulle börja jobba igen. Jag stod där och hängde utefter väggen. Din pappa kom bakom mig lite oförhappandes och röt väl till så jag hoppade högt i vädret. — Vad står du där och hänger för, pojk!? — Jag skulle bara hämta ett sågblad. — Jaså — det var tur för dig det!

Stridsberg: Ja, på bruket var det ju, som Häggner sa, strängt — men ordning — men nog på sätt och vis ganska trivsamt. Chef emellan min far och mig var min svåger Orvar Åqvist. Han var chef drygt 20 år. Orvar hade ett väldigt trevligt sätt. En gång hade vi en order på plåt till Japan. Och det skulle sättas på ett skeppningsmärke med japanska bokstäver, som skulle målas på med schablon. Då kom Orvar vänligt fram och sa: — Hör du Albert, kan du japanska nu? — Nej inte än, men det gör allt gott!

En morgon kom Orvar upp, när en av gubbarna var borta: — Varför är inte *han* här i dag? — Han är hemma för hans käring har fått trillingar i dag. — Åh sjutton, vad säger *han* då? — Vad han säger! Det är väl klart han är förbannad!

Röst ur publiken: Hur många var det med hit ifrån Torshälla?

Stridsberg: Jag har för mig att det var ungefär 70 man. De kom år 1879 kanalvägen med två båtar, rymmande också maskiner och två hästar!

Min far var mycket intresserad av nyheter av olika slag. Även mera mystiska saker. Han underhandlade med en herre som hette Ekenberg, en känd ingenjör, som bodde i England och var mycket mångsysslande. Han uppfann torvpulvereldning o. s. v. Denne föreslog också att man vid Olidehålan skulle anlägga ett kraftverk. Men kraften skulle inte överföras med elektricitet, vilket då ansågs vara alltför modernt och ofullkomligt. Kraften skulle överföras genom lufttryck. Förslaget var mycket väl genomtänkt och hänvisade till taxor som tillämpades vid en anläggning i Paris, där det var rätt långt kommet.

Far hade ju telefon förstås, bland de allra första i samhället. Och så hade han ett par vänner på kontoret och skulle demonstrera den nya uppfinningen. Han ringde till Olidan där familjen då bodde, men varken min mor eller någon av systrarna var hemma. Där var bara en ung barnflicka, som väl aldrig hade talat i telefon: — Hallå! — Säg någonting, säg någonting! — Vad ska jag säga då? — Läs Fader Vår för tusan!

Röst ur publiken: Min svärfar var en gammal trollhättebo och han berättade massor av historier om patron Stridsberg. Som alla sådana där legen-

dariska figurer får de väl sig tillskrivna historier, som de inte alls varit inblandade i. Svärfar berättade således, att patron Stridsberg en gång tog med sig någon in på kontoret. Han skulle ha någon uppgörelse med honom. (Nu vet jag alltså inte alls, om detta är sant!) Det var en stor, kraftig karl. Så säger patron Stridsberg, när han går igenom kontoret: — "Om ni nu hör något bråk här inne, så bry er inte om det, för jag skall göra upp med honom här". Och det blev ett sjusärdeles liv därinne och det ropades på hjälp, men ingen reagerade! Till sist kom patron ut, mer eller mindre rasande, och frågade varför de inte kom in och hjälpte honom. — Då hade *han* fått stryk i stället!

Sigurd Stridsberg, gammal och klok, kommenterade inte historien. Såg bara glatt finurlig ut!

En färgstark person i Strömslund var urmakaren *Carl Lidman*, född 1852 i Stockholm. Han började som stamanställd vid Hästgardet men sadlade om och började intressera sig för klockor. År 1901 uppenbarade han sig i Strömslund, som då hörde till Vassända-Naglums landsförsamling. Där fick strömslundarna med Lidman i spetsen kämpa hårt. Men Lidman hade munlädret väl smort och förstod konsten att ta lantmännen. Han blev så småningom ordförande i kommunalstämman och samarbetade mycket fint med ing. Albert på Strömsberg. När Trollhättan skulle bli stad år 1916 och därvid omfatta också Strömslund, var Lidman en stark drivfjäder från västra sidan älven.

År 1930 blev "Strömslunds Borgmästare", som Lidman kallades, på sin 78-årsdag intervjuad av Tidn. Trollhättan. Han berättade då några historier om patron Ernst Stridsberg. Vi citerar:

Brukspatron Ernst Stridsberg

— mannen med de bistra fasonerna och det varma hjärtat

Stridsberg skulle resa bort en morgon, men först besökte han en sjuk arbetarehustru i Strömsviks närhet.

— Sänd bud hem till mitt vid middagstid så får ni en god, närande soppa. Så tog brukspatron upp en sedel som han hade i beredskap i västfickan och lämnade på bordet.

Inför så mycken vänlighet reste sig den sjuka upp ur sängen för att nysta ur sig en del tacksägelser, men hon kom av sig vid ett barskt:

— Håll käften, käring!

En söndag satt Stridsberg och spelade bräde, då en av hans arbetare infann sig och ville låna 200 kronor.

— Jag lånar inte ut pengar och förresten tycker jag att jag kan få vara i fred på söndagen.

Mannen gick och brukspatron slog just sexandus just som trädgårdsgrindens igenfallande lockade hans blick utåt. Det var en nedslagen man vid grinden. Stridsberg skyndade ut på förstubron:

— Kom tillbaka!

Mannen kom.

— Titta in till mig på kontoret i morgon, så får du pengarna.

Bockningar och tack.

— Jag tyckte allt det var synd om honom.

*

Ett ombud från Taborkyrkan med bidragslista hade gått köksvägen in till Stridsberg och lämnat sin hatt kvar i köket.

Ärendet framfördes, kyrkan behövde pengar.

— Jag lämnar inga bidrag, förklarade brukspatronen, och öppnade storvägsdörren för Taborkyrkans delegat.

— Jag får allt gå köksvägen ut igen, för jag har min hatt därute, sa' ombudet.

— Gå efter hatten då och kom hitåt sedan.

När mannen kom med sin hatt hade patronen hunnit godas till. Han skrev på en 50-lapp.

*

De hade fått en murare till Gullöfors och muraren hade fått en äldre bruksarbetare till hantlangare. Muraren blev ej belåten med hjälparen och stegade därför in till brukspatron med anhållan om ny hantlangare.

— Vad skall jag göra med den andre då, undrade patron.

— Avskeda honom! föreslog muraren.

Men då tog det eld i den gamle.

— Avskeda en av mina gamla trotjänare! Hut, herre! Det är herrn, som får avsked och kom aldrig hit mera!

*

När Trollhättans stadshus var färdigt, skulle det naturligtvis invigas med en fest. Som var så gentilt ordnad att ingenjör Stridsberg fann nödigt att,

med hänsyn till den samlade societeten, skruda sig i ett par splitter nya galoscher. När han kl 1 på natten ansåg lämpligt vända om mot hemmet, voro galoscherna borta. Patron blev vid synnerligt dåligt humör:

— Det skall då bli sista gången jag ger mig ut i sådant sällskap.

Nere på gatan skulle just en hög kanaltjänsteman stiga in i sin kupé, när den vredgade brukspatronen kom ut.

— Var har brukspatron sin skjuts?

— Vad skulle jag med skjuts till?

— Åka hem, naturligtvis.

— Vad tror herrn jag fått mina ben till om jag inte skulle orka gå biten till Strömsvik!

Ett naturskyddsärende år 1906

— Sammandrag av Bengt Lindbom —

Redan 1895 hade H. E. Ahrenberg i riksdagens andra kammare motionerat om att staten skulle förvärva vattenkraften i Trollhättan och vid en eventuell utbyggnad undanta omgivningarna till nationalpark. Motionen avslogs, men i början av 1900-talet blev frågan om trollhättefallens utbyggnad för såväl trafik- som kraftändamål mera aktuell. Staten hade genom en rad vattenrättsdomar fått äganderätten till fallen. Svenska turistföreningen (STF) gjorde i en skrivelse till Kungl. Maj:t en framställning om att västra stranden av Trollhätte strömmar skulle förvärvas av staten och göras till nationalpark. STF uttryckte det så att trollhättefallen räknades till de främsta av Sveriges naturskönheter och var för den övriga världen mer kända än någon annan svensk sevärdhet och verkade mer än något annat lockande på den utländska turistströmmen.

Regeringen hade redan tidigare tillsatt en s. k. vattenfallskommitté, och denna hade kraftigt betonat vikten av fosterländskt-estetiska synpunkter vid utnyttjande av sådana vattenfall, "vilka genom allmänt känd naturskönhet och fördelaktigt läge kunna anses äga en särskild betydelse för höjande av den fosterländska känslan".

Kommittén ansåg att fallen borde på sön- och helgdagar "få framträda i all sin storartade naturliga prakt". I motiveringen till detta förslag anfördes bland annat: "För höjandet av nationalkänslan hos Sveriges ung-

dom, vilkens iver att se och lära känna fosterlandet är stadd i en glädjande utveckling, hava naturföreteelser av så framstående rang en djup betydelse, som näppeligen kan överskattas. Vikten av detta ideella värde torde från statens synpunkt ökas, i samma mån som de krafter framträda, vilka arbeta på nationalkänslans försvagande. Även om kommittén ansett sig böra fästa avseende på Trollhättans betydelse som måhända den förnämsta dragningskraften för den utländska turisttrafiken, vars nationalekonomiska vikt år efter år ökar och som i väsentlig mån bidrager att utom landet sprida en lika välbehövlig som ofta fördelaktig kännedom om Sverige, dess folk, institutioner och industri". Nationalismen hade vid denna tid fått en pånyttfödelse genom påverkan från Tyskland, unionskrisen med Norge och som motvikt till arbetarrörelsens internationalism.

STF fortsatte vidare att det inte räckte att staten byggde ut fallen på ett pietetsfullt sätt, utan man var också rädd för att det härliga skogbeväxta berglandet på älvens västra strand, som ännu var i enskild ägo, skulle vandaliseras. Staten borde därför bli ägare till en lämplig del av Trollhättans västra strand och denna skulle göras till en hela svenska folkets nationalpark på samma sätt som Niagarafallens båda stränder för all framtid blivit skyddade från "nyttighetsvanhelgande". Den sträcka som borde skyddas utgjorde ett omkring 1.500 meter långt och 100—175 meter brett parti från Strömsbergs kvarn till något nedanför den projekterade dammen över Flottbergsströmmen. Området tillhörde hemmanen Äppleknäppen, Arvidstorp och Torsered. Trollhättans kretsavdelning av Svenska turistföreningen hade med bidrag från Svenska turistföreningen, enskilda personer samt Trollhättans sparbank låtit bygga promenadvägar och utsiktsplatser där.

I regeringens proposition nr 130/1906 till riksdagen, där man begärde att en kraftstation skulle byggas i Trollhättan, begärdes också att staten skulle förvärva de områden som Svenska turistföreningen föreslagit i sin skrivelse. Någon nationalpark blev det inte vid trollhättefallen, men syftet med Svenska turistföreningens skrivelse uppnåddes — man hindrade att området exploaterades och vandaliserades. Nyttosynpunkterna fick stå tillbaka för naturskyddsintressena.

Fridolf i Björke: (filosoferande)

En sa allri glä säk i förväg. En vet la hur de va mä den lelle sparven. Han såg att det va nåt som hängde å dingla där bak på baggen. Och sparven vänta och vänta att de sulle trella, men vänta feck han. De datt allri!!!

För oss, som bor i ett land med världens f. n. största skattetryck, och där de styrande tydligen ser nya skattebördor som bot för alla kriser, kan det vara av intresse att se hur forna tiders potentarer löste beskattningsfrågorna. En liten inblick ger oss Gustaf Lundén i sin bok Tunhems Gäll, ur vilken bok följande artikel är hämtad.

Fogdar och skatter under vasakungarna

— Av Gustaf Lundén —

Motsättningar och stridigheter mellan härskande och styrda på skilda områden är något av hedenhös och ej någon företeelse av modernt ursprung. Oförmågan och ofta även oviljan att förstå motpartens intressesynpunkter skapar slitningarna, och hur än kulturformerna ändras, går dock alltid det gamla ständigt igen i nya former.

Den, som makten haver, missbrukar den gärna till egen förmån, och sanningen härav fick forna dagars allmoge även ofta erfara i sitt förhållande till sina förläningsherrar och konungars fogdar. Herrarna och kungarna stodo dock ofta i skarp motsättning till varandra, och konungens personliga uppfattning blev som regel fogdens lag.

"Konungarna Albrekts och Eriks fogdar", säger Olaus Magnus i sin krönika 1555, "foro allestädes fram som vilddjur mot landets innebyggare, vilka i gengäld, retade av så många våldsdåd, utkrävde en omänsklig hämnd på de grymma, till en varning för kommande släkten att icke reta getingar, enär de i stjärten hava en gadd, med vilken de kunna stingas".

Gustaf Vasa var dock en man, som noggrant följde sina ämbetsmäns alla förehavanden och varnande eller bestraffande grep in till sina undersåtars skydd, när så behövdes.

Myndigheternas förmåga att uttänka mångahanda skatteobjekt och dito former är ej någon företeelse av i dag. Redan under medeltiden pålades allmogen dryga skatter och gärden i form av fodring, dagsverken, kyrkotionde, gengärd m. m., och enligt Ericus Olai förordnade drottning Margareta t. o. m. om en extra skatt, motsvarande halva värdet av en ko, samt vidare en för varje eldstad bonden ägde, varförutom han även hade att erlägga "en viss penning för varje nöt eller varje boskaps rumpa" — den sistnämnda av allmogen hånfullt kallad "rumposkatten".

Jordeboksräntan utgjordes under medeltiden och 1500-talet in natura genom smör, spannmål, halm, hö m. fl. produkter och endast till mindre del i penningar. År 1530 t. ex. skattade Väne $8^1/_2$ tunnor $6^1/_2$ pund smör jämte 5 "snesor" ål, varjämte av Malöga färjestad erlades $5^1/_2$ marker i

Fol. 38 **Krono-Debetsedel för år 1893.** N:o 7

Socken Holmestorp

Joh:s Nasselqvist len. 1/8 mnt.

Debet.	Kronor	Kredit.	Kronor
Mantalspenningar för 1 mk. 1 qv.	60	Afkortning:	
Sjukvårdsafgift	75	för döde personer	
Bevillning: af jordbruksfastighet à 3000 Kr:s			
värde à 6 öre pr 100 Kr.	1 80		
af annan fastighet å Kr:s			
värde à 5 öre pr 100 Kr.			
för inkomst af Kapital eller arbete, 1 procent à 100 Kr.			
Tilläggsbevillning	54	Betält vid stämman	16 44
Landstingsmedel	54		
Bidrag till skjutsentreprenaderna	5	Qvitteras	
Grundskatt	1 33		
Arrendemedel			
Soldatvakans-afgift			
Hästvakansmedel	10 24	Annoteradt:	
Trosspassevolansafgift	47		
Odlings och vattenaftappningslån			
Afgifter för persedelunderhållet			
Brandstodsafgift			
Hästförsäkringsafgift			
Folkskoleafgift			
Debetsedelslösen	12		
Summa	16 44		

ANM. Kronofogdens qvittens gäller icke utan häradsskrifvarens annotation.

Besvär af skattskyldig, som förmenar, att afgift enligt Kongl. förordningen angående bevillning af fast egendom samt af inkomst blifvit honom påförd till högre belopp, än som bör utgå enligt den af vederbörande beskattningsnämd verkstälda taxering eller att sådan afgift obehörigen blitvit honom debiterad kunna hos Kongl Maj:ts Befallningshafvande anföras inom trettio dagar efter den dag, då, på sätt i § 37 af samma Kongl. förordning stadgas, den skattskyldige egt tillfälle erhålla sin debetsedel.

Besvär i debiteringsfrågor uppehålla icke uppbörden af det vid den öfverklagade debiteringen påförda belopp, hvaremot, då debiteringsåtgärden icke fastställes, den klagande eger att kostnadsfritt återbekomma, hvad af honom blifvit för mycket erlagdt.

F. Westberg,
t. f. Häradsskrifvare.

16:44 var kronoskatten år 1893 på en 20 ha gård, som utan svårighet födde en familj på 7 personer.

penningar. Av smöret var en del bortförlänt till den å Malöga bosatte länsmannen. Det urgamla tiondet utgick i livsmedel utanordnat till kyrkan och dess tjänare.

Fodringen bestod i skyldigheten att till fodring mottaga konungens eller hans förläningsmäns hästar, efter ägaren benämnda kungs-, lagmans- och

slottshästar m. m. På 1500-talet utgick fodringen ofta genom gästning in natura, d. v. s. så att konungens kreatur skickades i omlopp, "på gräs", bland bönderna.

År 1526 hade länsinnehavaren Måns Brynteson Lilliehöök konungsfodringen av Väne härad, och vid samma tid uppbar fogdarna av varje helt frälsehemman "årlig ränta" — d. v. s. slottsfodring till två hästar samt vart tredje år till 2 kungshästar. På 1550-talet hade skatte- och kronobönderna i Väne att utgöra fodring för 4 hästar, vilket skulle fullgöras genom att varje bonde sände en tunna malt till Älvsborg. Men därest någon ej hade råd härtill, heter det i en klagan från Väne omkring 1560, "så låter fogden panta ut en daler för tunnan, och vidare löper det en mark för hästen, där K. M:t och andra, som förläningar hava, icke taga mer än tre öre för häst". Under Märta Leijonhufvuds förläningstid på 1570—80-talen utgjorde envar skatte- och kronobonde 4, medan frälse, kyrko och prebende undsluppo med fodringen för 2 konungens hästar. Ännu långt in på 1600-talet erlägges denna form av skatt.

Dagsverksskyldigheten, som påbjudits redan under medeltiden, bestod i en allmogens skyldighet att utföra arbeten å Kronans slott och fästen. 1546 t. ex. skattade häradet sålunda, förutom smör och landgillesjärn, även 69 dagsverken. Åren 1537 och 1544 gav Gustaf Vasa befallning till bl. a. vänebönderna att göra dagsverken å Älvsborg för slottets restaurering, 1540 och 1548 fick ståthållaren Gustaf Stenbock order att frakta timmer från Trollhättan till Älvsborg, och 1605 uppmanades allmogen i Åse och Flundre att stå Väne bi med framkörslorna till Älvsborg och Gullberg. Vid flera tillfällen under 15—1600-talen fick häradet även genom penningar bidraga till Älvsborgs slotts nödtorft och under Erik XIV:s tid utfördes många dagsverken å såväl Älvsborg som Gullberg, vilket sistnämnda fäste ävenledes försågs med livsmedel.

1555 fick Väne av sitt tionde anslå spannmål till brödragården i Skara, och på 1580-talet levererade fogden Per Christerson av i Väne uppburna tionden sill till abbedissan i Vadstena samt spannmål till Skara domkyrkas ombyggnad ävensom 50 oxar, 72 kävlingar (ungoxar), och 4 stutar till hovets förtärning.

Besättningen å Älvsborg synes till väsentlig del ha fått sina livsmedel från de beskattade bönderna i götaälvdalshäradena, och år 1600 befallde And. Lennartson från Älvsborg, att väneborna av den boskap, som skulle drivas till slottet, en oxe skulle tillställas Johan Skeppsbyggare i Gamla Lödöse

samt härjämte 2 tunnor malt och några tunnor spannmål av den årliga räntan. 1618 ålades häradet att även betala gärden till Kalmars och Jönköpings slott, och 1620 fick Väne lämna byggnadshjälp i form av penningar, sågblockar och kol till den under anläggning varande staden Göteborg.

"Då de årliga skatterna under hela 1500-talet ännu till större delen utgingo in natura och endast till mindre del i penningar", säger Emil Hildebrand, "måste Kronan på lämpliga orter i riket skaffa sig varuhus, och Kronans köpmän hörde under 1500-talets slut till de viktigaste finansiella tjänstemännen".

Ett sådant varuhus upprättades även på 1540-talet vid Älvsborg, och hit hade väneborna att leverera sin skatt i form av smör, malt, spannmål m. m. Av skatten tillställde häradet t. ex. 1581 varuhuset 15 lispund smör, Älvsborgs slott 26 oxar, provianthuset i Nya Lödöse smör, spannmål, fläsk och malt m. m., varjämte proviantskrivaren Harald Andersson erhöll 2 kannor, 1½ stop brännvin.

De ständiga fejderna alltifrån medeltiden och ända fram till Karl XII:s död höll bl. a. Väne härad i en konstant oro. Ej nog med att gårdarna skövlades eller nedbrändes, utan avtvingades bönderna härjämte stora skatter och gärden, som gjorde dem helt utarmade. Under Nordiska sjuårskriget t. ex. ålades Väne förse krigsfolket vid Bohus med bröd, smör, humle, foder, halm m. m. ävensom leverera det av svenskarna innehavda Varbergs slott såväl penningar som livsförnödenheter av skilda slag. 1586 fick Väne m. fl. västgötahärader erlägga kostgärder till befästningarnas bespisning vid den omstridda "ryssgränsen" mot Ryssland och Lifland, och under det 30-åriga kriget hade häradet att årligen betala krigshjälp i form av pälsar, klädespersedlar, skodon och timmer, vilket allt tillställdes Älvsborg.

Givet är att alla dessa betungande skattepålagor skulle komma att väcka böndernas harm och protest. Oviljan gick givetvis främst ut över fogdarna, som hade att verkställa indrivningen, och under Nordiska sjuårskriget ihjälslogo de förbittrade västgötabönderna också ett flertal länsmän och fogdar, vilka sin plikt likmätigt utkrävt kostgärder till hären.

Till konungen ingavs också ideligen klagomål över krigsfolkets och fogdarnas utpressningar, våldgästningar och mordgärningar. Såväl fogdar som soldater, i all synnerhet de senare, voro dock i många fall att ursäkta, enär

Kronan saknade möjligheter att tillfredsställande ordna deras försörjning, varför rena nöden oftast drev dem till övergreppen.

Myndigheterna å sin sida hade heller ingen anledning vara tillfreds med de motsträviga bönderna. I en handling av 1544, ställd till allmogen i Väne m. fl. härader, ger också Gustaf Vasa tillkänna, "att Oss undervist är, hurusom I som bygga och bo i förenämnda härader, äro fast ovilliga till att utgöra Edra rättigheter till Vårt och Kronans slott Älvsborg och synnerligen de dagsverken, som I skyldiga äro. Härför bjuder och förmane Vi Eder, att I vele rätta Eder själva i den saken, hjälpandes allvarligen och manligen till att den byggning på Vårt och Kronans fäste Älvsborg måtte komma till en ända."

Böndernas upprepade missnöjesyttringar med de ofta alltför självrådiga fogdarna gick dock ej heller i längden för myndigheterna att ignorera, och i det s. k. Norrköpings beslut 1604 heter det därför bl. a. att "ingen fogde eller befallningsman skall hava makt att pålägga allmogen gärden, hjälp eller annan tunga utan överhetens samtycke, och vilken som annorlunda befinnes göra, straffas såsom en förrädare, och allmogen vare ej skyldig lyda honom".

Men missnöjet med de dryga skattepålagorna var dock alltför välgrundat och fast rotat för att enbart genom förordning och förmaningar kunna avlägsnas. Vid tingen i Väne på 1640-talet fann sig Drottning Kristina föranlåten att vid "plikt och bot" befalla allmogen iakttaga hörsamhet och lydnad mot sin höga överhet. Anmaningen, att de "beredvilligen i rättan tid utan trots och motvillighet skulle utgöra och ifrån sig till Kronans uppbördsmän leverera alla dess räntor och rättigheter", var dock ej alltid bönderna så lätt att efterleva, försåvitt de själva skulle kunna nödtorftigen existera. Och fastän för länge sedan avskaffat är ock än i våra dagar erinringen om "fogdevälde" nog att hos envar väcka föreställning om hänsynslöshet och maktförtryck.

Skollärare Engblom var på sin tid även sånglärare. Vid en sångövning i Prins Oskars skola när E. höll på att öva tenorstämman framme vid orgeln var de andra sångarna församlade nere vid dörren. Bland basarna fanns en vid namn Lindholm, som inte var så värst säker i sin stämma. Vid samma tillfälle kom en ångbåt på uppgång i kanalen och mitt för skolan gavs signal för bron. Då sa Engblom framme vid orgeln: Tyst där nere, Lindholm!

* * *

Karl-Axel i Rörstorp till sin vän Birger: Du skulle ha mej till själasörjare och kommunister Ryberg till ekonomisk rådgivare, så skulle du stå dej gott!!!

ERIK ADAMSON

* 27/8 1895 † 28/6 1983

Initiativtagare till Trollhätte-Gillet
och en av dess grundare

ERIK ADAMSON

Född den 27/8 1895 gick den genuine trollhättepojken Erik Adamson, initiativtagaren till Trollhätte-Gillet, ur tiden den 28/6 1983, alltså nära 88 år gammal.

I "Stranna" 1:3, april 1982, har Erik själv beskrivit sitt födelse- och barndomshem i kvart. Juno 4, hörnet Spannmåls- och Österlånggatan. Den senare gatan, som å Nils Ericsons tomtkarta av 1863 döptes till Bergsgatan — ett mycket berättigat namn då den löpte efter den lilla bergskedja, som delade samhället i en östlig och västlig del — kom snabbt nog att få just namnet Österlånggatan som pendang till Västerlånggatan från bron ner till kyrkan, ett namn, som dock aldrig slog igenom. I folkmun behölls på Österlånggatan dock det sedan länge invanda namnet Spångatan efter den spån, som från sågarna forslades till gropar i gatan liksom å torget (Spåntorget).

Erik kallar själv huset Juno 4 för "Min mormors hus". Mormodern, Maria Jonasdotter Persson, född 1849, hade liksom hennes make Andreas Persson, född 1845, kommit från Åsaka. Andreas köpte 1873 Juno 4 av Thore Svennungson, vilken sedermera blev garvare i kvart. Strömkarlen vid Garvare- eller Barkebacken. Andreas, som arbetade på mekaniska verkstaden, "på verkstan" som man i regel sade, avled i slutet av 1890-talet, varefter som ägare står mormodern Maria Persson fram till hennes bortgång 1926.

I morföräldrarnas äktenskap föddes 7 barn — 4 flickor och 3 pojkar. Äldst var Ida Sofia, Eriks mor, född 1871. Den yngsta pojken, Gustaf, föddes 1882. Han blev en av Trollhätte-Gillets stiftare. Ida gifte sig med den från Godegård i Östergötland till Trollhättan kommande Leander Adamson, född 1869. Sannolikt var det dennes broder Karl Ferdinand, född 1863, som tog hit Leander liksom systern Julia. De båda bröderna arbetade hos Stridsberg & Biörck, medan Julia tjänstgjorde i Haglunds charkuteriaffär i kvart. Apollo — säkert har mången äldre trollhättebo henne ännu i minne.

Leander och Ida fick sin bostad just i mormoderns hus, där Erik föddes 1895. Sedan Erik gift sig 1923 och mormodern avlidit 1926, såldes huset, varefter Eriks föräldrar flyttade över gatan till hörnhuset Minerva 2, i regel kallat "Stallarns". Mamman avled 1930, medan pappan levde till 1948.

Erik Adamsons yrkesverksamma tid ägnade han det företag, Stridsberg & Biörck, där fadern arbetade som filhärdare. Den 9 juni 1908 antogs Erik

av patron Ernst Stridsberg som postpojke och den 31 januari 1963 lämnade han företaget som inköpschef, pensionerad efter närmare 55 års plikttrogen tjänst. Noggrannhet och plikttrohet är rubriken på de år, som Erik tjänade sitt företag. Erik berättade själv, att patron ej tålde slarv i arbetet, från företaget skulle endast komma kvalitetsverktyg, varför klagomål från en köpare av patron uppfattades såsom mycket allvarligt. Det hände, berättade Erik, att patron vid ett tillfälle kallade in den närmast ansvarige förmannen, efter det att en kund anmält missnöje. Förmannen, en i samhället synnerligen aktad man, blev förtvivlad "men det skall aldrig hända mer, patron" var det löfte som ej blott gavs utan även hölls.

Det har vittnats om att Erik själv i sitt arbete var ytterst noga med punktlighet och noggrannhet. Utan att höja rösten, utan åthävor, ledde han sina medarbetare. Med kunnighet kunde arbetet hållas i ära, en grund för att utan hårda ord vinna respekt.

Man hör ofta att en människa är född med det eller det verktyget i sin hand. Erik Adamson var född med den penna, som låter den vänliga elakheten, kanske vi vågar kalla den ironi, den som ej vill skada utan alltid låter hjärtat vara med, flöda i såväl rim som prosa. Pampvälde, lokalt liksom från huvudstaden kommande, gisslades men utan att någon storhet behövde ta illa upp.

Under spaltrubriken "Stan för dan" inflöt från Eriks penna åren 1924—1929 över 300 alster i Tidningen Trollhättan. Vid den tiden försvann författarnamnet och i stället kom signaturen Karl på Spångata. Erik hade nämligen en tid funderat på att sätta en pseudonym i stället för sitt egennamn och makan Ingeborg föreslog då Karl på Spångata och därvid blev det, stundom med förkortningen K p S. En annan gång syntes även signaturen P. Koral.

I Tidningen Trollhättans julnummer på 30- och 40-talen blev Erik en flitig skribent och på 1960—70-talen skrev han åtskilliga artiklar om det Trollhättan, som gått. Då Erik hade gott minne av gamla tider kan hans artiklar bli en god källa för framtida lokalhistoriker.

Lägger man härtill dryga 100-talet bordsvisor att sjungas såväl vid enskilda som offentliga sammankomster samt de på 20- och 30-talet skrivna kupletterna till såväl Barnens Dags som Röda Korsets cabareter, får man en uppfattning om den sidan av Erik Adamsons författarskap.

På 1910-talet arbetade som svarvare hos Nydqvist & Holm en man, vars röstbegåvning senare förde honom till operan, Daniel Hertzman. Mellan honom och Erik uppstod en mångårig vänskap och vi finner även hans namn i Eriks första revy, skriven tillsammans med trollhättepojken John Börjesson och uppförd 1915.

"Kalabaliken i Grönköping
eller
Var så go', Daniel"

var revyns namn, där publiken fick njuta av Daniels vackra tenor.

Samma författarpar skrev ännu ett par revyer men från 1918 fram till början av 1930-talet är Hjalmar Karlsson Eriks författarkompanjon.

Som sig bör voro revyerna oftast baserade på i samhället inträffade händelser med några kändisar på tapeten.

Våren 1930 behandlades i stadsfullmäktige en till staden riktad donation på 40.000:– att användas till en fontän, som i form av en kvinnofigur skulle symbolisera Sanningen. I samhället hade ryktet gått om donators namn. När sanningen om Sanningen kom fram, visade det sig, att en av framlidne oljeslagerichefens, Carl Setterbergs, döttrar, Caroline, var den givmilda. Hon hade dock till donationen fogat villkoret, att ränteavkastningen av kapitalet skulle tillfalla donator. Caroline var en i samhället lätt igenkänd äldre dam, som ibland sågs skrida Storgatan fram i sin yviga hatt och i sina pregnanta, färgglada kläder.

Det sägs, att Gustaf Lundén, den stridbare, ogifte stadsfullmäktigeledamoten, varit tveksam till om sanningen kan personifieras i en kvinnofigur!

Detta blev högvilt för de båda revymakarna och 1932 kom revyn

"Vad är sanning
eller
Karolinas Enskilda Bank"

Som ett förtydligande bör sägas, att Carl Setterbergs tre döttrar Sofia, född 1848, Fredrika 1849 samt Karolina 1851, alla förnamnen enligt officiella längder, helst stavade sina namn som Sophie, Fredrique och Caroline — om på eget eller föräldrarnas initiativ förmäler ej historien. Med donationsvillkoret i minne förstår man Karolinas Enskilda Bank.

Diskussionen om Sanningen pågick sedan i flera år, varför donationsgåvan först 1936 kunde förverkligas i den av skulptören Axel Ebbe utförda "Den heliga lågan", som nu pryder "Tårtan".

Som en kuriositet kan nämnas att Greta Ljung, som kreerade huvudrollen, faktiskt uppträdde i donators yvigt blomsterhöljda hatt. Greta hade nämligen vågat sig till Carolines bostad och frågat om hon till revyn kunde få låna hatten. Caroline beviljade denna ynnest! Kan man tänka sig: Denna gamla dam, säkert av konservativ prägel, låter en revyprimadonna låna och uppträda i sin av samhällsborna så kända hatt. Det kan man kalla förståelse för revykonsten!

I regel uppfördes revyerna å Sveateatern. En yngre generation står väl frågande inför denna lokal, som senare omdöptes till Palladium för att i våra dagar heta Pingstkyrkan. Även Tingvalla Folkets Park fick agera teaterlokal. Parken hade 1925 flyttat från området vid Källstorpsbackens krön till Tingvalla, några månader efter det att en del entusiaster i Trollhättans Idrottsförening (T.I.F.) den 1 maj startat Hjulkvarns dansbana. 1933 flyttade Folkets Park från Tingvalla till Hjulkvarn, där den ännu finns.

Den ekonomiska behållning, som revyerna inbringade, gick till olika välgörande ändamål, oftast till Barnens Dag men år 1932 till de arbetslösa i Trollhättan. Vid den tiden levde man ju i Kreugerkraschens dagar.

I mitten av 1930-talet började Erik Adamson att som revyförfattare samarbeta med trollhättepojken Erik Wengström, vars signatur Per Silja var välbekant. Detta samarbete upphörde c:a 10 år senare, då Erik Wengström flyttade från stan.

Den sista revy, som Erik skrev, tillkom 1946 med titeln "Snyggt och styggt". Den uppfördes 16 gånger, ett trollhätterekord.

Man kan ej lämna Eriks författarskap utan att vidröra de spex, som han skrev för Par Bricole i Vänersborg. Under åren 1945—1970 tillkom sju stycken, varibland ett uppfördes förutom i Vänersborg även å Valand i Göteborg och ett å Spegelsalen, Grand Hotel i Stockholm.

Det torde av ovanstående korta översikt framgå, att Erik Adamson varit en trägen budbärare av den gren av teaterkonsten, som kallas revykonst. Han blev därför ock en mycket värdig mottagare av Trollhättans kulturstipendium, då detta i sinom tid, år 1981, tilldelades honom.

Trollhättans invånarantal, som vid sekelskiftet var c:a 5.500, kom vid stadsblivandet 1916 efter inkorporering från grannkommuner att bli omkring 14.000. Infödingarna fick en känsla av att vara främlingar i egen stad, man fick — för att tala med en nutida trollhättepojke — på gatan hälsa allt mer sällan.

Hos Erik Adamson mognade i början av 1930-talet tanken på att sammanföra samhällets infödda söner för att öka sammanhållningen mellan dem. Erik kontaktade revykollegan Emil Norlander i Stockholm och fick av honom Stockholms-Gillets stadgar. De båda trollhättepojkarna Erik Johansson och Gustaf Persson, Erik Adamsons morbror, fick del av idéerna, vilka ock entusiasmerade Arvid Carlsson, Carl Frendberg, Bertil Landberg och Emil Rhodin. Dessa sju män träffades marknadsdagen lördagen den 13 oktober 1934 och bildade därvid Trollhätte-Gillet. Att Erik Adamson vid detta konstituerande sammanträde blev Gillets sekreterare, dess gillesskrivare, var en självklarhet. Han uppehöll sedan detta ämbete till 1965.

De protokoll, som Erik förde, vittna bättre än ord om det arbete, han nedlade för Gillets bästa. Vid Gillets sammankomster förekommer ej några häftiga diskussioner men då meningarna bryts, har Eriks, som vanligt i lågmäld ton framförda åsikter, alltid vägt tungt. Man får väl gärna uppfattningen att en förening, av hembygdskaraktär, som Trollhätte-Gillet, skall vara mycket konservativ, helst sysselsätta sig med tider, som varit. Vid förslag till föredrag var Erik dock mycket mån om att kalla t. ex. företagsledare i samhället för information om dagsläget liksom om framtidsutsikter. I Trollhätte Kraftverks personaltidning nr 2/81 har Erik låtit sin ironi flöda över "Husgråtarna", de grupper som för ett par år sedan klistrade sina lappar på varje rivningshus.

Hur många bordsvisor till Gillets sammankomster har Erik skrivit? Han skämde bort gillesbröderna med sina på lättsjungen melodi skrivna verser med anspelningar på mer eller mindre kändisar liksom på timade händelser. Gillet jublade och märket K p S hyllades.

Bland alla de bordsvisor, som Erik för Gillets räkning har författat, torde den till 1975 års marknadsgille skrivna "Det var på gamla Grand" vara kronan på verket, lättsjungen som den blev på melodien "Det var på Lorensberg", som ju närmast härrör från danska "Det var på Fredriksberg". Enligt Erik skall dock melodien vara av tyskt ursprung.

Den marknadskvällen upplevde gillesbröderna sekelskiftets Grand Hotel med den vänlige portieren Hellberg och med kusken Hagberg, som lät sina fina hästar Faust och Margareta föra turisterna i landå från stationen, såvida ej platt-tysk liksom engelsk mister föredrog vurst eller charabang. Törhända sågs på Grand ej blott patron utan även hans bruksbokhållare

liksom jobbaren efter veckans knog förtära Grands berömda sexa för en riksdaler, sannolikt med en liten pärla därtill. (Se Stranna 1:3, sid 80).

I visans form gav Erik sentida gillesbröder en skildring av den miljö, som många av våra föräldrar själva upplevt. Då Grand revs 1913, var Erik i övre tonåren, varför han fick ett klart minne av livet kring Spåntorget med Grand i fonden och med de många hästdroskorna vid "förvaltningsbyggnadens" (Vattenfalls) staket, beredda föra turisterna till fallen och slussarna, medan vykortssäljande pojkar, ofta nog alltför påträngande ciceroner, voro villiga berätta om sevärdheterna.

Den medryckande melodien ringde i öronen åtskilliga dagar och visan har sedan återkommit vid flera av Gillets samkväm. Kvällen var festlig och glädjerik — bäst torde den kunna karakteriseras med visans egna slutord: "Då var det fest och klang på Troll'te strand." Författaren, Karl på Spångata, måste ha känt sig nöjd.

Naturligtvis var Erik Adamson den gillesmedlem, som bevistat de flesta gillesmötena — han var ju den till sin bortgång ende kvarvarande av Gillets stiftare, vilken dessutom bevisade sin trofasthet mot Gillet genom att alltid komma till såväl vår- som höstgille. En enda gång, marknadsgillet år 1940, måste han dock svika, nedslagen av en svår blindtarmsinflammation. Varje intensiv gillesmedlem kan föreställa sig, hur han kände det den marknadsdagen! Åtskilliga blombuketter kom till hans sjukrum, ja, en av Gillets stiftare uppvaktade på väg till marknadsgillet, t. o. m. klädd i frack.

En sådan klädsel var ju ingalunda påbjuden men nog var man under Gillets första decennier festklädd — citydressen var en tid på modet — och i feststämning mötte man de äldre gillesbröderna för att få kontakt med det Trollhättan, som gått. Det ligger vikt uppå att denna känsla av glädje i festlig stämning bibehålles, säkert i den anda, som Gillets initiativtagare önskat.

Erik Adamson har gått bort. Hans namn får aldrig försvinna ur Trollhätte-Gillets hävder.

Skaldens ord vid en kollegas jordafärd rinner i minnet:

"Bort gå de,
stumma skrida de,
en efter en till skuggornas värld."

Rolf Rhodin

Om kyrkoherde Magnus Åbergs ungdomstid och om hans ättlingar

— Av Arne Arodell —

Sedan Oskar Hörmander år 1982 utgav sin sakrika men ändock lättlästa bok om "*Sågarbyn och Magnus Åberg*" — illustrerad av Bengt Lindström — har jag sökt klarlägga lite mer dels om Åbergs barndoms- och ungdomstid, dels om hans ättlingar.

Magnus Åberg (1820—1896) uppger själv att han föddes år 1820 i Norra Ving. Vid studium av kyrkböckerna visar det sig dock, att han var född i Stenums församling i Norra Vings pastorat. Fadern, lantbrukaren Isak Åberg, var född 1772 i Broddetorp (på Hornborgasjöns östra sida) men bodde sedan i Varnhem, tills han 1820 med sin hustru *Beata Billgren* (1786—1840) flyttade till 3/16 mantal *Backgården i Stenums socken.* Den ligger NV om Hornborgasjön och ca 1/2 mil SO om Skara. Där föddes *Pehr Magnus* den *6 dec. 1820* såsom enda barnet i detta äktenskap. Modern hade dock varit gift tidigare och hade därvid barnen Cajsa Magdalena, född 1804, och Isak, född 1812.

Magnus Åbergs fader avled redan 1823, då Magnus alltså var knappt tre år gammal. Modern Beata med lille Magnus flyttade följande år till *Öredals gods* i Hangelösa församling, beläget någon mil SO om Lidköping. Där finns hon till en början antecknad bland de anställda på godset. Enligt vad arkivarien vid Landsarkivet i Göteborg, Bengt Sjögren, välvilligt utrett betr. Åbergsfamiljen åren 1826—55, så gifte Beata om sig år 1826 med inspektoren Anders Dahlgren och de båda flyttade då över till torpet Lindåsen under Öredal i Hangelösa. Dit medföljde sexåringen Magnus.

År 1831 tycks Magnus ha börjat i *Skara skola,* ca 1 1/2 mil från Lindåsen, och i den gick han till 1841. Emellertid avled styvfadern 1839 och modern Beata hösten 1840 på Lindåsen. Sonen fick då under sitt sista gymnasieår bo i *Källby* prästgård, belägen 1/2 mil norr om Hangelösa och 1 mil öster om Lidköping.

Studentexamen kunde man på den tiden ej avlägga i Skara. I stället skedde detta vid *universitetet i Uppsala* hösten 1842.

Efter knappt tre års studier *prästvigdes* han i Skara 1845.

Sin första månad som präst fullgjorde han i *Gudhem* söder om Hornborgasjön och därefter ett år i *Örslösa,* strax väster om Lidköping.

Åren 1846—55 tjänstgjorde han som pastorsadjunkt i *Lidköping* och vice pastor i *Härene,* som då hörde till Lidköpings pastorat. Magnus Åberg stod därmed nära skalden Gunnar Wennerbergs far, prosten med samma namn. Åberg har troligen i första hand tjänstgjort i Härene.

En dotterson till Magnus Åberg, dr Harald Björnby, f. 1903, har berättat: "Enligt min mor var Gunnar Wennerberg och Morfar 'studiekamrater'. De skulle också ha åkt i samma hästskjuts till Uppsala... Magnus Åberg var nog tvingad vara mycket skötsam och sparsam, så någon nämnvärd 'Sturm- und restaurangperiod' kunde nog ej bli tal om. Likväl skulle han haft något litet finger med i några av de tidigare Gluntarnas tillkomst."

"Samåkningen" med hästskjuts till Uppsala kan nog ha ägt rum. Gunnar Wennerberg d.y. var visserligen tre år äldre än Åberg och student i Uppsala fem år före Åberg. Samma år som Åberg blev färdig med studierna i Uppsala, disputerade Wennerberg. Något av åren 1842—45 kan alltså resan tillsammans mycket väl ha företagits — järnväg fanns ju ännu ej. — Gluntarna tillkom just de åren och utgavs sedan i tryck 1847—50.

Våren 1855 flyttade Åberg som komminister till *Ås* församlings prästgård i *Flo* pastorat, ca 4 mil väster om Lidköping, nära Grästorp. Nu gifte han sig med *Helena Sandahl* (1829—1865) från Skara. Med henne fick han 1857 sonen *Henning* (1857—1922) och en dotter, som avled späd. Dottern *Anna* (senare gift Lundmarker, 1860—1944) i samma äktenskap föddes i Trollhättan strax efter familjens ditkomst hösten 1860.

PER MAGNUS ÅBERG (1820—1896) och hans ättlingar

Kyrkoherde i Trollhättan *1860—1896*

ÄKTENSKAP:

I) med *HELENA* Kristina Wilhelmina Sandahl (1829—1865) från Skara. (Hon tecknade sig ibland "Mina").

BARN:

A) *HENNING Åberg* (1857—1922), g.m. GUNDA, född Sönsteby (1861—1955). Ingenjör vid pappersbruk i Trollhättan, Norge och Sverige.

Barn:

a) *ALF Åberg* (1883—1906), Chalmersingenjör.

b) *FINN Åberg* (1885—1910). Avlade styrmansexamen. Råkade i Rangoon ramla ned från en bom och skada sig svårt.

c) *EINAR Åberg* (1886—1915), apotekare.
— Dessa tre bröder avled alla i tbc.

d) *ANDERS Åberg* (1888—1968), g.m. Dagmar Landström (1890—1969). I Vattenfalls tjänst i 51 år, därav från 1907 några år vid Trollhätte kanalverk. Slutade som kontrollör vid VF i Stockholm.

Barn:
PER Åberg (1921—), g.m. Helena Kosinska (1921—). Äger utvecklingsföretaget Gyronik AB i Stockholm.
(Ytterligare två generationer finnes).

e) *HJÖRDIS Åberg* (1890—1966), g.m. ing. Nils Ekwall, på 1910-talet anställd vid Kraftverket i Trollhättan. Senare direktör för Lidingö elverk.
(Ytterligare två generationer finnes).

f) *ARVID Åberg* (1891—1977), g.m. folkskollärare Göta Åström (1904—). Arvid Åberg var hela 53 år anställd vid Vattenfall, därav några år vid Trollhätte kraftverk. Huvuddelen av tiden kamrer vid Motala kraftverk.

Barn:

1. *ULLA Åberg* (1929—), speciallärare, g.m. Henry Everbring (1924—), VD i konsultföretag i Karlstad.
(Ytterligare en generation finnes).
2. *MARGARETA Åberg* (1931—), skolsköterska, g.m. Bengt Bengtsson (1931—), civilingenjör, Vällingby.
(Ytterligare en generation finnes).
3. *MAGNUS Åberg (1939—),* docent, bitr. överläkare i Malmö, g.m. Ulla-Karin Jacobson (1940—), gymnastikdirektör.
(Ytterligare en generation finnes).

B) *ANNA Åberg* (1860—1944), g.m, Emil Lundmarker (1856—1935). Från 1884 kanal- och slussinspektor vid Brinkebergskulle, sedan kamrer vid Kanalbolaget. Slutligen direktör för Wermlandsbankens filial (nu SE-banken) i Trollhätttan.

Barn:
EINAR Lundmarker (1885—1964). Styrmansutbildning. Seglade på "de sju haven". Hamnkapten i Leopoldville med äventyrsfyllda resor på floderna däromkring. Turistledare i Trollhättan. Lade ned stort arbete vid fågeldammen på Spikön.
ELSA Lundmarker (1887—1965). Anställd 51 år vid Vattenfall i Stockholm.
ANITA Lundmarker (1894—1980). Anställd vid Televerket i Trollhättan.

II) Äktenskap med *KAROLINA* Kristina Eleonora Hemgren (1842—1918).

Hon var dotter till Johan Petter Hemgren (1806—1863) o.h.h. Fredrika Kristina Zetterberg, Vänersborg. Hemgren innehade arrendet på Kanalbolagets värdshus i Trollhättan åren 1840–44. År 1842 föddes Karolina i Trollhättan. Hemgren m. fam. återflyttade 1847 till Vänersborg, Där var han 1837–41 och 1849–56 notarie (sekreterare) hos drätselkammaren. Blev 1851 vald till "illitterat rådman" (ej juridiskt utbildad). Var mycket verksam inom många områden i Vänersborg.

År 1859 utgav han en liten, numera mycket eftersökt skrift om Venersborgs historia med tillägg om bl. a. "Trollhättans äldre och nyare historia".

Magnus Åberg hade våren 1865 blivit änkeman med två små barn. Han tillskrev då 24 okt. 1865 rådman Hemgrens dotter Karolina i Vänersborg: "Högädla Mamsell Hemgren". Brevet i sin helhet kan läsas senare i denna artikel. — Hösten 1866 stod bröllopet mellan Magnus och Karolina i Vänersborg.

Karolinas mor flyttade 1868 till Åbergs i Trollhättan, där hon avled i Prästgården 1893.

BARN:

A) *HUGO Åberg* (1868—1907), g.m. Calla. Emigrerade till USA. I samband med värdetransport lär han ha blivit rånmördad.
(Ytterligare minst en generation finns i USA).

B) *GURLI Åberg* (1869—1946), g.m. stadskamreraren i Arboga, Karl Johansson.

Barn:

KARIN Johansson (1900—1983), g.m. rådmannen Helge Thomson (1897—1972), Sundsvall. Omkom i Alperna 1972.

HARALD Björnby (1903—), g.m. Ingeborg Östnäs (1906—). Leg. läkare i Falkenberg 1932–82.

Barn:

1. *ANITA Björnby* (1934—), preparatris, g.m. Bo Pehrson (1934—), vet. med. dr och docent, Skara – Axvall.
(Ytterligare en generation finnes).
2. *PER Björnby* (1936—), socialchef, Mjölby, g.m. Margareta Werner (1936—).
(Ytterligare en generation finnes).

C) *KARIN Åberg* (1871—1955), g.m. kyrkoherden i Odensåker, Karl Björkman (1864—1950).

Barn:

a) *INGEGERD Björkman* (1900—), g.m. kyrkoherden i Reftele, Ludvig Hjelmgren (1899—1968). Nu boende i Värnamo,
(Ytterligare tre generationer finnes).

b) *VALBORG Björkman* (1903—), Värnamo.

D) *ELOF Åberg* (1872—1949). Notarie vid SJ:s kamerala avd. i Stockholm.

E) *ELIN Åberg* (1873—1923). Telegrafist i Stockholm.

F) *SIGNE Åberg* (1876—1964). Diakonissa i Örebro.

G) *SVEA Åberg* (1879—1946). Anställd hos firman Wallén & Block, Stockholm.

H) *GÖTA Åberg* (1879—1968). Lärarinna vid Carlssons elementarskola vid Karlavägen. Hade som elev bl. a. Kar de Mumma.

Utöver dessa åtta barn i andra äktenskapet föddes med några års mellanrum också två söner, båda kallade Vilhelm, vilka båda dog som små.

Medräknas barnen i första äktenskapet, så hade Magnus Åberg tillsammans 13 barn, varav 3 dog som mycket små. De övriga 10 barnen blev mellan 39 och 89 år gamla. Medelåldern blev 74 år.

Uppgifterna om Åbergs släkt har till huvudsaklig del lämnats skriftligt av Per Åberg, Stockholm. Kompletterande data har lämnats skriftligt och muntligt av Harald Björnby i Falkenberg, Bo Pehrson i Skara, Ingegerd Hjelmgren i Värnamo, Göta Åberg i Motala och Ulla-Karin Åberg i Malmö.

"FRIARBREVET"

Såsom framgår av släktförteckningen ovan var Magnus Åberg gift tvenne gånger. Hans första hustru, Helena Sandahl från Skara, avled våren 1865. På hösten s. å. avsände han till Vänersborg ett brev till rådman Hemgrens dotter Karolina. Detta brev har varit omtalat länge i Trollhättan — i första hand nog genom syskonen Lundmarker — såsom ett "friarbrev", men ingen där tycks exakt ha vetat vad som stod i brevet.

Våren 1983 avled emellertid en av Magnus Åbergs dotterdöttrar, fru Karin Thomson (1900—1983). Vid boutredningen påträffades brevet. Eftersom Åbergs handstil visserligen är mycket vårdad men ändock svårläst för dagens läsare, så återges här innehållet i tryck, endast ingressen och avslutningen i faksimil.

Högädla Mamsell Hemgren!

Emedan jag under nuvarande trägna arbetsgöromål har svårt att resa till Venersborg för att personligen få samspråka med Mamsell Hemgren; så tager jag mig, med anledning av de upplysningar, som jag genom fru Hellström bekommit, friheten att skriftligen anhålla, det Mamsell Hemgren täcktes godhetsfullt vilja blifva förstyret i mitt lilla anspråkslösa hushåll, under vintern till att börja med.

Göromålen blifva hvarken många eller svåra. Huvudsaken är at hafva ett vaksamt och kärleksfullt öga till mina barn samt anordna tjenarnas göromål.

Skulle Mamsell Hemgren vilja benäget åtaga sig detta, så var hjertligt välkommen ju förr desto heldre.

Skulle möjligen några åtagna arbeten vara ofullbordade, så tag dem med. Här skall ej saknas tid för Mamsell Hemgrens egna arbeten.

Orsaken hvarföre jag så sent framställer min nu gjorda begäran skall jag muntligen hafva äran meddela.

Måtte jag blott få först se Mamsell Hemgren här.

Herrskapet Hellström och öfriga vänner hoppas jag skall göra Mamsell Hemgrens vistelse här åtminstone — dräglig.

Trollhättan den 24 Oct. 1865.

Högaktningsfullt
P. M. Åberg

När såg man senast en 45-årig herre närma sig en 23-årig dam så höviskt?! — Ett år senare stod bröllopet.

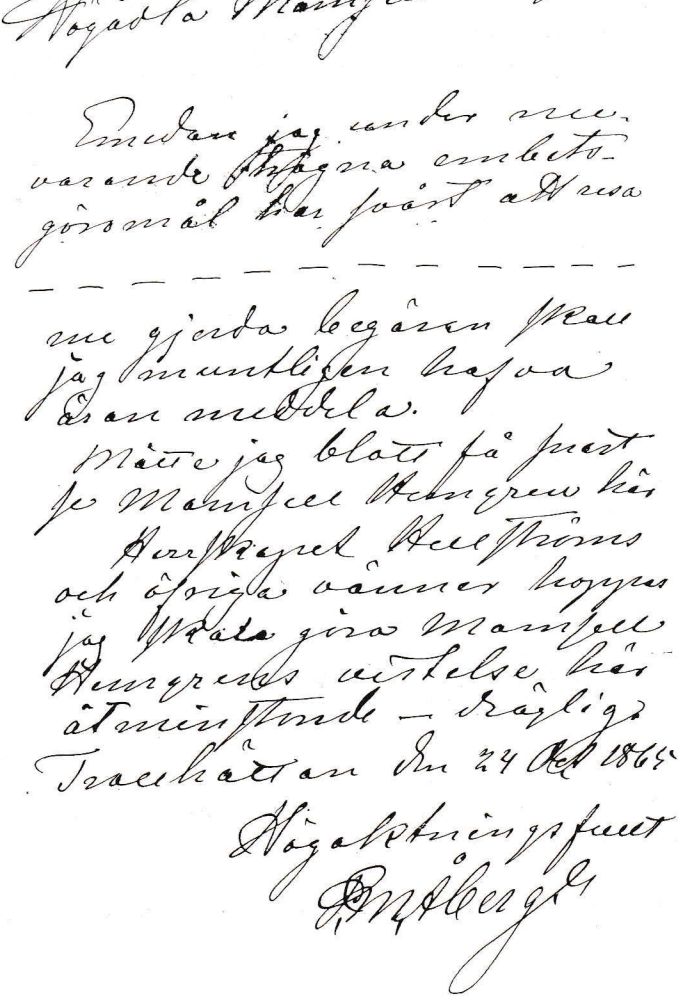
Högadla Mamsell Hemgren!

Emedan jag under nu-
varande tillfälle emboto-
gösmål har jo ärt att resa

— — — — — — — — — — — —

ne gjorde begäran som
jag muntligen hafva
åran meddela.
Måtte jag blott få just
je Mamsell Hemgren hös
Herrskapet Hellströms
och öfriga vänner hoppas
jag skola göra Mamsell
Hemgrens vistelse här
åtminstone — dräglig.
Trollhättan den 24 Oct 1865.
Högaktningsfullt
P. M. Åberg

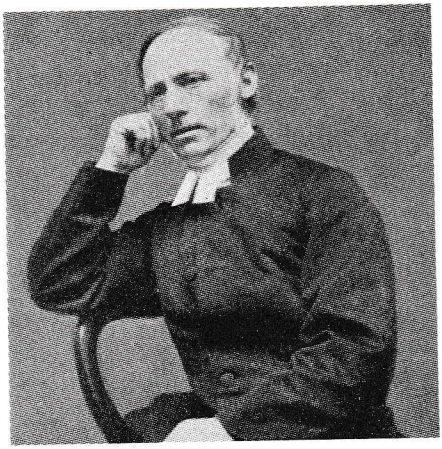

Magnus Åberg tycks som nybliven präst i Trollhättan år 1860 inte ha spritt många porträttbilder på sig själv, trots att Dahllöfs fotoateljé låg nära Prästgården. År 1983 har äntligen ett foto på Åberg från 1860-talet — utan patriarkskägget — kommit fram.

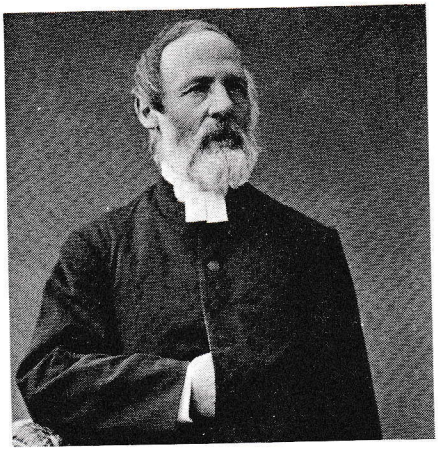

Ett av de oftast återgivna porträtten på den gamle, skäggprydde Magnus Åberg (1820—1896).

Fru Helena Åberg (1829—1865), f. Sandahl från Skara, maka till kyrkoherden Magnus Åberg (1820—1896) i dennes första äktenskap. Helena kallade sig ibland också "Mina".

Fru Karolina Åberg (1842—1918), f. Hemgren från Vänersborg, maka till Magnus Åberg i dennes andra äktenskap.

Gåva 1982 till Kulturkontorets bildarkiv från Magnus och Helenas sonsonson Per Åberg, Stockholm.

Hjördis Åbergs och Nils Ekwalls bröllop i Trollhättan 29 dec. 1916

Framlidne kyrkoherden Magnus Åbergs (1820—1896) sondotter Hjördis Åberg (1890—1966) gifte sig med ingenjören Nils Ekwall, då anställd vid Kraftverket i Trollhättan, sedermera direktör för Elverket på Lidingö.

Med vid bröllopsmiddagen på det nyuppförda Stadshotellets festvåning i Trollhättan var änkan efter Magnus Åberg, Karolina Åberg, jämte några av hennes barn och andra släktingar samt vänner från Karolinas trollhättetid (hon hade sedan år 1899 bott i Stockholm).

Sittande från vänster:

1. Lisa Karlén, maka till landsfiskalen Johan Karlén.
2. Anna Lundmarker (1860—1944), äldsta dotter till Magnus Åberg och dennes hustru i första giftet, Helena Sandahl (1829—1865). Gift med Henning Lundmarker.
3. Ellinor Björklund (1842—1935), dotter till apotekaren F. G. Björklund, Trollhättan.
4. Leopold Landberg (1850—1930), disponent vid Trollhätte Pappersbruk och boende i villa Högbo.
5. Gunda Åberg, f. Sönsteby (1861—1955), maka till Henning Åberg. Brudens moder.
6. Karolina Åberg, född Hemgren (1842—1918), från Vänersborg. Änka efter Magnus Åberg i dennes andra gifte. Bodde 1866–72 i Prins Oskars skola och 1872–99 i Prästgården norr om Kyrkan men flyttade sistnämnda år tillsammans med några av barnen till Stockholm.
7. Ellen Ekwall, brudgummens moder.
8. Svea Åberg (1879—1946), en av tvillingdöttrarna till Magnus och Karolina Åberg.

Stående från vänster:

9. Elof Åberg (1872—1949), en av Magnus och Karolina Åbergs söner. Notarie vid SJ i Stockholm.
10. Emil Lundmarker (1856—1935), gift med Anna Åberg. Han var först kanal- och slussinspektor vid Brinkebergskulle, sedan kamrer vid Kanalbolaget. Slutligen direktör för Wermlandsbankens filial (nu SE-banken) i Trollhättan.
11. Elsa Lundmarker (1887—1965), dotter till Henning och Anna Lundmarker. Anställd vid Vattenfall i Stockholm.
12. Edit Kinnwall, dotter till kamrer Axel Teodor Kinnwall, Torggatan 1 B, Trollhättan.
13. Helfrid Pihl, dotter till ritkontorschefen vid "Verkstan", senare bankdirektör, Johan Pihl, Storgatan 46, Trollhättan.

14. Henning Åberg (1857—1922). Äldste sonen till Magnus Åberg i dennes första gifte med Helena Sandahl (1829—1865). Han var ingenjör vid pappersbruk i Trollhättan, Norge och Värmland. — Brudens fader.
15. Göta Åberg (1879—1968), den andra av de två tvillingdöttrarna till Magnus och Karolina Åberg. Lärarinna i Stockholm.
16. August Stenström, kyrkoherde i Trollhättan 1911—1935 och nu vigselförrättare.
17. Christiane Sönsteby. Släkt med brudens mor.
18. Claes Ekwall, brudgummens far.

19. Gurli Åberg (1869—1946), Magnus och Karolina Åbergs dotter, gift med stadskamreraren i Arboga, Karl Johansson.
20. Hilda Landberg, dotter till disponenten Leopold Landberg.
21. Emelie Landberg, dotter till disponenten Leopold Landberg. Lärarinna.
22. Gerda Sandberg, sekreterare på Trollhätte Kraftverk.
23. Uno Strand, direktör vid Sparbanken i Trollhättan.

Brudparet har redan avvikit från bröllopsfesten!

Göta Åberg berättar om sin far

Ett mycket personligt vittnesbörd om sin far har en av Magnus Åbergs tvillingdöttrar, Göta Åberg (1879—1968), lämnat år 1962 till dåvarande komministern Erik Öberg, Alingsås, för publicering i "Julhälsningar till församlingarna i Skara stift". Göta hade tidigare varit lärarinna bl. a. vid Carlssons skola i Stockholm och bodde nu i Dalarna.

Min far var Trollhättans förste kyrkoherde. Bostaden var till att börja med Prins Oscars skola, där det var folkskola, predikolokal och kyrkoherdebostad. Senare fick min far fri tomt av församlingen och fick bygga själv. Vi hade ej jordbruk, men stora potatisland, som han ofta grävde själv. Nu delade han ut potatis, ofta gratis åt de nödlidande. Arbetarna i Trollhättan hade då mycket fattigt och många led nöd. Mormor, som fått sin fristad i Prästgården, sade till min mor: Nu får du se efter så Magnus ej lämnar ifrån sig så mycket potatis, att familjen blir utan.

Början till en sparbank blev det i Prästgården. Arbetare fick lämna hur liten summa som helst av sin avlöning. Det blev grundplåten till en egen liten stuga. Det var många som med tiden byggde sig en egen stuga. Nog hade min far mycket arbete med alla småslantarna, som växte till stora summor. Jag minns den stora järnbeslagna gröna kassakistan på expeditionen. När det var mycket pengar, låg far på skinnsoffan på expeditionen med revolver under kudden. Det tyckte vi barn var spännande. Sedan for far in till Vänersborgsbanken och satte in pengarna.

Men vad som far sörjde över, var den svåra dryckenskapen bland arbetarna och löst folk, som var med vid det (nya) kanalbygget. Min far gick själv in i godtemplarlogen och drog då flera med sig. Det fanns flera s. k. hamnbusar i byn och en del var svåra på spriten. Flera fick han att bli godtemplare genom att ta hem dem som dagkarl (bar ved och vatten) i Prästgården. Det var många, som kom till far för att söka hjälp både i andlig och lekamlig nöd. Han var så ömsint, att han hade svårt att säga nej, när någon stackare bad om ett lån för att få pengar till hemresa. "Giv den, som beder dig och vänd dig ej bort från den, som vill låna av dig". Det budet följde han. "Det får du aldrig någon tack för!" sade min mor. Far svarade: "Man ska aldrig vänta tack."

Men när far var död, gjorde mor likadant. "Om Magnus hade levat hade han fått det", försvarade hon sig med.

Ett stolt minne har jag från 7 à 8 årsåldern. Min tvillingsyster och jag — far kallade oss de bägge små — fick följa med honom när han skulle hålla ett tal. Vi stod bredvid honom på en hög skolhustrappa. Nedanför på

skolgården en stor skara arbetare med röda fanor och standar. Jag tror det gällde allmän rösträtt. De flesta rösterna låg ju hos de stora fabriksägarna. Jag tyckte det var så underbart att hela denna folkmassa lyssnade spänt och såg upp till min far. Det var ett stolt ögonblick, som bitit sig fast i minnet.

Alltemellan kom bud att en sjuk ville ha nattvarden. Om det var sent och mörkt fick ej hindra. En stormig kväll måste far över en sjö till en sjuk. Hur det gick vet jag ej, men far föll i vattnet. Roddaren fick dock tag i honom, fast det var kolmörkt. På hemvägen gick far runt sjön och kom hem genomvåt. Det var ej något att göra väsen om, tyckte han. Mat kunde han vara utan hela dagen om det gällde.

Att församlingsborna höll av och respekterade vår far, fick vi barn och ungdomar erfara flera gånger. Om någon tänkte ofreda oss, om vi var ute när det var i skymningen, kunde vi höra: "Det är prästens!" och ingen rörde oss eller var oförskämd mot oss.

Många verkstadsarbetare hade sin väg förbi Prästgården. Vi små kallade dem för "de svarte". Om vi måste gå till byn när det mörknade, passade vi alltid på att gå när "de svarte" gick. Då kunde vi gå trygga, tack vare deras kärlek och vördnad för far.

Jag var för ung för att förstå och bedöma honom som predikant. Det var så naturligt att folk gick till kyrkan. Det var då kvinno- och manssidor.

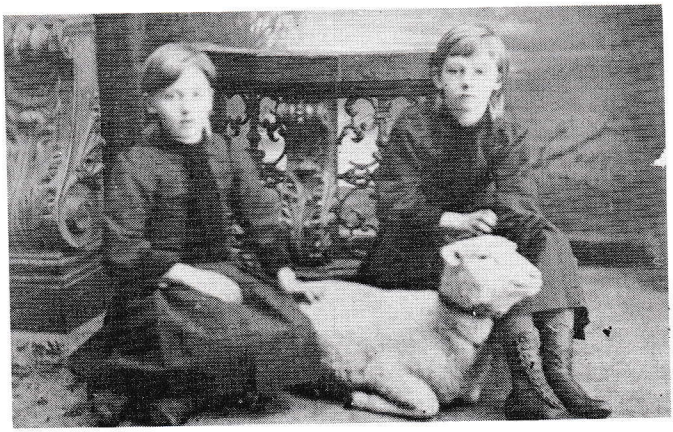

Tvillingarna Svea och Göta Åberg har här tagit med sig sitt lilla lamm från Prästgården nere vid Kyrkan över kanalbron och så hela Storgatan norrut till Ida Mellgrens fotoateljé, som låg på tomten Vulkan 3, hörnet Storgatan—Staveredsgatan. Fotot torde vara taget omkring år 1888.

Jag kan ej minnas annat än att det var många på båda sidor. Ofta fick vi små sitta på trappstegen till koret. En gång t. o. m. i predikstolstrappan.

Till kyrkan fick vi följa med redan vid tre års ålder. Särskilt till julottan. Vi blev ej tvingade, men gick gärna. Var vi hemma, stod vi i fönstret och såg på allt kyrkfolket, som gick på landsvägen. Vi fick ej vara ute och rasa och leka under gudstjänst. Det höll mor och far noga på. Av alla de goda Guds ord jag fått av far har Mattei 28:20 följt mig hela livet. Det blev för min tvillingsyster och mig som ett avskedsord från vår far. "Se, jag är med eder alla dagar intill världens ände". Det talet var hans sista kyrkliga förrättning, den 6 januari. Den 17 januari var han död.

Strömkarlens sång

Mel.: Böljornas lek

Brusande, forsande strömmar
dåna i vild melodi.
Människor i kärlekens drömmar,
de lyssna till er symfoni.
I forsdjupet har jag min boning
i älvfårans bergpass och språng.
Min boning dock ej fått förskoning
för människobarnens intrång.
Vilda ström, ström, ström,
skummande vatten så skönt,
Se! Se! Se!
Hur ditt skumstänk stranden krönt!

Skymningen sänks över jorden,
natten se'n börjar sitt lopp,
tiden då för mig är vorden
att stiga ur strömdjupet opp.
Jag sitter på gungande vatten
och blickar på stjärnornas glans,
ty skönast är strömmen på natten,
då älvorna sväva i dans.
Vilda ström etc.

Skiner då månen på strömmen
strålande underbart klar,
ser jag i strändernas gömmen
mångt älskande människopar.
De mötas i kärleksberusning
vid strömmarnes yrande lek,
som ock med sin mäktiga tjusning
gör människosjälen så vek.
Vilda ström etc.

E. A.

Visa ur Trollhättans 1:a revy år 1915 av Erik Adamson. "Kalabaliken i Grönköping eller Var så go', Daniel!"

Superlativer om Trollhättan

Det kanske kan vara av intresse, att läsa vad författare under åren har skrivit om Trollhättan. Vem visste t. ex. att Trollhättan är bättre än Egyptens alla pyramider och den gamla världens sju underverk tillsammans, att våra vattenfall utan tvivel är bland de mest imponerande på jorden eller att Trollhättan varit av ålder särdeles, makalöst, ojämförligt lycklig och alltid har stått väl hos hovet och de förnäme?

Thomas Telford: En resa till Trollhättan 1813

"Nu har jag sett Trollhättan. Ja, nu har jag sett naturens och konstens mirakel, ensamt i sitt slag och kanske oöverträffat i hela världen. Jag skall inte beskriva det för dig. Det kan jag verkligen inte. För att beskriva Trollhättan skulle det behövas en poets eller målares begåvning. Jag kan bara ge dig en svag idé om dess karakteristiska drag och även det blir svårt. Kom och se det och du kommer att applådera min blygsamhet."

*

Orvar Odd: Trollhätta-Album 1846

"Trollhättan har i ett afseende varit af ålder särdeles, makalöst, ojemförligt lycklig. Den har alltid stått väl hos hofvet och de förnäme. — — —

Hon har alltid varit erkänd och hedrad, och har vid olika tidpunkter fått glädja sig af de aldra förnämaste visiter. Hon har tid efter annan sett kungar, drottningar, furstar, grefvar och hofmarskalkar hemma hos sig."

*

Joh. Aug. Berg: Sverige framställdt i taflor 1850

"I huru många hänseende än vårt fosterland må synas armt, kan dock en sällsynt rikedom af naturskönheter ej förnekas detsamma. Det främsta rummet ibland dem alla intaga de under namnet Trollhättan verldsbekanta vattenfall, hvilka Göta Elf bildar under sitt lopp från Wenern till Kattegatt. Väl finnas vattenfall i andra länder, vida högre än dessa, men här är omgifningen af en storartad, en vild natur, här är storleken af de våldsamt framstörtande vattenmassorna, här är den omvexlande gestalt, hvari det okufvade elementet framträder, som bidrager till att göra ett så ovanligt intryck på åskådaren.

Men vid Trollhättan beundrar man ej blott en gigantisk natur, utan äfven en gigantisk konst. Naturen i sitt vildaste majestät, konsten i sin djerfvaste

kraft framstå vid sidan af hvarandra, och det är ej lätt att afgöra, hvem som vinner priset i denna täflingskamp. Anblicken af kanalen och dess slussverk, af den hastiga sänkningen emellan de höga bergväggarne, der blott en smal gångstig finnes vid sidan af de sprängda djupen, är på en gång hemsk och upplyftande."

*

L. Lloyd: Scandinavian Adventures 1854

"För att undvika enformigheten av att alltid fiska hemma, gör jag då och då utflykter till Trollhättan, som ligger sju till åtta miles härifrån.

Förutom möjligheten att fiska är de storslagna fallen och det omgivande landskapet nog för att göra resan till Trollhättan. Man tröttnar aldrig på att betrakta dem."

*

Fr. Hedberg: Pittoreskt Sverige 1861

"Trakten vid Trollhättan är till sin natur en af de rikast begåfvade man kan se. Vid sidan af det vilda och storartade finner man det ljuft idylliska, och endast några famnar ifrån de väldiga fallen skulle man kunna tro sig vara förflyttad till en helt annan plats, när man plötsligt befinner sig midt uti en skuggig och lummig däld, der en liten bäck eller rännil med små men djerfva språng söker härma den mäktige brodern vid sidan, hvars brus lockar honom att försöka sin styrka mot stenar och trädrötter, till dess han, glömsk af sitt barnsliga trots, med ett raskt språng kastar sig till den äldres bröst — och försvinner.

Skall man rätt kunna uppskatta Trollhättans omvexlande och ojemförliga skönhet, så måste man dröja der dagar i stället för timmar, — ja! ännu efter år skall man icke undgå att på ett undransvärdt sätt tjusas af denna trakt, der den nordiska naturen iklädt sig sin mest storartade och fantastiskt vexlande drägt för att tjusa och hänföra menniskosinnet!"

*

Horace Marryat: Ett år i Sverige, del I, 1863

"Vi lemnade elfven och stannade vid första slussen. Det är märkeligt att se denna trappa af bassiner, som höja sig öfver hvarandra, att se fartygen och ångbåtarne stiga upp majestätiskt, likasom exeqverande en hofkompliment, till dess vattnet i bägge bassinerna befinner sig i samma nivå, då slussen öppnas. Imellertid blir denna passage, der ingeniörens vetenskap och konst nödsaka oss till att vara höfliga, både lång och tråkig. Men det finnes ingen annan råd; morgon, middag och afton ser man öfverallt mas-

ter och segel höja sig, och slussvaktaren har ingen sinecur. Sedan vi beundrat detta kolossala verk af menniskosnillet, vända vi våra steg till det utmed kanalen belägna värdshuset."

*

Ur Svenska Familje-Journalen 1866

"I Trollhätte-kanal har menniskosnillet rest sig en minnesvård af jättelika dimensioner, mer värd beundran och bidragande till oändligt större fördel än alla Egyptens pyramider och alla den gamla verldens sju underverk tillsammans."

*

Ur Album för resande å Göta Kanal till Göteborg och Vesterhavet

"Der skär Trollhättekanal till venster in genom östra stranden, men till höger förlorar sig Götha elf mellan flera branta och skogbevuxna öar, för att straxt derpå, sammanträngd i branta klippafsatser, göra sina verldsberyktade fall utför desamma. Dessa fall äro utan tvifvel bland de mest imponerande på jorden."

*

A. E. T. Backhoff: Kanalvägen Stockholm och Göteborg 1873

"Trollhättan skall man förgäfves söka att *beskrifva:* det är en plats, som man bör *se!*"

*

Ur Nordiska Taflor 1873

"Hvem finnes väl, som ej känner till Trollhättans herrliga och storartade natur, hvilken ej behöfde mer än ligga någonstädes på den europeiska kontinenten för att vara verldsberömd och draga till sig tusentals turister?

I synnerhet är det en sak, som mäktigt tilltalar oss vid Trollhättan: den besökande märker, att han höjes och värmes af naturens eviga skönhet, på samma gång han finner en tröst för sin egen litenhet gentemot de väldiga naturkrafterna, då han ser den rastlösa verksamhet, som menniskoanden och menniskohanden der utveckla."

*

Ur Svenska Familj-Journalen 1876

"Trollhättan, frejdad redan i fornsången och sagan, framställer ett af de mest storartade skådespel, som natur och konst i förening kunna erbjuda."

*

Johannes Sundblad: Vårt Land, en skildring i ord och bild, 1888

"Af de många platser inom Vestergötland, som äro omtalade för sin naturskönhet, har ingen vunnit större ryktbarhet än Trollhättan. — — — — —

De tre största fallen heta: Gullöfallet, det första uppifrån; det andra Toppöfallet och derefter de tre sammanhängande Helvetesfallen, tillsammans utgörande en höjd af 111 fot.

Det var förbi dessa fall som seglaren skulle föras. Nära 300 år förgingo, innan den djerfva tanken kunde bringas i fullbordan, men det lyckades och det på ett sätt, som i alla tider ger en berättigad anledning till svenskens stolthet och utländingens beundran. Den 14 Augusti 1800 vardt förbindelsen mellan Venern och Vesterhafvet öppnad."

*

Gustaf Retzius: Svenska Turistföreningens Årsskrift 1896

"Trollhättan — hvilken svensk har icke reda på detta ett af vårt lands förnämsta vattenfall! — Och ändock finnes det mången, äfven bland de vidtberesta, som icke har närmare kännedom om dess storartade naturskönhet och de anordningar, man i senare tid vidtagit för att göra dess härligheter tillgängliga för alla."

*

Ur Karta över Trollhättan med vägvisare, utgifven af Trollhättans Kretsförening, Svenska Turistföreningen, 1895

"Må de resande, som besöka Trollhättan, känna sig manade att i lugn och ro njuta af dess i sanning härliga och säregna natur. Vi äro öfvertygade om, att hvarje naturvän skall finna rik ersättning för den tid han offrat på denna Sveriges pärla."

*

L. G. Tidander: Vårt fädernesland i bilder 1900

"De allbekanta Trollhättefallen, Sveriges mest berömda vattenfall, kunna ej beskrifvas, utan måste ses för att kunna rätt uppskattas, och äfven afbildningar gifva blott en ofullständig föreställning om fallens storartade skönhet."

*

Clausen's Atlas över Kanalvägen Stockholm—Göteborg 1913

"Att, som sig bör, skildra naturen vid Trollhättan, är ingen lätt sak. Den kan knappast beskrifvas, den måste ses. I storslagenhet och skönhet täflar den med hvilken annan plats som hälst i Europa."

*

Gunnar Andersson, Svenska Turistföreningens Årsskrift 1924:
Trollhättan — Svea Rikes största Arbetare

"Jag tror att en gång även litteraturens och konstens män skola få upp ögonen för de skönhetsvärden, som ligga i den moderna tekniken, för dess

centrala arbete att lyfta mödan och det tunga kroppsarbetet från en alltifrån tidernas början därunder suckande mänsklighet.

Till ingen svensk naturtillgång står Sveriges folk hittills i detta avseende i så stor tacksamhetsskuld som till Trollhättans forsande vatten!"

*

Werner Johnsson: Svenska Stadsmonografier 1959

"Sedan urminnes tider har Vänerns väldiga vattenmassa med tillflöden ända från Norge haft sitt utlopp genom Göta Älv. I de smala passen vid Trollhättan bildades storslagna vattenfall, som voro en sevärdhet av högsta rang.

Från när och fjärran kommo resande för att beskåda naturkrafternas djärva spel i forsar och fall. Målare och tecknare förevigade skönhetsintrycken, skalder besjöngo 'den brusande, vilda ström', och i mängder av resebeskrivningar skildrades det mäktiga intryck, de skummande vattenkaskaderna gjorde på betraktaren."

*

Erwo Karlsson: Välkommen till Trollhättan 1980

"Jag är avundsjuk på Dig — Du nye trollhättebo. Det är väl lika bra att jag erkänner det med en gång. Du har nämligen så mycket nytt att upptäcka. Jag vill inte påstå att Trollhättan är Sveriges vackraste stad, men å andra sidan vet jag inte om det finns någon som kan konkurrera om titeln."

Det var en dräng i Tunhem, som hade supit och slagits och därför blev inkallad till gamle prosten Wallin för åthutning. Prosten var filosof och mycket lärd man.

Han håller ett förmaningstal till drängen och säger bland annat:

Det är verkligen nedslående att märka, att icke humaniteten trängt djupare ned i samhällslagren och att det existerar en sån maximal brist på själv- och hederskänsla hos individen.

När drängen kom ut till sina kumpaner så frågte di hur det hade gått. Va körkherrn möcke arge?

Drängen: Ah, skit det var inte farligt!

Va sa han då?

Ah, han talte mest töska!!!

Strövtåg på gamla Trollhätte Strand (5)

— Av fil. mag. Werner Johnsson (1893–1980) —

(Urspr. publ. i Tidn. Trollhättan 1964)

Från Trollhätte Värdshus till Gyllenhakes smedja

Låt oss så förflytta oss utefter Stora vägen till nuvarande Föreningsgatan. Här låg Gyllenhakes hage och i denna hans smedja. Boningshuset hade han i nuvarande kv. Svan 6, Storgatan 45. *Gyllenhake* var bolagssmed och alltså litet finare än de vanliga smederna. Detta framgår också av faddrarna till sonen Magnus, som döptes den 16 juli 1787. De i kyrkans dopböcker antecknade faddrarna ge ofta en god bild av föräldrarnas samhällsmiljö och umgängeskrets. De var: häradsskrivare Johan Ryding, faktor Jan Holst, faktor Christian Strömstedt vid Åkerström och herr Aron Holst och det var en god bit upp på samhällsstegen.

1794 uppsades han från sin tjänst på grund av försumlighet. Han inropade då krogrättigheten vid Åkersvass. Man skilde på den tiden noga på gästgiverirättighet och krogrättighet. Den förra var knuten till vissa gårdar, i detta fall Stora och Lilla Håjum, och gästgivaren hade skyldighet bl. a. att hålla hästar för resande, mat och logi. Krogen var till för "alla arbetare, körare, slussfolk och de vid varutransporten och vattenverken vid Trollhättan anställda som ock resandes betjäning m. fl." Det var alltså en klass, om inte flera, lägre än gästgiveriet. Krögerinäringen skulle bedrivas i ett särskilt hus "på det att de resande ej må oroas". Slussbolaget hade i slutet av 1790-talet en krogrättighet på Malgön i Stora krogbyggningen näst intill kanalen. Den arrenderades förresten av David Jochnick. En annan krogrättighet fanns vid Åkersvass. Den hade innehafts av Trollhätte Brobolag, men vid försäljningen av dess egendomar till Slussbolaget 1794 följde krogrättigheten med och den inropades detta år av Gyllenhake.

Emellertid utfärdades en Kungl. Förordning varigenom tillverkning och försäljning av brännvin på krogarna förbjöds och det blev alltså en dålig affär för Gyllenhake. Han begärde att få komma ifrån arrendet, vilket beviljades, och han återgick till sitt arbete som bolagssmed. Han erhöll 33$^1/_3$ rdr i årslön och 4 daler kmt för varje arbetsdag.

Smeden Gyllenhake och hans hustru avled 1808. I boupptecknigen upptages manbyggnaden och smedjan till 40 rdr vardera, vilket ju inte tyder på att det var fråga om några större byggnader. Sonen Magnus Gyllenhake övertog smedjan medan hagen och tomten med huset i Svan 6 arren-

derades av mågen lotsen Johannes Jonsson, som var gift med Brita-Stina Gyllenhake. Smedjan, som låg utom kvartersgränsen på nuvarande Föreningsgatan, revs 1825.

Arrendet på Gyllenhakes hage utgick 1832 och indrogs, då hagen låg i gatan. Matjorden användes till en blomsterrabatt vid det nya värdshuset.

Magnus Gyllenhake dog 1832. Av den del av hagen som låg inom nuvarande Svan 1, Storgatan 43, bildades en ny tomt som arrenderades av *urmakare Carl Erik Dahlgren,* som här byggde ett hus.

Urmakare Dahlgren

var född i Naglum år 1791 i ett torp under Källstorp, beläget invid uppfarten från Albertsvägen mot nuvarande skjutbanan. Han flyttade över till Trollhättan i början av 1820-talet. Dahlgren var en mycket skicklig hantverkare och hans klockor hade ett mycket förnämligt utförande. Några finns ännu kvar i Trollhättan och utmärka sig fortfarande för god precision. Han är representerad med ett fickur i Nordiska Muséet. Vid en auktion i en av Stockholms förnämligaste familjer angavs särskilt ett golvur, signerat C. E. Dahlgren.

Dahlgren var gift med Cajsa Lundgren, som var född i Trollhättan 1790. De hade döttrarna Augusta, född 1817, Maria Fredrika, född 1819, och Charlotta Amalia, född 1824.

Den yngsta av döttrarna, Charlotta, blev gift med *Anders Magnus Olsson,* född i Trollhättan 1822. Hans fader, sågaren Olof Jonsson, var för övrigt född på Slottsön 1784. *"Mäster" Olsson,* som han vanligen kallades, var en mycket känd Trollhättebo under andra hälften av 1800-talet. Han var först anställd vid de Wikströmska sågarna, men kom 1840 i tjänst hos Kanalbolaget, där han blev verkmästare och fick bl. a. uppsikt över kommunens arbeten. Den 1 januari 1887 lämnade han sin tjänst vid Kanalbolaget med pension men stod kvar i kommunens tjänst. Han var *kommunens allt i allo* under slutet av 1800-talet, när det gällde byggnader, gator m. m. Han var alltså byggnadschef, stadsingenjör och mycket annat. Han var också ledamot av kyrkorådet och hade uppsikt över bl. a. kyrkogården. "Mäster" Olsson stod kvar i kommunens tjänst ända till början av 1905. Han avled 1 december samma år.

1845 flyttade Olsson in i Dahlgrens hus, som han övertog från svärfadern. Denne och hans hustru bodde hos dottern och mågen till sin död år 1870.

En dotter till "mäster" Olsson och Charlotta Dahlgren blev gift med urmakaren och storskytten *Oscar Lindbom*. En annan dotter gifte sig med handlanden *K. F. Andersson*. År 1887 friköpte denne tomten Svan 1 i hörnet av Föreningsgatan och Storgatan för 4.240 kr. och byggde kort därefter det trähus, som nu senast utnyttjats av Kammarteatern, Storgatan 43.

Dahlgrens äldsta dotter Augusta

blev gift med samhällets finskräddare *Johan Ringnér* eller Jean som han själv skrev sig, då det väl lät lite finare. Han var född 1810 och var borgare i Vänersborg, där han vann burskap 1840. Hans första hustru dog 1845, varefter han gifte sig med Augusta Dahlgren.

1836 flyttade han in i Svan 6, Storgatan 45, efter Brita Stina Gyllenhake. Detta har en orsak som ger en god belysning åt vissa förhållanden på Trollhätte Strand vid denna tid.

För att få slut på det allmänt florerande lönnkrögeriet i stugorna i Trollhättan beslöt Slussbolagets direktion den 29 oktober 1834 ett tillägg till tomtreglerna av följande lydelse: "Eho som beträdes med krögerihållning och otillåtet samkväm och härav härrörande sammankomster såväl dag som nattetid, har förverkat tomträttigheterna. Direktionen äger rättighet att förverkarens hus nedriva och honom från bolagets område bortvisa för alltid." Det var hårda villkor och kanske lät som skrämskott men kom i tillämpning följande år.

Lotsen Johannes Jonsson som var gift med Brita Stina Gyllenhake hörde tydligen inte till de mest skötsamma och var föremål för slussbolagets ingripande vid flera tillfällen. Han dog 1828 och änkan bedrev ett rätt lukrativt lönnkrögeri. Det fick emellertid ett brått slut. Den 30 maj 1835 heter det i Slussbolagets protokoll: "Änkan efter lotsen Johannes har hela tiden gjort sitt hus i kv. 5.2 känt som tillhåll för idkande av såväl krögning som annan liderlighet och otillåtna samkväm så dag som nattetid, varav oordningar och slagsmål blivit följden. Änkan Jonsson förekallades och tillstaddes att då hon så litet gjort avseende vid skedd tillsägelse, från Bolagets område avflytta senast den 5 december. Hon skall förflytta huset, eljest skall det till iboende göras obrukbart."

Det där med avflyttning från bolagets område innebar endast att hon flyttade till Stavereds mosse, som låg utanför Slussbolagets område. Tomt

T. h. Storgatan 43, Svan 1, år 1904.

och hus övertogs av skräddare Ringnér. Det uppges ha varit ett litet rött trähus som låg invid gatan.

Ringnér hade sina kunder bland pamparna i Trollhättan. Hans räkning till assessor Strand 1842 kan vara av intresse som belysande den tidens moder och priser. En svart sidenväst kostade 1 rdr 18 sk i arbetslön. Silketråd till den 30 sk och äkta blanka knappar 24 sk. En bonjour och byxor betingade i arbetslön 6 rdr 24 sk. Ett par svarta byxor i sylön 1 rdr 24 sk. Svart kläde kostade 4 rdr alnen. Till en son till Samuel Strand förfärdigades en grå syrtout och byxor för 6 rdr.

A propos hantverkspriser kan vi se på Strands skomakareräkning för första halvåret 1842. "Klackning och lagning av ett par stövlor 12 sk. Förskott ett par stövlor fram och bak 1 rdr 32 sk. Halvsulat ett par galoscher till assessorn 24 sk." Detta var arbetslönen. Tillsläpptes lädret blev det förstås dyrare. "Förskott ett par galoscher av mig tillsläppt lädret 5 rdr 24 sk. Två buteljer blanksmörja 1 rdr 24 sk." Enklare skor var givetvis billigare.

Så kostade i arbetslön kängor till pigorna 32 sk. paret. Arbetslönerna var icke stora på 1840-talet. Som jämförelse kan noteras att ett dagsverke utan mat enligt markegångstaxan sattes till 18 sk bko, d. v. s. 55 öre, men det ansågs dock omöjligt att få arbetsfolk till det priset.

Ringnér var själv en av pamparna i Trollhättan omkring 1850 och medlem i ett flertal nämnder och styrelser. Han avled 1863 och är begravd på den gamla begravningsplatsen. Gjutjärnskorset på hans grav är en av de äldsta kvarvarande gravvårdarna där. Änkan annonserade ut "en i gott skick varande skräddareverkstad med tillhörande inventarier såsom pressugn och verkstadsbord".

Augusta Ringnér överlevde sin man i 40 år. Hon byggde huset i kv. Neptun 3, Storgatan 40, där några år senare Trollhättans första apotek inrymdes. Under en följd av år bodde hon senare i hörnet av Garvaregatan och Storgatan, där hon hade matservering. Trollhättebor, som ha

Kv. Svan vid Storgatan omkring 1900,

minne av henne, tycks mest komma ihåg hennes föga salongsmässiga konversation på gamla dagar.

Handlanden *Johan Olsson* köpte huset efter Ringnér och öppnade affär där. En bland hans första "bodbetjänter" var *Oscar Fischerström* (1851–1907), som senare kom att spela en stor roll i Trollhättan som ordförande i kommunalstämma och kommunalnämnd och som bankdirektör i Vänersborgsbanken.

Den tredje dottern Fredrika

förblev ogift. 1861 biföll sockennämnden en ansökan från "mamsell *Fredrika Dahlgren* att få öppna viktualieaffär i Trollhättan". Det blev i stället manufaktur- och garnhandel, som hon bedrev 1 tr. upp i Mäster Olssons hus. I början av 1870-talet byggde hon ett eget hus invid Dahlgrens hus i Svan 1, dit hon flyttade garnhandeln. I början av 1900-talet hade W. F. Svanberg guldsmedsaffär där.

Återstår så kv. Svan 5 (*Ödgrens*), Storgatan 47. Denna lilla tomt hade ingen egen bebyggelse från början. Uthus och magasin från andra tomter trängde in på den. Men 1865 byggde bagare Högvall huset där och följande år hyrde han ut tre rum och kök i norra ändan på nb jämte två bodar i källaren till Trollhätte Kanalbolag att användas till *telegrafstation*. Här inflyttade då mamsell *Augusta Sjödahl*, Trollhättans *första telegrafföreståndare*.

Utdrag ur protokoll, hållet vid polisutredning i fattigvårdsärende inom Å. landsfiskalsdistrikt år 1930.

— — — — — — — — —

Lind ville därjämte påpeka, att de aldrig blivit vigda och att hustrun ej heller på den grund kunde ha några som helst anspråk på del i boet. Härom uppgav Lind närmare, att de gift sig 1879 och hade det lyst för dem 3 gånger i vederbörlig ordning och hade bröllop även utsatts och dåvarande kyrkoherden i församlingen kommit tillstädes för att förrätta vigsel. Någon sådan hade emellertid aldrig kommit till stånd, *enär vid tillfället ifråga till följd av välfägnaden vigseln blivit avglömd.*

Ex Libris med Trollhättemotiv

Arthur Sjögren: Svenska topografiska Ex Libris, tryckt 1915.

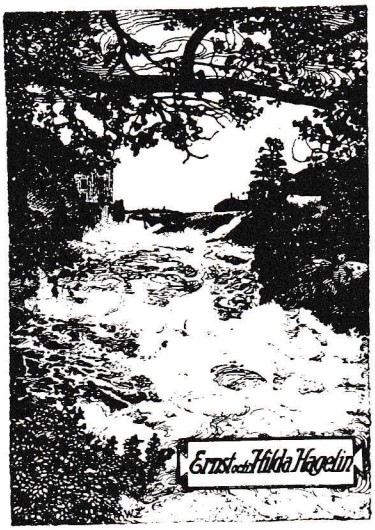

HAGELIN, Ernst Olof; f. 1862 i Norrköping; v. häradshövding; ledamot av Kungl. Vattenfallsstyrelsen i Stockholm; (och) fru Hilda H., född Leman; f. 1872 i Göteborg. Dal, Skebokvarn.
Motiv: Nolströmmen vid Trollhättan, innan densamma överbyggts medelst den nuvarande regleringsdammen.
Teckn. 1910 efter fotografi. Org. kliché.
Fototypi, tryckt hos Waldemar Zachrisson, Göteborg.

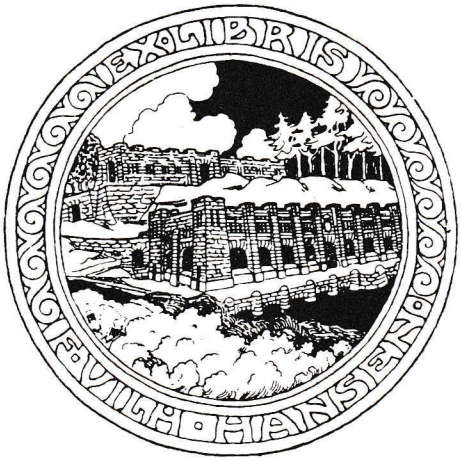

HANSEN, Fredrik Vilhelm; f. 1862 i Stockholm; f. d. överste i Väg- och vattenbyggnadskåren; vattenfallsdirektör och ordf. i Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Stockholm.
Motiv: Trollhättans kraftstation.
Teckn. 1910 av arkitekt Erik Josephson, Stockholm.
Litografi från Generalstabens litografiska anstalt,, Stockholm, 1911. Klippt 8-kantigt.

Även till tändsticksetiketter har man hämtat motiv från Trollhättan. Originaletiketten är tryckt i svart och rött.